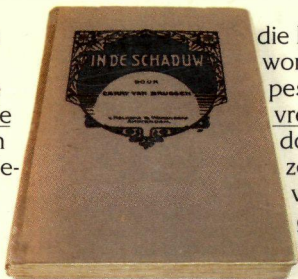

Carry van Bruggens eerste publikatie in boekvorm was deze verhalenbundel In de schaduw (1907); een bundel die nog duidelijk naturalistische trekken vertoont. Deze bundel bevat 9 verhalen, alle met als centraal thema:

joodse kinderen die lijden onder of het slachtoffer zijn van het 'anders-zijn'. De titel van het eerste verhaal Tegen de dwang is kenmerkend voor Carry van Bruggen, die in haar werk altijd ten strijde is getrokken tegen de dwang die wordt opgelegd door conventie en gareel. Dit eerste verhaal beschrijft het dwangmatige leven van joodse kinderen die zijn overgeleverd aan de onontkoombare plichten die het joodzijn met zich meebrengt. Na een 'gewone' schooldag zijn zij ook nog gedwongen lessen te volgen op de joodse school, waardoor voor deze kinderen geen tijd voor vrij-zijn en spel overblijft. In het verhaal Ballotage proberen twee joodse meisjes opgenomen te worden in een kring van niet-joodse kinderen. De enige functie

die hun echter in het spel wordt gegund is die van pestobjecten. Sabbathvreugde beschrijft de doffe verveling van deze telkens weer met verwachting tegemoet geziene wekelijkse rustdag. In Juultje ontraadt een meisje haar broer om met

een joods meisje om te gaan. De jongen wordt door zijn vrienden bespot en verbreekt uiteindelijk het contact met het meisje. In Vreemde nacht zijn kinderen het slachtoffer van folterende angsten, gewekt door geheimzinnige vertelsels en profetieën.

Zeer scherp komt het antisemitisme tot uiting in het laatste verhaal Uitdrijving, waarin verteld wordt van een joods gezin, het enige in het dorp, dat voortdurend geconfronteerd wordt met de kleingeestige, onredelijke en onverbiddelijke tegenzin van de dorpsbewoners. Een vrijwel volledige boycot van de joodse winkel en de voortdurende pesteringen en dreigementen van de dorpsbewoners leiden tot de 'uitdrijving' van deze joden uit het christelijke dorp.

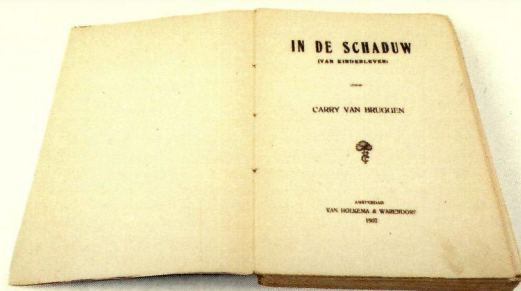
CARRY VAN BRUGGEN

IN DE SCHADUW

VAN KINDERLEVEN

PRISMA
NEDERLANDSE
KLASSIEKEN

Carry van Bruggen (1881-1932), eig. Carolina de Haan, zuster van Jacob Israël de Haan (zie Prisma 1993), werd geboren op nieuwjaarsdag 1881 in Smilde, waar haar vader rabbijn was. Na Smilde verhuisde het gezin naar Zaandam. Het werk van Carry van Bruggen wordt voor een belangrijk deel beheerst door haar joodse jeugdervaringen; deze eerste verhalenbundel In de schaduw (1907) is daarvan het bewijs. Haar eerste belangrijke roman was De verlatene (1910). In hetzelfde jaar kwam Carry in contact met de vijftien jaar oudere Frans Coenen; er ontstond een (intieme) vriendschap, die voor Carry van beslissende betekenis is geweest. In 1913 verscheen de roman Heleen (Prisma 2074), waarvan Carry zelf zei: 'Met Heleen ben ik mezelf geworden, dat boek is mijn wedergeboorte geweest.' In 1915 volgde Een coquette vrouw, in 1921 Het huisje aan de sloot, in 1922 Avontuurtjes en in 1927 het sterk autobiografische Eva. Haar filosofische studies Prometheus (1919) en Hedendaags fetisjisme (1925) werden zeer door Menno ter Braak bewonderd.

Sinds 1928 viel Carry van Bruggen regelmatig ten prooi aan depressies. De laatste jaren van haar leven werd zij in inrichtingen verpleegd. Op 14 november 1932 besloot zij haar leven te beëindigen. Twee dagen later, op 16 november, overleed zij.

Belangrijke publikaties over Carry van Bruggen: Jaap Meijer, Waar wij ballingen zijn, Rotterdam 1968, p. 93-126. Jan Fontijn en Diny Schouten, Carry van Bruggen, Amsterdam 1978. Ruth Wolf, Van alles het middelpunt, Amsterdam 1980.

Prisma Pocket
2154
Carry van Bruggen
In de schaduw

G. Jorna
Da Capo 11
2925 BNL
Krimpen a/d Vissel

Prisma
Het Nederlandse pocketboek

CARRY VAN BRÜGGEN IN DE SCHADUW VAN KINDERLEVEN

*G. Jorna
De Eppo 11
2925 BN
Kampen a/d Vissel*

Uitgeverij Het Spectrum
Utrecht/Antwerpen

Oorspronkelijke titel: *In de schaduw (van kinderleven)*
Uitgegeven door Van Holkema & Warendorf, Amsterdam (1907)
Vormgeving: Studio Spectrum
Foto omslag: afkomstig uit de collectie van het Letterkundig Museum en
Documentatiecentrum, 's-Gravenhage
Eerste druk 1983

© 1983 by Het Spectrum B.V.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any
other means without written permission from the publisher.

Niets uit deze uitgave mag worden veeleenvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel
van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

01-2154.01 D 1983/0265/199

CIP-GEGEVENS

Bruggen, Carry van

In de schaduw / Carry van Bruggen. — Utrecht [etc.]:
Het Spectrum. — (Prisma pocket: 2154)
Eerder verschenen o.d.t. In de schaduw (van kinderleven).
— Amsterdam: Van Holkema & Warendorf, 1907.
ISBN 90-274-1293-6
UDC 82-3 UGI 410
Trefw.: romans en novellen; oorspronkelijk.

Inhoud

Tegen de dwang	7
Ballotage	27
Sabbath-vreugde	37
Het onbegrepene	60
Juultje	74
Revolutie	96
Vreemde nacht	109
Amoeretje	120
Uitdrijving	128
Verantwoording	163

Tegen de dwang

Geert, de potige werkmeid, met 'r koddige stompe mopsneus en 'r groenig-blauwe ogen, rond en grappig-onnozel als van 'n clown, lag in 'r grove, vaalzwarte werkrok op 'r knieën over de vloer en al dweilend galmde ze, met 'r diepe, bassige stem, zwaar beklemtonend de woorden... 'Ik heb u lief, mit al de gloed... van main maagdelaik gemoed...' Na iedere paar woorden haalde ze luidruchtig op door d'r neus, want de prille voorjaarsdag en 't natte werk hadden haar verkouwen gemaakt.

'n Emmer met vuil, grijs-bruin beschuimd water, waarin 'n paar onooglijke doeken half-dreven, half waren verzonken naar onder, stond naast 'r en 'n bakje kliederige groene zeep, met langgerekte voren van vingers, die erin gegraaid hadden. 't Effen-bruine vloerzeil was egaal nat-glimmend en de kamer, waarin door 't gordijnloze raam 't volle licht viel, leek ruimer, nu de stoelen er twee aan twee, zitting op zitting, waren uitgedragen en in 't keukentje naastan neergezet.

Als 'n vluchtheuvel in blankstaand land was de vierkante tafel met 't theeblad erop, in 't midden, en 't weerspiegelen der poten in 't glimnate zeil dee onweerstaanbaar aan overstroming denken.

In 'n hoek stond de kachel nog wel, maar gestookt werd er allang niet meer en de rillerig-kille kamerlucht was doortrokken van scherpe groene-zeepreuk, die 't boenen van zo-straks had achtergelaten.

Geert veegde de natte neus met 'r vlakke hand, haalde nog eris op met luid gerucht en verstak een haarspeld in 'r strogeel, stug kapsel. Ze wrong, op 'r knieën opgericht de doornatte dweil boven de emmer uit, schroevend zo stevig de bruine lap in 'r harde werkknuisten, dat 't water in 'n straaltje eruit en de emmer inklaterde. De tanden zette ze opeen, en daardoor verbreedden de grof-rode konen aan weerszij van moppige stompsneus, vertrok de mond of ze lachte, trok 't voorhoofd in koddige rimpels te zamen. Met 'n klets smeed ze nu de uitgewrongen lap weer over de vloer en opnieuw dweilend, zette ze, ernstig-conscientieus afmakend 't eens-begonnen lied, door...:

‘o, jà... f’r ù allèen... fliedt steeds me lefe heèn...’

De moeder zat in ’n hoekje van de kamer op ’n stoel en breide paisibel. Ze had de voeten hoog op de sport getrokken, de punten van haar lakense pantoffels naar omhoog en ’t hoofd schuintjes, met kippige ogen, tuurde ze nu en dan door haar bril naar ’t werk, zachtjes lippenprevelend, omdat ze zo slecht onthield en bij ieder toertje haast opnieuw haar naadjes moest tellen.

’t Dweilwater, dat Geert al kliederend voortstuwde, kwam in groezele tongetjes, met ’n bruinig schuimrandje, tot bij haar stoel, omspoelde de voorste poten. Zachtjes bestrafte ze... ‘Wat maak je weer een keet, Geert... is dat nou nodig?’

‘Kan uwè dwaile sonder water?’ vroeg Geert, vrolijk-brutaal, d’r koddig hondesnuit naar de vrouw opgewend... ‘ikke nie’, ’oor’.

Ze antwoordde maar niet, keek omhoog naar de klok. Maar die hing juist recht boven haar aan de muur en de wijzerplaat kon ze niet in ’t oog krijgen.

‘Het-ie al geslagen?’ vroeg ze.

‘Gos-kristus,’ schrok Geert, nu ook opziend – ‘al bai fière... nou, da’s lief... as derzo de jonges komme... en ikke bin nog nie klaar... lopen ze me lekker de boel in, mit derlui vuile pote.’

‘Stt... stt,’ temperde de oude vrouw, hoofdschuddend... ‘as-je nou ’n beetje voortdoet... bê-je ommers mit een kwâtiertje klaar... Eer benne-ze d’r toch niet.

Geert, even uit ’r humeur, zweeg, dweilde met resolute, nijldige bewegingen af. Maar dan had ze weer wat te sputteren...

‘Gos-kristus... daar hê-je nou de sòn ook nog... en maar liefs vlak imme oge... jawèl... de hele dag sien-je ’m niet en nou komt-ie voor de dag.’

De zon, door ’t gordijnloze achterraam – ’t was schoonmaak – glunderde inenen uit de heel de dag bewolkte lucht naar binnen, vrolijk schijnend over de natte vloer, belichtte, warm-goud, ook juist ’t hoekje, waar de moeder zat.

‘Lèkker,’ kneuterde die... ‘ik mag-et wel, zo’n zonnetje.’

‘Nou ja, voor uwes is-et ook een sege, ouwe rimmetie-

ke stakker,' schertste de meid, grof goedig.

De vrouw scheen aan haar ruwe gemeenzaamheid gewend.

'Zing nog maar deris,' spoorde ze aan, 'da-hoor ik wel graag.'

Geert lachte, gestreeld, haalde nog eens stevig op door haar neus en zag, bedenkend wat ze zingen zou, naar buiten, oogknipperde tegen de zon.

'Van: nimmer sal me liefde wankele?' vroeg ze, schuin-naar-boven de moeder aanzierend.

'Nee,' keurde die af... 'nou eris niet van de liefde... Liever zo'n schoolversie... dat mag 'k nou altoos zo graag horen en 'k vraag 't de jongens zo dikwels... maar née, hoor...'

'Nou jà, jongens..., vergoelijkte Geert... die binne dan... hoe sa 'k 't noeme... verlège, mō-je denke... Sā 'k singe van et "Groene dal"?''

De moeder, alweer met de kippige ogen vlak op haar werk lippenprevelend aan 't naadjestellen, knikte toestemmend. En Geert, na eerst de emmer rinkelend te hebben verzet, met zo stoere greep, dat 't water haast over de rand gutste, zette in, 'r zwaar-bassig geluid tot 'n schelkraaiend, vals sopraantje verwrongen.

'In et groe-oene dāl... in 't sti-ille dal...'

'In 't rooie-witte-blauwe dal,' rumoerde 't inenen uit de gang.

De moeder zuchtte... 'daar hē-je ze nou al... zee ik 't niet?'

'Gos-liefe-kristus,' vloekte Geert, met 'r gewone verontwaardigingsuitroep... en ùwe zee juist... 't kon nog best klaar...'

De drie jongens, echte buitenklantjes met rode wangen en gebruint vel, maar typische joodjes toch ook, om hun gladde zwarte bolletjes en flikkerende, donkere ogen, om heel hun pittig en levendig doen, waren binnengestoven, liepen op 'r moeder af, groetten en zoenden haar luidruchtig.

Loewietje, de jongste, stevige kerel van zeven, glibberde dan over 't natte zeil naar Geert, besprong haar verraderlijk van achteren en zat dan, de knietjes in haar vlezi-ge lendenen, triomfantelijk de meid op de rug, tongklak-

te... greep 'r mennend bij de oren... huup, pèrd...

'Zâ-je... zâ-je,' brieste de meid, op-steigerend om Loewietje te doen vallen... ga-je of 'k sâ-je mit de dwâil...'

De anderen sprongen om haar heen, klaptten in de handen, spoorden hun broertje aan... 'houd-er Lewie... houd-er Wietje... hou vast-jòng...' Dan met een sprong, zat Japie boven op de tafel, dat de dingen op 't theeblad tegenmekaar klakkerden... en Bram, om 'm te plagen, trachtte de tafel te kantelen, dat de poten al wrikten op de natte vloer.

De moeder zuchtte alweer, en daarop vatte Geert vlam...

'Jullie àpe..., ' raasde ze, 'lefemakers... wácht... wácht... Gos-liefe-kristus, jònge, ga van me rug... Kom, Japie, set jài nou-eris klaar voor broodje-ete... as-e-jonge... jài bin toch de ouste...'

Jaap wipte van de tafel, maar hij ging eerst naar z'n moeders stoel, leunde ertegen aan, vleide: 'Magge we dan strakkees vlieger-oplate...? De hele klas gaat...' En, bedachtzaam oudst-broertje, voegde hij er bij... 'k Zal Bram en Wietje wel meenemen, dan ben-u meteen van ze af...'

De moeder hoofdschudde over zoveel onnadenkendheid.

'En jullie schoòl dan, jònge?' nadrukte ze... 'de Rebbe zal jullie zien ankomme...'

'Hè-god,' kwam Bram nijdig, geprikkeld... 'dat lamme Jode-school toch altijd... Nèt kom-je uit et gewone, mot je daar weer heen, na dat hok...'

Lewietje, van Geerts rug afgegleden, kwam er nu ook bijstaan en Japie vleide:

'Hè, moek... toe-nou... voor één keertje... la-me-nou eris... Wat leer je op dat Jodeschool... Net niks...'

'De Rebbe moes-jullie hore,' bestrafte de moeder. 'Hij màg 't hore,' kregelde Bram... 'je leert er ommers niks... nooit eris wat aardigs... as teminste nog op et gewone... altijd maar dat suffe vertale en die dooie gebede...'

'Nou... en jullie gáat, hoor... 'k ben niet verant-

woord voor vader, as-ie thuiskomt...

'En 'k heb 't zo moeilik gehad op school, vemiddag,' klaaglijk overreedde Japie, jongen van twaalf, 'de hele tijd maar rekene en van de landkaart...'

't Zal wel loslope,' meende de moeder, de ogen weer even dicht op 'r breiwerk...

'Je sel d'r niet dood van gaan,' plaagde Geert, nog altijd op de vloer.

'Daar hè-je haar ook,' bitste de jongen, die altijd met 'r overhoop lag en z'n moeder verzekerde hij:

'As-u me niet g'looft... vraág 't dan gerust, an alle jonges... an de meester.'

'k Zal ze late komme hóór,' verzekerde de moeder, met goedige spot... 'Maar naar 't Joodse school gà julie... daar helpt geen praten tegen...'

'Flauw,' morde Bram... 'we magge nooit wat.'

Lewietje klieterde in de emmer, viste er met de vingertoppen, z'n neusje vies-opgetrokken, een vuile doek uit, liet 'm dan terugplonsen, dat 't troebele, zepige sop 'm in z'n gezicht en over de vloer spatte.

'Gos-liefe-kristus,' schreeuwde de meid woedend, bi-jà bedonderd... za-je... kàik-nou... kàik-nou... me heldere vloer... daar sappel ik me nou kepot op.'

'Je sel d'r niet dood van gaan,' bouwde Japie spottend na.

Geert keek even naar 'm, met 'n nijldige blik uit 'r bolronde, verkouwen ogen, dan zag ze op naar de klok... 'as jullie nou nog lang so sanikt,' zei ze triomfantelijk, 'kâ-je helegaar sonder speule naar 't Jode-school.'

'Maar luister u nou'ris,' pleitte Japie, z'n moeders breikous beetpakkend, om haar aandacht, die alweer naar 't toertjes-telle afdwaalde, vast te houden, dat de steken haast van de penne wipten... 'maar luister-u nou is. Wat hebbe wij nou an ons leve... nee, nou moet-u niet lache... nou moet u na me luistere... as de andere jonges uit school komme, benne ze vrij... wij moeten tot zéve úur zitten in dat lamme Jode-school... woensdagmiddag... hebben zullie vrij... zondag hebben ze vrij... wij moeten m'r altijd na school... nou... is 't waar of niet, Bram.'

'We hê-'t ommers al zo vaak gezeid...', bromde die, stug.

'Noù,' voortpleitte Japie, hoop puttend uit z'n moeders zwijgen, 'nou moet-u 's éve rekene... hoeveel ure wij meer hebbe dan zullie... de héle zondag in 't school.'

'Jullie hebben je Sjabbes,' verweerde de moeder.

'Is ook wat,' smaalde hij, 's morreges sjoel... 's mid-dags sjoel... 's avens sjoel... en je mag nèt niks... niet tolle... niet tekene... niet schepievare... gewoon niks... en met wie moet je spele, as-ze allemaal naar school ben'...'

'Ik kan 'r niks an doen, hoor!' onderbrak de moeder, zoekend naar argumenten, maar die niet vindend..., 'maar één ding blijft, zoas 't is... jullie gaát naar 't school... 'k mag 't niet lijën... dat verzuime om niks...'

Bram, kleine nijdas van 'n jaar of tien, stootte z'n broertje aan... 'Nou... en dan gane wij lekker de beest spele... hè Jaap,' stookte-die 'en we make ze allemaal an de gang...'

'Pas op, as-ik klachte krijg,' dreigde de moeder... Geert, die nu met de Franse slag had afgedweild, ging naar de kast, nam er een dekservetje uit, bordjes, brood, boter. Vlug dekte ze de halve tafel.

'Snij-je eve, Geert?' vroeg de moeder... 'k Heb 't weer zo beet vedaag. Komt secuur van al die nattigheid.'

'Hê-je altijd,' bevestigde de meid deskundig... 'k Heb 't selluf ook lelijk te pakke imme neus.'

'Ka-je wel hore, zèg!' spotte Japie. Bram's opstokerij had 'm in enen in 'n betere stemming gebracht. Dat ze strakkies de beest zouën spelen... stond vast. Japie was overtuigd van hun goed-recht in deze en dat de ouwe Rebbe de onschuldige-dupe zou zijn, zag-ie helemaal over 't hoofd. Anders geen kwaad kereltje, maar nu zo innig doordrongen van de mening, dat ze werden verongelijkt... dat ze achterstonden bij andere jongens van 't school, dat 't zich daarover wreken op eigen handje en op eigen manier 'm volkomen geoorloofd toescheen.

'Ik waarschuw jullie,' kwam de moeder, strenger dan tevoren, voelend, dat 't plotse staken van 't gesmeek om vrij-van-school niets goeds beduidde... 'ik waarschuw jullie as-je tekeer gaat. Vader zal 't wete...'

Bram, met z'n rug naar de moeder bij de tafel staand,

waarop Geert brood-snêe, lachte knipogend tegen Japie, maar hij loerde meteen naar de meid ook, zei plots... 'hè, hè... Géert, niet zo hompe... en asjeblief wat meer boter.'

'Gos-liefe-kristus,' begon werktuiglijk de meid, maar de moeder onderbrak.

'Geert, meid, vloek toch niet zo. 't Ligt je kepleet vooran in je mond. Vandaag-morrege doene ze 't na... D'r vader moes-'t-horen. 'k Hou me hart vast.'

Geert, gepikeerd, dat ze waar de jongens bij waren, beknord werd, mopperde voor zich heen... 'zukke blage ook...' Meteen veegde ze, snuffelend met veel lawaai d'r natte stompneus schoon met 'n slip van 'r schort.

'Lèkker...', critiseerde Japie.

'Lewietje...', bedilde Geert... 'assebliëf hoor... korsies opete... krummels ben ook brood, zeg ikke maar...'

'Mit suiker dan,' vroeg Lewietje... z'n bordje naar 't theeblad schuivend. Dat dee Geert inenen aan de thee denken.

'Gòrs... juffrouw,' schrok ze op, 't Gos-liefe-kristus haastig verslikkend... 'je thee mens.' En toen getroffen door 't feit, dat de moeder niet eens, ziende dat 't druk-liep, om 'r kopje thee had gevraagd, vermaande ze de drie jongens om de tafel... 'as jullie hallef so was as-je moeder...' doch plots ontwarend dat Lewietje sluiks van de suiker snoepte en Bram de boter 'n vingerdik op z'n boterham lei, onhandig spittend uit 't vlootje, snauwde ze woedend... 'maar jullie binne allemaal van een boze natuur... as ons' domenie seit...'

Japie lachte luidkeels... 'Jouw domenee weer er niks van, hoor... onze meester die zegt... de natuur is altoos goed... waar blijf jij nou mit je boze natuur?'

'Da's krek wat anders,' debatteerde Geert, in zwakke tegenspraak, voelend dat de jongen haar nàm.

De moeder maakte een eind aan 't gekrakeel...

'Ga nou na school jonges... was eerst jullie handen en doe je moeder geen verdriet an.'

Bram vertrok koppig-mokkend z'n mond, maar Japie was toch weer even getroffen en hij keerde zich nog eens om naar z'n moeder.

'La we dan,' vleide hij, 'la we dan voor één keertje.'

Doch de moeder schudde van née.

'Jullie blijft toch ook maar niet zo weg van et gewone, as-je zin heb'...

'Da's wat anders,' protesteerde de jongen.

'Dat moet 't zèlfde weze,' bestrafte z'n moeder.

'D'r mot zoveel,' kribde Japie, weer vast in z'n boos plan... 'dan weet ik ook wel wat, dat mot...'

De moeder zuchtte, schouderophalend.

'Jullie moet 't zelf maar wete,' zei ze, zich weer kippig bukkend over 'r werk. Even telde ze de toertjes, want met dat gezeur van die jongens was er helemaal geen onthouden meer an... en herhaalde... 'jullie moet zelf maar wete, wat er van komt. 't Is nou van mijn af... ik heb je gewaarschuw... Maar às vader wat hoort van de Rebbe...'

Geert had Lewietje mee naar 't keukentje, naast de kamer genomen, wilde z'n glimmend-beboterd snuitje wassen. De jongen spartelde tegen, 'k kan 't best allenig.'

'Jonge, maak me niet døl,' dreigde de meid... 'Kàik nou, kaik nou... je smeert je aige hoe langers hoe meer in.'

Lewietje zwaaide woest de doornatte handdoek de kamer binnen, dat-ie met 'n klets neerplofte op de nog vochtige vloer.

'Lièfe jongetjes,' ironisch-prees Geert, binnenkomend. Met 'r schort wiste ze zich neus en voorhoofd... 'ja juffrouw, as-et niet om uwe was, 'k weet werachies nie', wâ 'k daan...'

Hoofdschuddend liep ze naar 't keukentje terug, begon de stoelen naar binnen te halen en de jongens, ijverig, hielpen daarbij.

In 'n ogenblik stonden ze, proper, op de schone vloer aan kant, ieder op z'n oude, gekende plaats en nu was er niets ongewoons meer in de kamer dan 't kale raam, omdat de gordijnen in de was waren, leek 't vertrek ineens kleiner, maar warmer en huiselijker meteen ook. De zon was toch alweer weg.

'Nou bin' jullie knappe jonges,' prees Geert... 'en nou is-et meteen bai vaife.'

De beide oudste jongens gingen nu in 't keukentje

handen-wassen en Geert, die zich bij de tafel 'n groot kop thee schonk, luisterde, 't bolblozend gelaat met de koddige mopsneus wat schuins daarheen gewend, naar 't in de gootsteen neerplassende water. De jongens lachten zacht.

'Hai... hai...' dreigde de meid, 'fortmake daar hoor... en asseblief geen herrie imme heldere keuken.'

'Mens, we doene niks,' schreeuwde Bram terug, gebelgd... 'wat hê-jij toch altijd een praas.'

'Nou, gane jullie nou maar,' ongeduldigde Geert, 'r thee slurpend.

Ze had eigenlijk wel met ze te doen ook, ondanks hun voortdurend gekrakeel, want ze mocht ze alle-drie wel lij-en en ze vond, dat ze feitelijk gelijk hadden en dat 't niet te pas kwam, ze zó uit school weer aan 't leren te zetten en dan nog wel zo'n rare, moeilijke taal. Innerlijk beklagde zij ze dus, maar nooit zou ze dat getoond hebben. Baas was baas, en kinderen moesten gehoorzamen.

De jongens, zonder verdere pogingen om verlof te krijgen, namen nu afscheid, van hun moeder bedaardjes, van Geert – die ze in hun hart óók wel mochten – joviaal, met vriendschappelijke duwen en kloppen in 'r lenden en op haar stevige rug.

'Gos-liefe-kristus,' vloekte in geveinsde boosheid zich vergetend, de meid weer, maar de jongens lawaaiden de gang al door met voeten-geglis of 't zeil-lopertje daar een ijsbaan was, en 'n laatste noodkreet van Geert: 'me heldere sail,' ging verloren in 't rinkelbonzen van de buitendeur, met luid naklingelen van de in oproer gebrachte deurbel.

Daarna viel dan de rustige stilte terug, waarin de moeder en de meid verademend achterbleven.

Als de drie jongens, na weinig minuten 't sjoelpleintje bereikt hadden, stond 't hele school – allemaal met mekaar 'n twintig à vijf-en-twintig kinders – verreweg 't meest jongens – daar al bijeen. De school, eigenlijk maar een uitbouwsel van de synagoge, bestond uit 'n enkel lokaal, door 'n lange, kale gang van houten vloer en groezel-witte muren met 'n onooglijk verveloos deurtje als ingang van de straat af te bereiken. De synagoge zelf betekende ook niet veel, een nederig, stijlloos gebouwtje

was 't, de muren vlak weg gewit, met boven de beide ramen een lange Hebreeuwse spreuk in banaal-geornamenteerde lijst en daar schuin-beneden twee eenvoudige deuren vlak naast elkaar, een daarvan vrije-opgang gevend naar de vrouwen-afdeling boven.

Naast de synagoge was 't huis van de Rebbe, betrekkelijk flinke woning, aan de straatkant zonder deur, maar met twee wit-begordijnde ramen, 'n hekje met bloempotjes voor ieder.

Met luid geroep werden de drie jongens ontvangen. Japie behoorde tot de oudsten en alle drie werden ze nogal ontzien om hun stevige knuisten, terwijl ook 't feit, dat ze een aanzienlijker huis bewoonden, beter in de kleren staken dan de meesten, ze een zeker overwicht gaf. In hun eendere, bruine pakjes met een smal helderwit boordrandje boven de kraag uit en ferme schoenen, zagen ze er wêlgedaan, voor hun kringetje deftig uit.

Binnen 't sjoelhekje hielden zich de zes meisjes op, zowat van eendere leeftijd — 'n jaar of acht, negen — allemaal. Tam bikkelden ze op 't blauwe stoepje, twee zittend, de anderen belangstellend eromheen. 't Waren slappe, spichtige Jodenkindertjes, één met zere, rooie ogen, en allemaal vaaltjes in de plunje. Van de Rebbe mochten ze daar kalmpjes spelen, vóór 't school begon, en de jongens hadden verbod, 't hekje binnen te komen en ze te plagen.

'Is de Rebbe der al?' vroeg Japie dadelijk en aan z'n toon hoorden ze, dat er wat bijzonders was.

'Nog niet, hij zit nog thuis bij z'n wijfie.' Ze waren nu in wijde, woelige groep om 'm heen komen staan.

'Nou... moet jelui's horen...' aarzelde de jongen, eigenlijk niet goed wetend, hoe hij de zaak, die hemzelf toch zo duidelijk was, zou inleiden... 'nou moet jelui éérst eris zegge... hoe vin-je dat nou... dat we maar alle dage na dat lamme school hier moete...'

Er werd, in afwachting, niet geantwoord.

'Da's toch altijd,' waagde dan nuchter Izakkie Veltman, met z'n dik Joden-accentje.

'Da's óók een rede,' smaalde Bram.

Enkele kleintjes, Lewietje erbij, hadden zich afgewend, smoesden onderling over een grote klit stopverf,

die schele Sammie had, en waar ze allemaal een stukkie van wouë hebben, — kópe natuurlijk — en 't werd daar een gezellig sjaggeren met inenen te voorschijn gebrachte griffies en vermoezelde reclameplaatjes en 'n hallevortel, onder veel gekakel en met druk handgebaar, soms overslaand tot duwen en eris effetjes plukharen.

Maar Japie, in 't groepje van de groteren, was op gang gekomen nu en de anderen luisterden met belangstelling, gaven tekenen van goedkeuring.

'Da's 't nou nèt,' riep de jongen, opgewonden... 'Jode-jonges hébbe geen leve... zee'k niet an moeder strakkies, Bram?'

... Weer telde hij op z'n vingers... 'Da's alle gewone dage van vijfve tot zevene... en na zevene magge we niet meer buite-spele... da's woensdag van drieë tot zesse... da's zondag de hele dag... da's in de vakantie van et gewone school... da's as de kriste feest hebbe... we hebbe nou nooit eris helemaal vrij... nooit eris een dag, da-we baas benne over ons-eige... nou... is et waar of niet!'

Ieder was 't ermee eens, en enkelen brachten ook nog persoonlijke grieven bij. Jozef, met z'n rooie haar, had die middag moeten nablijven op school, omdat-ie de meester had uitgetekend... En hij woonde 'n heel eind ver... had nou niet eens 'n boterham gehad... vader had 'm zó weggejaagd naar 't Jodeschool. Z'n broertje Daan bevestigde. Z'n handen maakten gebaartjes, zoals hij 't op de veemart z'n vader wel zag doen en grote-manachtig zei-die 'òch... òch... 'n schande is et.'

'Maar we zalle de beest spele... vedaag,' smakelijk verzekerde Bram, 'net zolang, tot ie ons wegstuurt.'

'Is-et eerelijk òf niet?' verdedigde Japie nog, 'zeg et nou zellef.'

De anderen stemden in, luidruchtig, met nadruk verzekerend, dat 't eerlijk was.

'Nou gane-we éérs't,' detailleerde Bram, boosaardig... 'nou gane we eerst allemaal net doen, offe-we niks hore... offe-we doof benne... as-ie nou zegt... brogesboekies vóór... neme wij onze tefilles... en zo doene we alles verkeerd-om.'

'Daar heb je-'n-'m,' waarschuwde rooie Jozef, 'n lange lummel met bleek sproetengezicht.

De oude Rebbe, met z'n lange, grijze baard, stond, achterom binnen-gekomen, in de ingang van 't schooltje, klapte in de handen, trok zich dan wat terug, om de jongens door te laten.

Ze traden nu een voor een binnen, gaven, naar oude gewoonte, allemaal hun meester 'n hand... 'dåg Rebbe, dåg Rebbe.' Hij, met z'n vriendelijk, oud gezicht, stond maar groetend te hoofdknikken, zei nu en dan zachtmoedig... 'dåg kindere... dåg jonges... dåg meissies.' 't Zeerogig meiske nam-ie even apart... 'hoe is-et met de oogies, vrouwtje?' informeerde z'n zachte stem... 'bé-je nou nog bij de dokter geweest?'

't Lokaal, waar ze nu door de zware, krakerige deur binnenkwamen, was klein en kaal, en 't rook er dufvochtig. 't Enige raam gaf uitzicht op 'n dor bleekveldje, met 'n regenbak en 'n privaat, afgesloten door hoge, molmige schutting. 't Poortje dáárin gaf op de weg en als 't openstond zag je er de voorbijgangers lopen, maar niet helemaal, net of ze geen hoofd hadden. Meestal was 't poortje dicht en dan viel er niets te zien dan de bovenstukken van bomen en de toppen van telegraaf-palen met de bovenste witte isoleerpotjes. In 't lokaal stonden enkel vier lange ouwerwetse schoolbanken, verveloos zwart-grijs, met gaten voor de inktkokers, die er niet waren, 'n roestig potkacheltje, dat voor 't gemak nooit werd weggenomen, en in een hoek 't wiebelige tafeltje met leunstoel van de Rebbe. 'n Afgeschilferd schoolbord besloeg 'n plek aan de ene muur, tussen een oud blikken fonteintje voor handenwassen — waarin nooit meer was dan enkele schaarse druppels, om naar de letter te kunnen voldoen aan 't ritueel voorschrift — en 'n houten lat met knoppen voor 't kleren-ophangen.

Bram, een van de eersten binnen, liep naar de kapstokken, hing er brutaalweg z'n pet op.

Dat gaf van de anderen verbaasde, ontstelde uitroepen; van sommigen, die 't wat heel erg vonden, zelfs protest. Van jongsaf was ze immers geleerd, dat in sjoel of school, op alle heilige plaatsen, ook in de open lucht, een Jood 't hoofd behoorde gedekt te houden, en ze vonden er iets griezeligs in, hier, vlak bij de sjoel, en onder 't oog van de Rebbe, tegen dat gebod te doen.

Maar hun jongens-natuur, hun oproerige stemming, verhoogd door Brams prikkelend-brutaal voorbeeld hielden de overhand en allemaal liepen ze nu naar de kapstokken, hingen er hun petten op, de kleintjes ook, omdat de groten voorgingen.

Wat onrustig waren ze nu toch wel en vreemdvoelend als iets bijzonders 't ongedekt zijn van hun hoofden op 'n plaats, waar de ritus het tegendeel wilde, wachtten ze nu de komst van de Rebbe, die na 't sluiten van de buitendeur in de kerkekamer z'n handen wies vóór 't binnenkomen.

Nu hoorden ze 'm met de zachte stap van z'n vilten pantoffels aankomen en dan was hij binnen.

En op eenmaal verdween van z'n vredig, oud gezicht de vriendelijk-zachtmoedige uitdrukking..., ontsteld staarden de ietwat doffe, als omsluerde ogen naar de jongens, opende zich in uiterste verbazing de mond en van de kinderen gleed z'n blik naar de petten aan de houten knoppen.

En hij stamelde wat, verwarde klanken van ontzetting over dat zó ongehoorde... z'n bevende, bruine hand schoof zenuwachtig 't zwart-fluwelen kalotje op de kale kruin naar achter, dan vroeg hij... niet vertoornd... alleen hevig-ontdaan:

'... Wat moet dat... wat betekent dat?' Er was even een angstige stilte, die niemand durfde te verbreken met een antwoord en niemand ook lachte. Tot Bram, brutaal, riep:

'Nou... 't is hier toch een school... en in 't school zet-je je pet af.'

Zegevierend zag-ie rond. En Jaap, rooie Jozef, Daantje vielen nu bij, trachtten hun verlegenheid te maskeren onder brutaliteit: 'Wel-ja... 't Is hier een school... we moeten hier lere... nou... dan zette we ook onze pette af.'

Maar zonder 't bevel daartoe af te wachten, stonden ze toch al op om ze weer terug te nemen, eigenlijk blij, omdat ze dat wel wat heel erg vonden; in hun brutaal roepen van daareven had al 'n ondertoontje van spijt geklonken.

'Wat 'n jonges... wat 'n jonges...' mompelde de Rebbe in zichzelf, hoofdschuddend... 'wat 'n neweire

voor God, blooshoofs in school te komme... God zal 't ze vergeve... omein-wie-omein.'

De jongens, na rumoerig uit en in de banken klauterend, zaten weer, hun petten nu op, en 't was of nu eigenlijk pas goed hun oproerige stemming naar bovenleefde, of ze nu pas bereid waren tot de uitvoering van hun boosaardige afspraak.

In de voorste bank zaten de meisjes. Ze hadden van 't jongens-gedoe niets begrepen en keken verbaasd rond en mekaar aan. 't Zusje van Izakkie keerde zich naar haar broer om, vroeg, met sissende fluisterstem... 'wat-is-er, wat doe-jullie...?'

'Ach, niks meid,' snauwde de jongen, hoog... 'jullie hebbe d'r niet mee te make, de jonges enkeld.'

Op de andere banken was gegiechel, gefluister, werden afspraakjes gemaakt, streekjes beraamd tegen de Rebbe. De jongens, zichzelf en mekaar opwindend, lachten over-luid... sprongen half overeind in de banken, trokken mekaar bij de buisjes, bij de haren, kietelden mekaar in de hals. Lewietje, die óók wat doen wou, kneedde een balletje stopverf, mikte 't tegen Sammie z'n neus en dat gaf een uitbarsting van luid, zenuwachtig lachen. De tegenwoordigheid van de Rebbe schenen ze vergeten te hebben.

Verwezen, telkens maar frommelend aan z'n fluwelen kalotje, stond die naast de leunstoel. 'n Paar maal deed-ie 'n stap of wat vooruit naar de banken met tierende jongens, week besluiteloos, prevelend in zichzelf, weer terug. Maar dan greep hij met resoluut gebaar naar een dikke, bruine knoeststok, op de tafel en hevig 't wrakke blad ermee bebeukend, krijste hij, helemaal uit z'n zelf-beheersing... 'stilte... stilte.'

Er kwam even rust. De jongens vielen terug in hun banken... na 't lawaai van even te voren was 't betrekkelijk stil.

'Bê-jullie gèk... bê-jullie gèk,' stamelde de Rebbe buiten zichzelf... 'is dàt 'n gedrag in school.'

Jaap mompelde wat.

'Hê... hê..., ' driftigde de oude... 'wàt heb-je, zeg òp...'

'Ik zeg,' antwoordde de jongen, wat schuw om 't on-

gewone van z'n brutaliteit — 'ik zèg... dâ-we de hele dag op school gezete hebbe... 't is nou speeltijd...'

'Praatjes... praatjes,' schreeuwde de Rebbe... 'ik heb met dat andere school niks te maken... hiër zal je lere... hier zal je stil zijn...'

En nou, voor jullie straf, de hele avend feest-en-vastedagen... 'k zal jullie lere...'

De laatste woorden verwekten 'n boos, rebellisch gemompel. 'Feest en Vastendagen' betekende 't opdreunen van 'alle bijzondere dagen des jaars' met de oorzaken en gronden van hun belangrijkheid of wijding. Onder 't vele geestloze en duffe, dat ze in 't naargeestig schoolhok dag aan dag een paar uur achtereen te slikken kregen, hadden ze dááaraan, aan dat machinale, stomme opdreunen, speciaal 't land.

Ook was er geen een, die niet welleris de vijf oorzaken voor de vastendag van Ab met de zes voor die van Tammoez dooreenwarde, en dat gaf dan altijd gehaspel en narigheid met zoveel keer overschrijven op de lei —, niet als straf, maar omdat de Rebbe bang was voor standjes als de jongens op de jaarlijkse inspectie door de opperrabbiijn op die en dergelijke vragen 't antwoord moesten schuldig blijven.

De meisjes toonden zich nu ook beledigd, trokken pruilmondjes, de grootste ging aan 't zeuren... 'Hè... Rebbe... wij hebbe toch niks gedaan... late wij nou tenminste wat anders... magge wij dan vertale... of een opstel... hè-ja, Rebbe... late wij nou een opstel...'

'Neè, nèe,' wees de oude man af, nu niet meer voor re-de vatbaar. 't Klamme voorhoofd bewreef hij zenuwachtig met de grote, rode zakdoek... z'n lippen beefden... en moe viel hij in z'n leunstoel. De meisjes mopperden in 't geniep, met valse blikjes naar de oude Rebbe... 'nou, lekker... dan zalle wij ook wel...'

Er heerste nu een verslagen stilte en de Rebbe, denkend, dat-ie 't al gewonnen had, nam een klein boekje met bleek-rose omslag van 'n stapeltje voor zich, bladerde er even in...

'Rebbe,' gilachte plots rooie Jozef. 'Lewietje kriebelt me... verbiedt-u 'm?'

Lewietje protesteerde luidruchtig... 'nie-waar, nie-

waar... hij doet-et zellef...'

'Zal-'k me eige kriebele?' nijdigde Jozef, meteen uitproestend om 't idee.

'Stilte,' bulderde opnieuw de Rebbe en dreigde met de knoeststok. 'De eerste de beste, die een woord zegt...'

Dan op wat bedaarder toon weer, kondigde hij aan: 'k Begin bij de kleintjes.' Hij zag de banken langs en z'n oog bleef rusten op 'n klein, idiotig kereltje, die alleen maar aan 't tumult had meegedaan en onnozel meegetierd, omdat-ie 't de anderen ook zag doen, en die al weer heel zoet, met gevouwen handjes, op 'n punt van een der lange banken zat.

'Meiertje,' schrok 'm de Rebbe op... 'jij.' 't Sullig ventje zag op, de blauw-omkringde ogen in ziekelijk-bol gezichtje ontsteld naar de oude man.

Langzaam vroeg die... 'wat is de betekenis van... van...' even bedacht hij zich, de ogen op 't blikken fonteintje aan de muur... voltooide dan z'n vraag... 'van Jom-Kippoer?'

'Weit-niet' zei 't ventje met 'n onnozele grijns. En hij wist 't ook niet, 't stumperige ventje, had in z'n schrik nauwelijks de vraag begrepen, maar de Rebbe, geprikkeld, denkend, dat ie weer opnieuw voor de gek gehouden werd, stoof woedend op, schreeuwde... 'er uit... in de kast.'

Hevig ontdaan begon 't kereltje, dat haast nooit iets wist en gewoonlijk daarover niet erg hard gevallen werd, te grienen, dreinde met luid gebrul en gesnuif. 'Boe... boe,' bouwden de anderen na. De Rebbe sprong op, wit van toorn, greep 't arme idiootje bij de arm, sleurde 'm de grote, duf-donkere muurkast met dubbele deur in... smeed de deur in 't slot.

De klas — of eigenlijk waren 't er zès verschillende — bulderde... als te voren tierden ze dooreen en 't huilen van 't jongetje in de kast accompaneerden ze met 'n geweldig koor van 'boe... boe.'

En weer beukte de stok op 't tafelblad, krijste de oude man, z'n stem bevend van zenuwachtige woede... 'stil, stil.'

Maar er was voor 't ogenblik geen houden aan.

Izakkie zwaaide zich over de bank, stopte z'n zusje op

de voorste 'n klit stopverf in de mond 'Vuilik,' schold 't kind, vinnig-boos... 'n vies gezicht trekkend om de ranze olie-smaak... 'k zeg-et an moeder.'

Doch als de Rebbe maar hameren en 'stilte'-roepen bleef, kwam er na 'n moment weer wat bedaren. 't Kind in de kast zweeg, enkele snikjes rilden door de gesloten deuren.

'Lewietje, jij,' begon weer de Rebbe... 'wat is de betekenis van Jom-Kippoer. Zeg eerst eris... wat beduidt 't woord.'

'Grote-Verzoendag,' riep er een:

'Niet voor je beurt' bestrafte de Rebbe, maar zachtmoediger al, om 't goede antwoord. En hij wendde zich weer naar Lewietje...

'En wat betekent de Grote-Verzoendag?'

De jongen keek even naar z'n broer, die 'm toelachte, beet zich, 't gezicht vertrekkend, op de lip en zei, z'n brutaal jongenssnuut nu volmaakt rustig...

'Op Grote-Verzoendag eten we ongezuurde broden.'

'En matseklis,' schreeuwde Bram...

'En jontof-balletjes,' snerkte 'n brutaal meisje van de voorste bank.

Het was een ongehoorde heiligschennis en de Rebbe zat voor een ogenblik paf. Dan nam-ie de stok en begon, opgesprongen, buiten zichzelf, die in 't wilde weg tussen de jongens in de banken heen en weer te zwaaien. Ze wippen op en rommelden dooreen, om de slagen te ontgaan, dat de door hun knieën opgestoten leien tegen de vloer kletterden. Was er een slag raak, dan riep 't slachtoffer 'n pijnlijk au, griende even en de anderen lachten, door 't dollen heen.

Na 'n ogenblik wierp de oude z'n stok weer weg en hij wankelde naar z'n stoel, viel erop neer... 'n Meisje huilde, wreef zich, 't gezicht voorover op de bank, 't achterhoofd van vette kroeskrulletjes... 'nèt tege me kop... nèt tege me kop... klagde ze 'en ik daan niks... helegaar niks...'

Lewietje zoog met z'n pijnlijk gezicht op z'n duim, die 'n gevoelige tik had ontvangen, maar hij gaf geen kik, verbeet dapper de pijn, al drongen 'm de tranen in z'n ogen.

Nu klonk er zacht geslof in de gang en de Rebbe herademde. Z'n gezicht ontspande in de blijde verwachting van iets prettigs, dat-ie op komst wist:... 't kop koffie, dat 'm z'n vrouw brengen kwam. Hij was bek-af, voelde hij, en wat warm drinken zou 'm goed doen.

Maar zodra de oude vrouw 't lokaal inkwam, begon 't getier van nieuws af... 'Rebbetzeente... Rebbetzeente...' blerden de kinderen.

'Breng-u ons ook 'n koppie leut...' riep Jozef met 't sproetengezicht.

'Met 'n lekker gevuld boterkoekie,' schreeuwde Bram erachter, 't dik-Joods accent van Jozef nadoend.

De oude vrouw, met 'r bol-geel gezicht met ronde lichtbruine ogen onder gladde bandeau, glimlachte eerst. 't Gebeurde wel meer, dat de jongens 'r wat toeriepen bij 't binnenkomen en ze merkte niet zo dadelijk 't verschil tussen 't onschuldig plagen van anders en de boosaardige bandeloosheid van vandaag.

Doch dan zag ze haar oude man bij z'n tafeltje zitten, bleek, 't hoofd in de hand... de ogen half-gesloten en ze wilde haastig naar 'm toelopen. Maar Bram hield haar vast bij de band van haar bont schort... 'nou, krijgje we een koppie... en 'n koekie?' Boos keerde ze zich om.

'Aap van een jongen,' schold ze... 'laat-je me los... brutale rakker... mag jij 'n ouwe vrouw koejenere?'

'Zal 'k u paardenere?' uiligde de jongen, steeds de band vasthoudend.

'Lòs zeg ik,' herhaalde de oude. En dan, inenen, kanelde de volle kom op et schoteltje, 'n onwillekeurige handbeweging van de oude vrouw deed 'm omtuimelen en neerkletteren op de houten vloer.

De Rebbe keek nu op en Bram liet haastig 't schort-band los. De oude keek naar z'n vrouw, die halfhuilend de grote koffieplek in 'r schone schort beschouwde... naar de witte scherven en de traag-vervloeiende bruine plas op de vloer. En werktuiglijk greep hij weer naar de stok... maar moedeloos zonk z'n hand neer en z'n hoofd liet hij tegen de stoelleuning vallen, sloot de ogen in 't magere gezicht.

De oude vrouw liep terug 'wacht maar effetjes' troostte ze... 'k bin zo weerom... en met 'n boze blik op de

jongens en 'n 'pertale rakkers' verdween ze snel de gang in.

Doodstil bleef 't na haar heengaan. En de Rebbe, na 'n ogenblik dat ook weer wantrouwend, richtte zich in z'n krakende leunstoel op en keek de banken langs. Dikke tranen rolden hem over de wangen, door de diepe voren terzij van z'n neus, glipten weg in de grijze baard.

En de jongens 't dichtst bij hem zagen dat. 'De Rebbe huilt,' fluisterde er een en schuw, getroffen, met verstolen blikken op de oude man, herhaalden ze 't tegen elkaar... 'De Rebbe huilt.'

Hij merkte 't niet, staarde voor zich uit en de tranen, een voor een, parelden uit z'n doffe, als omsluerde ogen, verdwenen in 't grijze kroes van z'n baard.

'n Huiver, 'n vreemde malaise beving de kinderen, ze voelden zich onrustig, vermeden 't elkaar aan te zien... de stilte begon ze te drukken... hier en daar kuchte er een, schuifelde heen en weer in de bank.

Maar Japie klom z'n bank uit, ging voorzichtig de scherven van de vloer zamelen, smeed ze in de asla... Daarop liep hij zacht, aarzelend op de Rebbe toe, die nog in z'n zelfde houding zat, raakte even, verlegen, links, z'n schouder aan...

'Rebbe... hoor-u is.'

'Wat is-et, jønge?' vroeg de oude man.

Hij sprak weer met z'n gewone, z'n natuurlijke zachtmoedigheid. Hij keek Japie aan en de jongen zag z'n ogen vol tranen.

'Rebbe,' fluisterde hij, zelf nu ook vechtend met z'n tranen... 'we zijn erg gemeen geweest... we hebben er spijt van.'

Hij vond 't natuurlijk, dat hij voor allen sprak en de anderen, doodstil, luisterden.

'Da's goed... da's goed, jongetje,' antwoordde de Rebbe dof, mat. Even zweeg hij en vroeg dan met wat meer belangstelling... 'Waarom dee-jij toch zo... 'k Ben-et van joù niet gewoon.'

't Was afgesproken,' bekende de knaap zacht, de ogen neer, plukkend aan de knopen van z'n bruin buisje. 'Wat-afgesproke... waarom afgesproke?' vroeg de Rebbe...

De jongen aarzelde toen... zag de bankenrijen langs en dan begon hij uitleggen, wat haperend.

'Nou, ziet-u eris... 't kwam zó... we wouwe vemiddag eris vrij hebbe... maar moeder wou 't niet geve... We moete ook altijd naar school... zó komme we uit et gewone... dadelijk hier na toe en zondags... en woensdag en in de vakantie,' verdedigde hij nu warmer... 'is et waar of niet Rebbe?'

'Wat wil je der an doen?' vroeg de oude... 't is altijd zo geweest.' En geresigneerd zei hij erachter... 'wat moet... dat moet... nou...?'

'Maar dan kanne we ook niet altijd stilzitte,' herhaalde Japie, 'we benne pas uit school, moet-u denke.'

De oude man scheen er nu wat van te begrijpen. Hij sprak nog niet, bewoog nadenkend 't hoofd op en neer.

't Is toch niet anders,' kwam hij dan zacht, gelaten en hij tikte de jongen op 't hoofd... 'we moete allemaal drage, wat ons is opgelegd.'

'Kan 'k gaan zitte, Rebbe?' vroeg de jongen, niet overtuigd, maar voelend, dat er toch niets aan te doen viel, dat ook de Rebbe 't niet veranderen kon.

'Ga jij maar zitte, ja,' toestemde de oude. 'En as me vrouw me dan me koffie hêt gebracht, dan ga 'k nog een beetje geschiedenis-vertellen.'

Maar ze reageerden niet op de prettige mededeling. Vreemd-moe, bedrukt na de opwinding van straks zaten ze stilletjes bij elkaar in 't kale schoollokaal, waar 't al schemeren ging, de kleine Jodenkindertjes.

En vaag voelden ze dit al wel: 't Was dom geweest, wat ze begonnen waren. Er was niets aan te doen. Wat je opgelegd was, dat moest je dragen.

Ballotage

De kinderen speelden, in de zonneschijn, in de felgloeierende namiddag-zonneschijn, die de zomerlucht van hitte dee trillen, achter het schuurtje van Jansjes vader, krottig turfschuurtje van zwart-geteerde plankenmuren. Mat-zilverig glansden, waar de zon er langs schampste, plekken in 't droog-doffe, oude zwart, de haarscheurtjes erin zilverend, als fijne adertjes, en onder de randen der over-springende planken kleurde 't stofbepoeierd spinnenweefsel in zwakke regenboogtinten.

Ze hadden 'n hele plek, tot de sloot toe, die 'n stuntelig hekwerkje van groen-uitgeslagen latjes en staakjes afsloot. De sloot lag onder 't zonnebranden half-transparant, groezelig-grijs-groen, met op 't matte, stilstaande water, zwartige schaduw van twee vlierbomen, die, rijk in de knop, vlak voor 't hekje stonden, de scheve kronen over 't water geheld. De plek van mul-rulle zandgrond, waar de kinderen speelden, bleef zelf helemaal onbeschaadwd, dor en kuilig, met maar hier en daar vereenzaamde grasbosjes en op 't vocht-koeler grondstrookje langs de slootkant, en heel-onder tegen 't schuurtje schrielle paardeblommen en bloedarm speenkruid.

Er waren tien kleine meisjes bij mekaar, en Jansje, die gastvrouw was, op háár erfje ontving en gezegd had, dat ze strakkies allemaal 'n koppie water-en-melk zouden krijgen; misschien, als moeder 't geven wou, bedilde druk, bits-bazig soms, 't snoekig snapmondje geen ogenblik in rust, bepaalde de spelletjes, en waarschuwde met koddig-ouwelijke ernst voor klauteren op 't hekje en in de sloot tuimelen.

Ze had ze nu bijmekaar gehaald voor 'n spelletje in 'n kringetje en de handjes, slap-klam van de warmte, grepen mekaar vast. Lijfjes achterovergebogen, trokken ze met rukjes van gestrekte armen, de kring zo wijd mogelijk, de vingertjes stevig-lenig ineenhakend. En ze gingen nu rondlopen op 't zeurig melodietje van 'blauwe-blommetjes in de wei' Jansje-zelf was al binnen de kring gewipt, boorde met snel-nerveuze beweginkjes, 't ene voetje in 't zand, loerde, geheimzinnig-lachend aan 'r

schortezoompje friemelend, de kring rond, wie ze kiezen zou en de anderen draaisjokten gedwee, dreunden gedachteloos 't overbekende deuntje, de ogen voortdurend gericht op Jansjes lachend gezichtje met de rondzoekende, heldere kijkers. 't Kiezen en gekozen worden was van 't tamelijk-saai spel de enige emotie. Jans koos Gerritje Post en die Everdientje de Vries, omdat ze in één steegje woonden... en gauw hadden ze, om de snelle afloop van 't korte kringliedje, allemaal 'r beurt gehad. Dan draaiden ze toch maar door, lusteloos mekaar in de kring trekkend, zongen dof-lijzig, de ogen suf en half toegeknepen in 't grelle licht, de lijfjes, met ingeknikte knieën, terzij gewend of ze 'n vrachtje zeulden, dat de grauwbestoven grove schoenen schoffelsjokten door 't dikke, hete zand. Doodstil hing de doorgloeide lucht en 't héél zwak lucht-zuchtje, dat wel 's even over 't groenig-transparante slootvlak de brede licht-en-schaduw-gebieden der twee vlierbomen dee wissel-bewegen, beroerde zelfs niet waarneembaar de rood-hete, bezwete gezichtjes, met de op 't voorhoofd klammende haren, onder de vale, achteruitgeschoven blomme-hoedjes uit.

Zo sjouwden ze dan maar door, suffig van de warmte, met loom voetbeweeg, tot Gerritje Post ineens resoluut losliet de kleverige vingertjes van Dieuwertje Snel en haar zusje Marietje en met 'n rompzwaai van onwil, uitriep... 'Nou, 'k schei deruit hoor... 't Is m'ain te warrem...'

Dat brak ineens de kring.

'Nou Jans,' kwam dan Gerritje weer... 'wanneer krijg-me nou 'n kommetje melk-en-water. Je het 't toch gezèid.'

'Nou ja,' antwoordde Jansje opschrikkend, met 'n kort, zenuwachtig lachje... 'gesèid, gesèid... 'k kan wel so veel segge... wâ-jullie? Je mot ook maar niet dajik alles g'love, wâ'k seg...'

'Krijge-me nou gièn water-mit-melk?' zeurde drensrig kleine Marietje Snel, teleurgesteld.

'Ach wel née,' smaalde Gerritje, met bitse nadruk, 'doch-ie soms van echt, kind? As sâi deris wâ beloofd, is 't ommers altoos opschepperij. D'r moeder is misschien gieniens thuis en aêrs kregeme nòg niks.'

'Flauw Jans,' verweet Marietje... 'werom sèg je-'n-'t dan?'

'Nou jà... nou jà,' herhaalde Jansje vinnig, in 't nàuw gebracht,... sèker... tien kommetjes melk-mit-water... me moeder zal jullie sien ankomme...

Kô-jullie toch wel so begriipe... dâ 'k 't er maar om 'seid heb...'

'Je moeder hêt misskien gieniens tien koppies,' ruziede Gerritje... 'misskien gien zève... gien drie...'

'Hoør d'r... hoør d'r,' riep Jans terug, met schelzenuwachtig gillachje... 'me moeder hêt drie kaste vòl... daagse... enne sundagse... enne bèste... mit gouwe randen en blauwe blommen...'

'Gouwe randen en blauwe blommen,' spotte Everdientje... 'dâ kan ommers niet... dâ-bestaat gieniens.' Gemoeelijk onderrichtend ging ze door... 'as je gouwe randen het, dan hê-je gièn blomme... en hê-je blommen, dan binne d'r gien rande-'n-an... Wa-jij, Ger.'

'Och netuurlijk,' minachtte die. Dan de ruzie-oorzaak weer opnemend...

'Vraag dan maar an je moeder, offe-me daar dan water-mit-melk in krijge... in die gouwe komme mit blauwe rande...'

'Een kreng bin-je,' riep Jans, voetstampend, dan rukte ze woedend 'r schortje voor 't gezicht, begon luid te grienen...

't Is màin plaassie... 't is màin erref... je hêt hier gien rusie te maken... 'k Sel me grote broer wel roepe... die trapt jullie d'r allemaàl of...'

'D'r grote broer,' hoonde Gerritje slagvaardig... 'en màin grote broer... die 's nog groter... die knaipt jouwe tusse se duim en vinger fàin...'

'He-jassus, maide,' kwam nu Everdientje ertussen... 'make jullie nou gien mot... dan gaan 'k lievers na me moeder... en Merietje en Dieuw ook...'

'La-me skoołtje speule,' stelde, verzoenend, Jeltje Bakker voor, een van de kleinste, 'n proper-gekleed, bedaard meiske... 'enne omtelle, wie de juffrouw is... mit omme-romme-relle...'

'Dank-je lèkker,' Wies de Weert stak, met nuffig neusoptrekken 'n spits-rood tongetje tussen scherpwitte tand-

jes te voorschijn... 'en dan jij misskien juffrouw..., so'n ùk... wâ moois... 'n kind uit de tweede...'

'k Bin noòit zitte-'bleve,' troefde Jeltje, gebelgd.

'Wacht maar, kind... tot je in de vierde zit,' neuswijsde Wies terug; 'in de dèrde wordt-et pas moeielijk... As je van de kaart leert... enne de hoeke-'n-en-kante.' As ikke niet ziek was 'eweest.'

'Noù... enne je broer dan... is die soms ook ziek 'eweest... Die zit nou al voor et tweede jaar in de vijfde... enne in de vierde... is-ie oòk zitte-'bleve...'

'Me broer, dat bin ikke niet... o, zò,' snibde Wies, rondkijkend met triomfblik van iemand, die iets heel snedigs heeft gezegd. Doch maar 'n enkele had wat gehoord.

Warm, verveeld slenter-schoffelden ze over 't plaatsje, door 't hete, grauwe zand, dat de vetergaatjes van hun rijglaarsjes binnendrong en jeuk-prikte door de kousen heen op de warme voetjes. Alleen, omdat 't thuis net-zo was, en ze daar misschien zouden moeten werken, op broertje passen of booskap-doen, bleven ze nog, maar zonder plezier...

Marietje Snel... schichtig eerst omkijkend of Dieuw 't niet zag... sloop naar de slootkant, klom aarzelend-voorzichtig op 't laagste hekkelatje, 't bovenlijfje over 't water gebogen, lachte tegen de troebele weerschijs van haar eigen klein mager gezichtje... spuwde dan met spitse lipjes in 't water. Zwakke, wijd-vervloeiende kringen brachten oproer in 't stil geschaduw van blad-en-takken der beide breedkruinige vlierbomen, en Marietje vond dat leuk om naar te kijken... dee 't nog eens... nog eens... lekkerknus in 'r eentje, ongestoord door Dieuw, die altoos alles an moeder overklikte.

Tegen 't schuurtje, met z'n dof-zwarte planken, gloeiend in de zon, stond Jansje te huilen, 't hoofd op de armen. Boos-driftig, ook om de aandacht te trekken, schopte haar ene voetje tegen de onderste plank, want 'r werd weinig notitie van 'r genomen. Everdientje alleen stond er, troostte onbeholpen: 'nou sèg Jans, nou sèg Jans.' Raakte even de tegen de muur gekromde arm aan. Maar 't kind, wrevel, spitste vinnig de elleboog naar achter, schudde driftig 't hoofd... nêe... nêe... en griende door.

Maar als ze, ineens, merkte, dat Everdientje er niet meer stond, kreeg ze 'r al gauw genoeg van, en even later lichtte ze, voorzichtigjes, 't hoofd op, loerde boven over haar arm heen, waar Everdientje en de anderen zaten... Voelde met schrik, dat ze misschien was te ver gegaan, te lang had staan huilen en de meisjes er nu misschien, om 'r te plagen, stilletjes zouen zijn vandoor gegaan. Maar als ze rondkeek, zag ze 't hele troepje bijeen geklit aan 't eind van 't erfje waar dat overging in de weg, pratend en lachjoelend in frisse belangstelling voor iets nieuws. Jansje slenterde er heen, heel nieuwsgierig, maar 'n beetje beschaamd, omdat ze zo lang had staan pruilen, daarom maar met 'n boosgetrokken mondje.

Maar de anderen vonden haar terugkomen heel gewoon, namen haar dadelijk op in 't kringetje, dat ze druk-dringend gevormd hadden om twee nieuw gekomen meisjes heen.

't Waren Leentje en Saartje Appel, dochttertjes van de Joden-slager, die geen slager was, maar wat je noemde koud-slachter alleen. Twee ukjes van meisjes, met zwarte kroesbolletjes en ronde, pientere kraalooqjes, de een zeven, de ander negen jaar.

Ze waren door moeder, die zich haast niet roeren kon in 'r nest van tien warm-woelige kleintjes, de deur uitgestuurd en kwamen, op 't gerucht af, nu handje in handje vragen of ze mochten meedoen.

Ze vroegen 't erg bescheiden en timide, wisten wel, dat ze anders helemaal geen kans hadden, en de anderen, met de scherpe intuïtie van kleine meisjes dat dadelijk voelend, namen 'n héél gewichtig air, wisten nog niet of 't wel gaan zou, dat ze meededen. Jansje-d'r-moeder wou misschien niet zo èrg veel op d'r erf... en er waren er al tien... Verveling en warmte hadden ze in 'n licht-baldadige stemming gebracht en na de ruzietjes onderling waren de Jodenkindertjes welkom om allemaalsamen eens 'n beetje te treiteren...

Toen Jansje er nu bij kwam, werd 't ineens 'n bedillig-informereren met grappige, groot-doenerige gebaren, in onbewust naäpen van 'r moeders.

De oogjes, opgehelderd, schitterden ondeugend en op de gezichtjes wemelden lachtrekjes om de leuke afleiding.

‘Magge-ze meedoen, Leen en Saar?’ schreeuwde Gerritje naar Jans... en ze jokte er achter, met schelmse knipoog... ‘zie je, we wouen nèt gaan huishouwetje speule... en dan kenne we zo erg veul niet hebbe...’

Jans, zich dadelijk baàs voelend, was de ouwe ruzie al vergeten, weer helemaal derin.

’t Pruilsnuitje was opgeklaard en ’t bedillig mondje had weer z’n koddig-ouwelijk trekje.

Ze trok Gerritje op zij, vluchtig-roepend naar de anderen... ‘ik-en Gerretje zalle afspreke...’

Die twee stonden nu, weggehuppeld uit ’t troepje, midden op ’t erfje, in de felle middagzon, te fluisteren, heel-geheimzinnig, hand-voor-de-mond, met lach-proestjes en omkijken, gewichtig, of niemand horen kon... ’t heerlijk-geheim plannetje, dat ze uit broeiden.

Doch de anderen hadden ’t druk om de Jodenzusjes heen, die even mekaar aankeken, dan hun pittige kraaloogjes heenschichtigden, wantrouwig, naar de plek, waar Jans en Gerritje te overleggen stonden. Maar Marietje Snel, vals laf kindje, sterk in de bescherming van zoveel groteren, keerde zich naar ’t jongste zusje, met ’n lief airtje, vroeg: ‘Seg Leentje wat hê-jullie ge-ete, vemiddag?’ ’t Kind antwoordde niet, keek ’r zusje aan. Er was altijd geplaag en gezanik om heen ‘raar’ Joden-eten, ’n onuitputtelijk onderwerp met altijd nieuw-gefantaseerde variaties. ’r Gingen verhalen, dat ze aardappels stoofden met suiker en uien-met-rozijnen doormekaar.

Alles wat Joden aten, was vies en wansmakelijk. Alleen tegen Pasen veranderde de taktiek, fleemvleiden de vriendinnetjes om de heerlijk-brosse, knapperige Paasbroden, en de gevulde Joden-koeken, die moeder Appel dan bakte. En de kinderen, hopen ’r blijvende gunst mee te kopen, deelden gul uit, kaaptten ’t soms uit moeders kast, bang door weigering een van de kameraadjes te verbitteren. Als vader ’t merkte, kregen ze klappen, werden opgesloten. En hij schold op wat hij niet voelde de hunker van hun eenzame zieltjes in de gemeenschap te leven, géén paria te zijn, maar eenvoudig beschouwde als plat afbedelen gunst van gojim-kinderen, die ze eigenlijk verachten moesten. Zij verachtten ze niet, waren gelukkig zolang ’t duurde, gelukkig dat ze, al wàs ’t om hun

lekkers, werden aangehaald, geflikflooid. Maar na Pasen zakte 't toch al gauw weer terug tot de oude toestand, mochten ze dan 's wêl, dan 's niet meespelen, naar lust en luim van de anderen.

Deze middag nu, voelden ze wel, dat 'r narigheid broeide, zouden ze wel graag weggelopen zijn, dorsten ze maar. Doch ook zo dolgraag speelden ze mee, waren zo dankbaar om 't in-de-gemeenschap-opgenomen, als gelijke behandeld worden.

De altijd ondergane geringschatting was steeds onmiddellijk vergeten, gedwee namen ze, telkens opnieuw, 't onplezierigste van 't spel op zich, meiden-baantje bij 't huishouwetje, zieke pop die niks doen mocht, bij 't doktertje spelen, en protesteerden zelfs niet, als de dokter, bij 't polsvoelen, ze vals-vinnig kneep. Ze voelden wel, dat ze altijd 'n beetje werden getreiterd, dat 'r altijd 'n complotje was van allen-samen tegen hen, maar ze droegen dat stilletjes, gelukkig al met de schijn van erbij te horen.

'Nou seg et dan... wat hê-jullie 'ete?' vroeg Marietje weer, lijzig zanikend.

'Niks,' piepte benauwd Leentje, maar 'r zusje kwam sussend...

'Wat komp-er dat nou opan... 'k màg 't niet segge van me moeder... 'k Vraag 't jullie toch ommers oòk niet...'

'k Weet 't toch wel, kind...' joelde Dieuwertje, 'k weet 't toch wel... haring-mit-krente... jullie ruike d'rna...'

Aanstellerig vies-doend stoven ze nu, lachend, uitme-kaar, knepen de neusjes toe, beweerden allemaal met lach-proestjes en benepen neusstemmetjes, dat je duidelijk ruiken kon, dat Leen en Saar haring-mit-krente hadden gegeten...

't Kleine zusje trok 't grote aan de mouw, lippenbevend, fluisterde van maar-liever-weggaan.

Maar daar had-je intiem-gearmd, lachkneuterend, Jans en Gerritje weer terug en Jans zei met 'n effen, ingehouden stemmetje... 'Nou, seg, maide, we hebbe of-'esproke... se màgge meedoen... Ikke seg maar... Jode bin ook mense... enne jullie motte se nie-so plage.'

Bevreemd zagen ze haar allemaal aan, maar merkten de lachlichtjes in haar tintelende ogen, snaptten, dat 't komedie was. En, allemaal erin, schoon 't fijne van de zaak nog niet doorgrondend, vielen ze ook bij, uitbundig, ... 'tuurlijk ware Jode ook mense... se hadde toch arme... se hadde toch bene, nou. O, so... kom maar Leen... kom maar Saar... wat zalle me doen...'

De zusjes waren er beduusd van, lieten 'r wantrouwen nog niet los. Maar sterker was de gans-onverwacht gekomen vreugde van te mogen meespelen en Marietje Snel, die drenserig bleef nazeuren van... 'hê-seg-nou, wat hê-jullie 'ete?' antwoordden ze nu, gewillig.

Jans regelde. 'Me doene takkie-de-man, Saar is'm.'

Over 't warme speelplaatsje joelstoven ze nu uit elkaar. Aanhouderd fel brandde de zon op 't grauwe zand, maar van de slootkant kwam, onder-langs 't groenig-uitgeslagen hekje, 'n blauwig schaduwrandje aankruipen, en 't groen-groezel water lag minder strafbezond, koeler schijnend nu.

Ze speelden met felle gilletjes 't krijgertje-spel, schofelden met grof-stoffige schoenen zandwolken op, grepen luid-juichend mekaar beet, door drie korte tikjes aan de gepakte zichzelf dan verlossend van 't vangersbaantje. Maar onder dat rumoerig, schijnbaar ongedwongen spelen nam Jans telkens een der anderen apart, troonde ze mee in 'n hoekje, fluisterde geniepig 'n momentje, tot ze weer lachend, met oogknipjes van plezierige verstandhouding, uiteen liepen, opnieuw zich mengend in het spel. Om de Jodenmeisjes, die helemaal opgingen in 't vrolijk krijgertje-spielen, niets merkten, weefde zich 'n complotje, stilletjes en vals. En in hun zucht heel gewoon te zijn, nog niets te laten merken, waren ze benauwd-lief tegen die twee, riepen ze aan, vingen ze, die anders vrijwel genegeerd werden, voortdurend, daarbij maar lachend met tintelende kijkers en zenuwachtige proestjes.

En dan inenen, riep Jans... 'maissies, afskaft' en draafde ze vóór naar 't zonnig schuurmuurtje met 't stoffige, kleur overpoeierde spinnenweefsel.

Daar gingen ze allemaal tegenaan staan, de stevig-jonge ruggetjes liks ertegen klappend, opeendringend, om 't hele rijtje langs 't muurtje te krijgen, de armen

strak langs de lijfjes. Timide, zij-alleen niets begrijpend, kwamen de Appeltjes erbij staan. Ze waren nu juist zo heerlijk aan 't spelen en zo blij, omdat vanmiddag iedereen lief-dee tegen hen. Dikwijls werd er wèl voor 't spele 'afgeschaft'... als 'r ruzie was... als de grootsten, de bazigsten 'n pik hadden op deze-of-gene. Die groten spraken dan af, en de anderen moesten op 'n rij staan, geduldig wachtend hun lot van toegelaten of uitgeworpen worden... Meestal waren zij, Leentje en Saartje, dan wel bij de verstotenen... en voor dat 'afschaffen' en weggejaagd worden hadden ze wèl gevreesd, straks, toen Jans en Gerritje stonden af-te-spreken.

Toen was 'r niet van gepraat en wat waren ze blij geweest, dat Jans hun meedoen dadelijk goedvond. Diepe teleurstelling voelden ze nu, met 'n vaag bewustworden van wat ze te wachten stond. Achter aan 't woelende rijtje van overmoedig-lachende kinders gingen ze staan... maar Jans zag 't en riep: 'nee... jullie niet altoos achteran... Leen... jij hier' — en ze wees 'n plaats tussen Gerritje en Lijs Jonker, die lachend 't kleintje tussen zich indrongen... 'blijft jài maar staan, Saar... kom Dieuw, wij afschafte...'

Ijverig sprong Dieuwertje Snel naar voren en even fluisterden ze, heel kort, en de anderen lachten, omdat ieder toch 't afspraakje wist.

'Nou,' keerde Jans zich naar 't rijtje... 'jullie weten-et, hè... wie duim krijgt, mag meedoen, wie pink krijgt, mot weg. En allemaal blijve tot ik klaar bin... Dieuw, jài op je plaas.'

Jansje begon nu 't rijtje langs te trippen, met beredderige beweginkjes, aanvangend bij Marietje Snel. Haar duimpje hield ze vooruitgestoken uit stevig vuistje en even ermee Marietjes schort aanrakend, zei ze 'duim'. Vlug liep ze voort langs de lachende rij, 't duimpje vooruit... Jeltje Bakker... Wies de Weert... duim... duim... Dieuw Snel... duim... Lijs Jonker... duim...

Doch dan wisselde ze plots om, 't duimpje verdween in de kleine, bruine vuist en 't vinnig pinkje wipte te voorschijn... Effen-weg prikte ze 't even tegen Leentje Appels schortje, zei droogjes, maar met tintel-kijkers...

'pink'. Weer met kittig vingertjesbeweeg wisselde ze... kwam duim te voorschijn... Gerritje Post... duim... Everdientje De Vries... Riekje Willems... duim... duim... Saar Appel... pink...

'Die duim hebbe, komme hier, de pink hebbe, blijve an 't muurtje staan...' kommandeerde 't spitse snoeke-snoetje... en lachend stoven ze, die 't vooraf geweten hadden, van 't brandend-warme muurtje weg, joelden door 't zand, sprongen overmoedig tot de slootkant toe.

De Jode-zusjes, alleen, 'n heel stuk zonnige plankenmuur tussen hen-beidjes, bleven nu eenzaam over, kleintjes en beduusd tegen 't schuurtje geleund. Zoetjes schoof, onder wild jouwen van de anderen, lange-neuzen-trekken en 'uitsliepen' met 'n typisch gebaartje van beide wijsvingertjes over elkaar, 't kleine Appeltje naar 't grote toe, greep schuw 't hangende handje. En zo saampjes voelden ze zich nu zeer rampzalig, diep-ongelukkig en beschaamd, en de oogjes neer in hoog-overbloosde gezichtjes bebeten ze zich om niet luid-uit te schreien, de bevende mondjes.

Want ineens nu begrepen ze, dat ze erin gelopen waren, dat 't grif meedoen-mogen en 't lief-doen van de kameraadjes valse fopperij was geweest en ze schaamden zich, omdat ze zich er zo blij en vreugdig over gevoeld hadden.

Nu hadden ze wel onzichtbaar willen zijn, om maar ongemerkt te kunnen heenkomen, 't brutaal-zonnige erf af en de weg op naar 't veilige thuis bij moeder. Maar ze durfden in 't jouwen van de anderen zich niet verroeren.

Dat stilde eindelijk, te gauwer bleekte de victorievreugd, omdat de simpele overwonnelingetjes er niet op reageerden. En, zich afkerend, hervatten de kameraadjes, opgewonden juichend, hun spel.

Toen slopen de zusjes stilletjes heen...

Sabbath-vreugde

Het begon, iedere week, op dezelfde manier, met 'n licht en warm vreugdegevoel, 'n hoog-zingende blijheid, omdat na de lange, dorre week, winterweek, die eindeloos gerekt scheen, rij van suffice, triest-eendere druildagen, het aanbreken van de heerlijke, hoogfeestelijke Sabbathdag weer gekomen was. En hoewel die dagen, de een na de ander, zonder uitzondering, verliepen in lege verveling, in zó hopeloze en enerverende verveling, dat 't einde een verlossing scheen, ... toch kwam, iedere week weer, aan, die blijde vreugd, die stille jubeling van hoog, intiem geluk, onweerhoudbaar terug.

Het was niet zozeer om de dag zelf, dat die innigste vreugde bestond, het was om 't door allerlei voorbereiding zichtbaar naderen van de dag...; het was om de geur, scherp en fris van kruïge soepgroenten, die vrijdagsochtends overal in huis hing en gedachte gaf aan de Sabbathtafel in 't verschiet met 't bijzondere, 't feestelijke van lampeschijn en 'n groot wit tafellaken met bloemetjes of blokjes gewerkt, zoals ze maar 'n heel enkel bezaten, —, het was om 't mandje zoet-geurig vers Sabbathbrood van eigenaardige strengelvorm dat de bakker bracht, vrijdags in de kille vroegte —, het was later op de dag, om 't zien-bereiden van 't Sabbath-maal, 't uit de kast halen en nog eens nazien der Sabbathkieren... 't vullen van de beide Sabbathlampen, 't blinkend oppoetsen van de schoenen, die door de week met 'n smeer en 'n veeg mooi genoeg waren, 't thuis brengen van 't fijnewasgoed, dat dan voorzichtig in de voorkamer op de gladde tafel werd uitgelegd, het frontje en de manchetten van vader, de kleine boordjes voor de jongens, met 't fris-zoet stijfselgeurtje eraan.

Wat leek ook dat vrijdagmiddag-uur al feestelijk, want bijzonder, omdat er dan niet warm gegeten werd, enkel maar brood, wat een langere speeltijd gaf vóór 't naar school gaan. En die middagschooltijd-zelf... soms veel korter dan anders, tot kwart-na-drie maar als — enkele weken in diep-winter — de Sabbath om half vier al aanbrak, en ze vóór dat uur thuis moesten zijn.

En het wàs nu immers diep-winter en vrijdagmiddag.

Door de stille, al schemerige school, druilig-doods achter de beslagen ramen, klonk de stap van bovenmeester, die rondging, om in verschillende klassen te zeggen, dat 't kwart-na-drie was en dat de Joodse kinderen mochten heengaan. Hij zei altijd 'Israëlieten' en 't was 'n kleine oplettendheid, die 'm de sympathie waarborgde van de, als alle Joden, op dat punt overgevoelige ouders. De twee kleine Joden-jongetjes in de zesde klas beluisterden 't gedempte aanstappen, glimlachten even tegen elkaar, in prettig weten, dat dit hun aanging. Ze hoorden meester de klas naast-an ingaan en 't gemurmel van z'n stem. Ook was er heel zacht gestommel al op de gang. Nu kwam bovenmeester binnen, 'n klein endje 't lokaal in, waarvan de deur openbleef en de meester zette 't broos-witte geraamtetje van 'n muisje op 'n zwart-houten plankje, neer, hield even met vertellen op, om 't schoolhoofd te laten spreken. Die zei de woorden van iedere week, maar iedere week weer nieuw en vreugd-verwekkend... 'De Israëlieten kunnen wel naar huis gaan.' De beide jongens stonden nu haastig, maar stilletjes op, en terwijl ze hun griffels bijeen-zochten, de schuiftafels sloten over hun inktpot, hield de meester z'n vertellen nog even in en ook de kinderen zwegen. Het gaf geen rumoer in de schemerige klas, achter de grijsbewaasde ruiten, eerder 'n afwachtede stilte, waarin ze allemaal naar de twee jongens zagen, tot die klaar zouden zijn en heengaan.

Dat duurde maar even.

De jongens stonden al op, groetten zacht-beleefd... 'dag meester' en de meester terug... 'dag jongens', dan liepen ze 't lokaal uit en de kille gang op.

En daar werd 't een blij mekaar begroeten met ingehouden stemmen om de anderen, die nog achter de gesloten deuren zaten en leerden. Dromerig klonk hun gemurmel door de kille stilte van de gang. Daar duisterde 't al. Ordelijk stonden er de lange, hier en daar onderbroken, rijen van witte en zwarte klompen, onder de met grauwig-winterplunje behangen kapstokken, netjes genummerd voor de verschillende klassen met rode, blauwe, zwarte cijfers op geelhouten randen.

Het was gewoonte, dat de Joden-kinderen elkaar vrijdagsmiddags wachtten en dan allemaal-samen naar huis gingen. Het groeide in de gang tot 'n troepje van 'n kleine twintig en als ze allemaal gereedstonden opende de grootste de zware buitendeur en verdwenen ze bedaardjes de stoep af.

Buiten was 't grauw-koud. De sloten lagen wel dicht, maar 't was voos, vuil-gelig ijs, vol week-ronde bobbels, waar geen mens op reed.

De achterhuizen van 't armelijk Vinkepadje, vlakbij-school, kniesden triest tegen de bevroren sloot aan —; bij open water had-je zo geen erg, hoe ellendig en smerig-vervallen die achter-enden daar lagen, maar nu de sloot net zo'n straatje was geworden, waar ieder vrij kon langs-lopen, hinderde 't gezicht van die vuile verwaarloosde krottenzooi veel meer. Voor ieder achterdeurtje lag 'n hoop rommel op 't ijs, keukenafval, aardappelschillen, koolstronken, overstrooid van oranje-bruine turf as en uit de gootsteengaten drupte water op 't fletse ijs, wat grauw-zwarte dooiplekken gaf, ziek-voos en gaterig-rot.

't Kindergroepje, eenmaal buiten de stille school, die ze onbewust imponeerde, werd luidruchtiger. Opgewekt-babbelend liepen ze naar huis, de vrij brede Schoolstraat door, met 'n viertal bruggetjes over de dwarssloten, die naar weerskanten zich uitstrekten 't land in, armelijke, in de wei doodlopende straatjes erlangs. Aan weerszij van de weg dropen de kale bomen —, en verderop, tot héél ver, stonden kniezerige molens met hun stille, grauwe wieken in 't kille land te druilen.

't Onbewust-waarnemen van 't contrast tussen dat droef en troosteloos buiten met 't blij lamplicht van de kamer thuis, warm gestookt en waar 't Sabbath-maal wachtte, doordrong de kinderen van 'n warme, intieme vreugd, 'n wèl-voelen, dat hun praten rustig-blij deed zijn.

Al onder 't voortgaan slonk het groepje. Hier en daar bij 'n hoek scheidden er zich af, na 'n vrolijkgerekt dàag en de broers- en zusjes of de buurtjes, die bijeenhoorden, stapten dan vlug hun straatje in en naar huis.

Juist, waar de straat, tamelijk steil oplopend, eindigen

ging in bebouwde dijk, scheidden zich bij 't laatste zijpad, vier kinderen tegelijk — twee jongens, twee meisjes — van 't al zeer gedunde groepje af.

't Was een nauw maar knus straatje, dat ze insloegen, niet als de meeste van 't tamelijk-arme dorp slecht geplaveid, één kant sloot en één kant huizen, doch aan weerszij huisjes, knap onderhouden, goed in de verf aan 'n zindelijk, effen-gelegd plaveisel.

Na een paar ogenblikken van vlug en zwijgend voortstappen, gingen de kinderen een van die huisjes binnen.

'n Blozende, glimmend-gewassen vrouw, met 'n heldere katoenen japon aan, die krakerig-stijf rond haar uitstond en waar 't witte schort dunnetjes tegenaan lag, kwam ze uit de open achterkamerdeur de gang in tegevoet.

'Bê-jelui daar jonges... is 't erreg koud buite?'

'Nou,' verzekerde 't jongste meisje en ze trokken haastig jassen en mantels uit, zetten de mutsen af.

'Geef alles maar hier,' zei de moeder, wachtend met uitgestrekte arm. Ze laadde 't vrachtje daarop, en borg 't in de klerekast achter de trapopgang.

In de kamer was de lamp al aan, hoewel 't vóór half vier was, de Sabbath nog niet ingetreden, en 't kille daglicht vocht tegen de heldere schijn, die 't blinkend lampglas ontvloeiende. De vader, als de kinderen binnentraden, stond voor de spiegel, peuterde met onbeholpen vingers z'n zwart-zij vleermuizig dasje vast in 't knoopje van omgeslagen boord — ; in 't glas zag hij ze binnenkomen en hij groette met een knik naar de spiegel, 'n lichte hoofdwenk gevend meteen van 'm niet te storen.

De kachel brandde fel, met genoeglijk snorren, en over de tafel lag alvast 't Sabbathkleed gespreid, zuiver-blank, de opgeweven blokjes in licht reliëf boven 't gladde wit der gespaarde ruimten uitdonkerend, zodat 't scheen een heel groot dambord, van heel kleine blokjes. Middenop was wijde schijnsel-kring van de lamp en daar vervloeiende 't koud-blanke en schijn-donkere ineen tot glanzend-warm wit. Er was nog niet gedekt en de kinderen, zó binnen, liepen op de witte tafel toe, beaaiden met liefkozend-vingers 't zachte, blanke kleed. De moeder, met 'r van 't hete keukenwerk rood-gloeiend gezicht, was achter ze

aan binnen gekomen en liep, na vluchtige blik op de klok, recht door naar de keuken, en de beide meisjes, weer van de tafel weg, haar achterna. 't Was daar in de keuken schemerduister, 'n olielampje aan de muur brandde er zwak en roderig en 't ene raam was dik-beslagen van warme-waterdamp, die uit de potten op 't fornuis opgewalmd en tegen 't kille glas nat neergeslagen was. 't Droop ook van de dof vochte muren in enkele dikke-droppen-straaftjes.

De vrouw bukte zich over de grote soeppot, waarvan haar de geurige walm tegen 't gelaat sloeg, roerde erin, haalde wat rijst boven op de lepel, die ze kritisch bezag, dan weer onderdompelde.

'Is-ie-al gaar?' informeerde 't ene meisje.

'Derèk,' antwoordde de moeder... 'sluit maar eris binne de gordijne... en jij, begin maar vast te dekke, maar netjes, hoor... vorke dernaast en lepels derbóve...'

De beide meisjes waren al de keuken uit. 't Jongste ging door de nu lege kamer naar 't raam, maar voor ze de bruine koorden loshaakte van koperen pen, keek ze nog even naar buiten. Donker daar al, dacht ze, veel donkerder dan gewoonlijk om half vier... maar dat kwam, omdat nu de lamp al aan was. Overal rond haar was 't stil, in 't alkoof alleen stommelden zacht vader en de jongens, die van kleren verwisselden voor 't sjoel-gaan, en half bewust luisterde ze daarnaar en naar hun praten, dat gedempt door de muur klonk. Heerlijk voelde ze de lange vrijdag-avond in 't verschiet. Er waren apenmangeltjes en ze had 'n nieuw boek. 'n Warme tinteling van stil geluk doorhuiverde 't kind en ze bleef nog even kijken in 't koude, duistere buiten, genietend van 't contrast-gevoelen.

Achter 't huis lag de sloot toegedekt met voze laag van geel-grauw ijs, hier en daar donkerder doorvlekt, en de achterhuizen van de overstraat, niet zo vuil-vervallen als die van 't Vinkepadje, lagen daar toch zó diep-triest en verlaten, dat onbewust 't kind voor 't raam aanvoelde de melancholie van al die grauw en groen verweerde en uitgeslagen houtrommel. Dan schrok ze even. Over 't verlaten ijsvlak schichtigde inenen 'n magere zwarte rat te

voorschijn, vlug vooruit op de kleine, rappe poten, plonsde neer in 'n bijt, zwart vierkant van water in 't weke ijs gesneden, zwom er even met snelle zwenkingen heen en weer, beklom dan weer 't ijs, snelde verder, kleintjes, troosteloos-eenzaam in de wijde triestigheid van z'n omgeving.

't Kind keek 'm na, tot z'n vlug, zwart lichaampje in 't donkere verderop verzwond. En ze dacht even: 'Arm beest... wat gaat-ie nou beginnen... zeker koud en hongerig...' Ze liet dan voor al dat droeve en duistere 't gordijntje langzaam neervallen, keerde zich de lichte, warme kamer toe en dan dacht ze verder niet meer aan die rat.

Geur van de soep, die zacht stond te kook-borrelen op 't fornuis, drong haar warm-prikkelend in de neus en op de nu gedekte tafel glansden zacht de witte borden. De blank-gepoetste tinnen lepels en vorken erbij, en naast vaders bord, ter rechterzij, de beide gevlochten broden, waaroverheen gespreid was 'n wit doekje met 'n fijn randje van kant en 'n Hebreeuwse spreuk erop gewerkt in bleek-rood-verwassen letters. 't Kind liet even haar ogen zachtkozend dit alles beglijden, en ging dan stil-neuriënd door de kamer lopen, met 'n blij gevoel, dat zacht in en om haar hoofd deinde. Dan kwam ze weer de keuken ingelopen, waar de moeder nog bedrijvigde. 't Zusje stond daar ook al weer, behaaglijk in de van etensgeurtjes doortrokken warme walm, die puffend uit de soeppot en de kleinere pannetjes eromheen ontsnapte. In 't alkoof was 't nu ook stil, want vader en de jongens waren naar Sjoel gegaan.

'Kanne we nog hellepe, moeder,' vroeg 't ene kind.

'Neè... née,' weerde de vrouw af, gehaast, 'laat me nou maar stil gaan... 'k ben trouwens derèk klaar... êffe 't vlees bedruipe.' Ze bukte haar rood-warm hoofd naar 't kleine oventje met z'n kaduuk deurtje, dat ze met moeite openmorrelde. Op 't lage drempeltje – 't keukentje was uit de kamer één stapje-af – waren de beide meisjes bij elkaar gaan zitten. Stil wiegden in hun hoofd vreugdige gedachtetjes aan de komende avond, 't weelderige Sabbathmaal, de zoete, hete thee en apenmangeltjes, 't mooie boek daarna. Later dan nog koekjes bij de

avondkoffie, verse kranskoekjes met suiker erop gebakken, eigenmaaksels van moeder.

‘Krijge we strakkies k’neel in de koffie, moeder?’ vroeg ’t ene meisje. Ze praatte onwillekeurig wat zachter, dan ze ’t gewoon was, in ’n onbewust neigen van haar doen naar de stemming der dingen rond haar heen.

‘Ook al,’ zei de moeder goedig toegevend. Ze streek ’r witte schort glad, veegde de vochte handen aan ’n doek... ‘Nou, ’k ben klaar. Kom, jongens, sta deris van dat drumpeltje op... vader zal daar anstons wel komme... ’t is zo bitter-koud... ’r komme sekuur geen tien man te-sjoel.’

’t Jongste meisje vertelde haar moeder nu van die rat, buiten op ’t ijs...

‘Mag ik ’m eris ’n beetje brood geve, as-ie terugkomt?’ aarzelde ze, ’t antwoord voor-voelend.

‘Ach-kom-bê-je-mal,’ weerde de moeder af, ruwgeedig... ‘k zou ’m verzoeken op de Sjabbessoeper, as ’k jou was.’ Dat deed de oudste lachen.

De moeder ging nu op ’r gewone plaats zitten aan tafel, naast vaders nog lege stoel, haar ogen kritisch overgleden snel de dingen op ’t witte kleed en hier en daar verschikte ze nog wat, streek ’t zout netjes glad met ’n mes. En even zat ze, licht-zuchtend van verlichting, achterover in haar stoel. Dan was ze, met ’n kleine schrikshok weer recht overend. ‘’n Mens vergeet toch altoos wat,’ pruttelde ze, meer tegen zichzelf dan tegen haar meisjes, die nu ook met warme kleurtjes op de wangen bij tafel zaten... en nu midden in de kamer staande, spreidde ze de hooggeheven handen in plechtig gebaar uiteen, naar de hanglamp, naar de beide kleinere muurlampen aan weerszij van de spiegel, die alleen Sabbathavond brandden en snel-prevelend sprak ze de voorgescreven lofspreuk uit, waarmee ze iedere week haar Sabbath-licht, symbool van Sabbath-vreugde, in te wijden placht.

En zuchtte, opnieuw neerzittend, omdat nu alles klaar was.

‘Kon-u nog groente krijgen, moe?’ informeerde ’t oudste meisje, huismoederlijk.

‘Aardig duur,’ verzekerde de moeder... ‘k Heb ’n

blommekooltje voor drie stuiver, half in de soep en half gestoofd voor vader, en voor ons is er rooie kool.'

'Mét appelen,' raadde 't kind, lekkerbekkig.

'Zonder appele,' zei de moeder... 'weet-je, wat Schooner dervoor vroeg... twalef cente voor 'n klein koppie en nóg spijkerhard... Voor de soep heb ik 'n beetje pieterselie en 'n stronkie selderie wete te krijge... prei was er niet... maar we hebbe een mooi voordelig stukkie vlees van de week.

Over die kleine huishoudingen praatten ze nu wat verder, alle drie zoetjes gevangen in 'n zalig gevoel van rust, dat vooral de moeder bewust was, rust voor uren verzekerd tot de nacht toe en de volgende dag weer opnieuw tot de avond.

Helder brandde de lamp en de kachel snorde luid, met kleine, gezellige knappertjes, knus in de kamerstille, dat langzaam-an z'n bol, zwart buikje genoeglijk aanroden ging. En ze praatten over de brandstof, die zo duur en de winter, die zo lang was, zó vroeg al inviel en maar geen eind wou nemen. De voorbij schooldag, 't héle schoolleven leek de kinderen zo zonderling-ver, zo lang geleden en ze konden zich haast niet voorstellen, dat 't pas 'n kwartiertje na vieren was en de school nauwelijks uit, zo diep-intiem volden ze zich al besloten in hun knus-aparte sfeer van Sabbathrust achter gesloten gordijnen.

Maar 't jongste zusje zei even 'n zacht, verdrietig zinnetje over de arme mensen buiten en ze dacht ook, met 'n klein, achter haar blij-zijn zachtjes-knagend leedgevoel aan die magere, zwarte rat buiten op 't ijs. En dan zwegen ze, zonder verveling, zonder 't eigenlijk te merken, stil-genoeiglich voortspinnend op de eigen of mekaars woorden.

En daarna, na 't thuiskomen van vader en de jongens, na 't zegenend handopleggen der ouders, 't plechtig inwijden van de Sabbath met brood-en-zout, verliep de maaltijd, feestelijk om 't geurige en weelderige der spijzen, feestelijk om 't helder branden der lampen, 't schone en verzorgde van de tafel, ook om 't feit, dat er nu niemand haast had om weg te komen, wjl er niemand werk wachtte of de school.

Maar dan ook, als ze allen voldaan zaten om de tafel

heen, terwijl moeder en oudste zusje snel-handig ineenzetten 't eetgerei en 't wegdroegen, dan was 't of ze nù al begonnen te voelen, dat 't fris-nieuwe, 't zuiver feestelijke van de Sabbath al inenen was voorbij-gegaan, de luister al bleekte... en even viel er een vreemd-lusteloze ontstemming in de kleine kring om de tafel.

En onder 't theedrinken al kwamen in de tè heet-gestookte kamer, van warmte doorsmoord door kachel en drie brandende lampen, kleine, driftige ruzietjes opsputteren, om 'n boek, om 'n elleboog op de tafel, waardoor 'n ander 't licht benomen werd. Een theegudsjе, dat 't jongste broertje onhandig uit z'n kopje stortte, ontnam 't glanzend-witte kleed z'n glorie, wijding haast, van Sabbath-tooi... 't was inenen ontluisterd en de moeder keek er donker om... De oudste jongen stootte, over de tafel naar 'n krant reikend, met 't hoofd tegen de lamp, wat een inbreuk was op de Sabbath-heiliging, die streng 't aanraken van vuur buitensloot en de vader viel uit, met boze, harde woorden.

En van 't ene zusje was 't nieuwe boek veel gauwer uit dan de avond om was en als 't kind, peinzend, naar 't toegeslagen deeltje vóór haar keek, waarvan ze 'n paar uur geleden niets en nu al weer alles wist, dan had ze de droeve sensatie dat er nu iets heel prettigs zomaar ongemerkt, eigenlijk onvoldoende genoten, was voorbij-gegaan en even werd 't haar bewust, dat 't thuis komen uit school, 't kijken naar moeders doen in de keuken prettiger was geweest dan dit van nu.

Tegen achten viel de vader, bevangen door warmte en rust, knikkend over z'n Joods-Weekblaadje in slaap. Dat maakte als altijd dadelijk de kinderen schuw en licht-ontstemd, want nu wisten ze 't minst geluid, 'n kibbelwoord, 't hard verschuiven van 'n stoel verboden, wyl 't vader wekken kon en die dan boos en driftig werd.

Maar juist dat weten gaf ze allerlei kriegele behoeftes van verzitten-gaan en, 't neerzitten eenmaal bewust, wéér verzitten-gaan, net of de stoel nu inénen ongemakkelijk en onhandelbaar was geworden en ze, zonder 'm te verschuiven, niet meer tot 'n bevredigende zithouding zouden kunnen komen.

't Jongste zusje had weer haar droog, kort-scherp

kuchje, dat 'n wee gekriebel in de keel haar dwòng voort te brengen. Ze had 't juist dan, als ze wist, dat er stilte en rust moesten heersen en ze kón 't dan ook niet inhouden, werd vuurrood van de inspanning daartoe, met 'n gevoel of ze stikken zou. Iedere keer, als dat scherpe kuchje door de kamerstilte scheurde, keek 't kind angstig de moeder aan en de moeder evenzo naar zacht-snurkende vader. Want dat kuchje was al oorzaak geweest van veel drift en krakeel, omdat vader woedend kon worden, als ie 't hoorde, 't aanstellerij noemde. 't Kind was immers niet verkouden en ze had ook de tering niet. Er viel dus niet te kuchen... 't was maar 'n mal aanwensel; nooit dee ze 't immers bij 't spelen en eten of in school. Bewaarde ze 't dan soms tot vrijdagavond, de Sabbath-avond, als vader z'n rust wou. En 't meisje, nooit wetend wat ze zeggen zou ter verdediging, zelf 't meest lijdend onder en niets begrijpend van die vreemde drang, ging dan, overspannen, aan 't huilen, wat dan weer de vader nog heftiger prikkelde.

Het was geworden tot een vaste narigheid van de meeste Sabbath-avonden.

Maar ditmaal liep 't goed af. Als 't naar negen uur liep, ontwaakte de vader uit zichzelf, gaapte, keek met genepen dommeloogjes naar de klok. De kinderen werden al slaperig, alleen 't vooruitzicht van de koffie-met-koek hield ze nog buiten hun bed. En even gaf 't klaarzetten van 't andere blad, daarnaast 't bord met koekjes, lekkerbruin en de gebakken suiker glinsterend erop, de frisse geur van verse koffie de hele kamer door, nog 'n vleug van feestelijkheid. Maar dat duurde niet lang. Want aan de muur begonnen de zuinig gevulde Sabbath-lampen al benepener te branden en ook de grote, boven de tafel, druilde omlaag. De kachel smoorsmookte wel binnenin nog fel, maar er was geen vredig gesnor, met kleine knappertjes ertussen, meer hoorbaar en 't vrolijk-rode buikje was nagenoeg geheel van zwart weer overstreken.

Lusteloos-gapend en gedachteloos lezend advertenties in de over tafel zwerfende kranten zaten ze nog wat bij mekaar... de moeder knikkelde van slaap... ze was doodmoe, de vrijdag haar zwaarste weekdag. 't Wachten

was op de Sabbathvrouw, die de lampen moest uitdoven en de nachtluchten aansteken en ze keken naar de klok zo dikwijls, dat 't 'n doelloze gewoontebeweging werd, waarbij ze niet eens meer de wijzerstand constateerden.

Tien uur was haar tijd, maar meestal kwam ze, zelf ook naar bed verlangend, wel vroeger. Eindelijk klonk haar bescheiden belletje, kwam ze, na lawaaiig uitschoppen van 'r klompen voor in de gang, op kousevoeten binnen, met kleine, genepen slaapoogjes, puffend tegen de kamerwarmte. Na 'n kort, even kort beantwoord 'genavond' blies ze snel één-voor-één de lampen uit en in 't donker ontstak ze de olielichtjes, bracht er een naar 't kleine zijkamertje, waar de jongens sliepen. Even kort groetend verdween ze dan weer, begeleid door de moeder, die de deur sloot achter haar. En daarna gingen ze naar bed.

De volgende morgen, Sjabbes-ochtend, bracht z'n gewone bedrijvigheid mee van netjes aankleden en naar sjoelgaan. Laat verrees de trage winterzon, in de geboorte al haast weer vermoord onder grauwig wolkenpak en de Sjabbes-vrouw, die tegen 'n uur of zeven, als 't nog helemaal donker en bitter-koud was, de kachel was komen aanmaken, had ook meteen maar met 'r bibberende vingers de lamp ontstoken, mopperend omdat 't glas zo kil aanvoelde en omdat ze nog eris 'n keer zou moeten komen om de lamp te doven.

De kachel rookte, want 't keurig-gebouwde houtstapeltje binnen-in, door de moeder zelf klaar gelegd en met petroleum begoten — want alles wat de Sjabbesvrouw eraan dee, was 't inbrengen van 'n brandende lucifer, naar de letter van 't voorschrift, dat Joden op de Sabbathdag 't aanraken van vuur verbiedt — wilde maar niet stevig vlam-vatten.

Niemand mocht, nu 't eenmaal brandde, er iets meer aan veranderen of verschikken en in de koude, rokerige kamer kwamen ze, verstoord mopperend, een voor een naar de onwillige kachel gelopen, wezen elkaar, waarom 't vuur niet aanvatte, en dat 't met nog een lucifer in orde te brengen was. 't Kwam in geen van allen ook maar 'n ogenblik op, dat zelf te doen, en ze durfden ook de Sjab-

besvrouw, die vond, dat ze al genoeg dee voor 'r onnozele drie-stuivers, niet nog 'n keer extra roepen.

Vader en de jongens slobberden haastig, verlaat, de drabbige, half-gewarmde koffie en dan gingen ze koud en humeurig naar Sjoel.

Later, toen de vrouw weer kwam, om de lamp te doven, bracht ze ook meteen de kachel in orde, zodat de kamer al gauw behaaglijk-warm werd, de koffie boven-op lekker aan 't pruttelen ging.

En beter in 'r humeur nu, bleef ze nog wat babbelen en de moeder schonk kommetjes koffie, gaf daar, gul, haar eigen baksel bij en 'n handje apenmangelen voor 't grut thuis.

De meisjes hadden terwijl zich aangekleed in hun hardrode Sjabbes-jurken met eender garneersel van al-eensgebruikt, vaal-zwart biesband; de een droeg daarbij een groen, de ander een blauw kastoren-hoedje en op ieder daarvan parmantigde 'n glimmend-geel piek-veertje dat in 'n stijf rosetje vastgenaaid zat. Hun knappe, grijze manteltjes waren uit 'n héél grote avondmantel van 'n héél verre nicht-van-moeder, die 'm daarvoor gegeven had, door de naaister geprutst, maar er zaten grote, glimmende knopen op en ze hadden allebei nieuwe, bruin-en-rood gestreepte wollen-wantjes aan.

Zo uitgedost kwamen ze de kamer binnen-stappen om zich te laten kijken. Het was hun gewone Sjabbes-morgen-vermaak, tegen schooltijd de weg op te wandelen, als twee deftige nufjes, die niets te doen hebben, mooi aangekleed uitgaan en de anderen tegenkomen, die in hun oude plunje naar school en leren moeten. Ze keken dan de school met vreemde ogen aan, juist of 't helemaal hun eigen niet meer was. Maar op de speelplaats mochten ze niet komen, na 't geharrewar en de ruzie, die dat 'n paar maal achtereen gegeven had. Waren de anderen binnen-gegaan, dan kuierden ze langzaam-aan terug en met 'n ommetje naar 't Sjoel-plein, waar ze vader en de jongens weer oppikten. Daarna samen naar 't warme huis terug.

De moeder inspecteerde haar meisjes, en de Sjabbesvrouw knikte goedkeurend. 'Jullie ziene der petent uit, hoor...! Nieuwe hoeje?'

‘Ze koste me wat, die kindere!’ zei de moeder zorgelijk, toch meteen trots kijkend naar haar beide stevige meisjes, ‘da’s van de week die hoede en háár schoenen gelapt. D’r komt nooit ’n end an. Nou hêt me man weer borstrokken nodig en eigenlijk laarze óók, maar alles tegelijk, dâ-kan bruin nie-trekke.’

De Sjabbesvrouw knikte instemmend, slobberde behaaglijk de hete, zoete koffie. De meisjes gingen nu heen, lieten de beide vrouwen in haar klein-klaaglijk gepraat over en weer, dat geen reële zorg beeldde, enkel ’n gewoontetje was, dat knus gebabbel gaf over een nooituitgeput onderwerp.

En zoetjes-aan vorderde de nieuwe dag, die eer een lang-gerekte schemer leek, tussen twee nachten, eenderdruilerig en triest-grauw als ’t de vorige waren geweest.

Na ’t late ontbijt — ’t sjabbesbrood van de vorige dag, nu al tot smakeloosheid verdroogd, omdat ’t zonder melk was gebakken — met ’t extraatje van ’n gemarineerde haring en grote koppen slappe thee —, bleven de kinderen doelloos hangen in de hete kamer. Ze hadden daareven gemerkt, hoe koud ’t buiten was en ’n wandeling trok ze maar weinig aan.

De vader, die z’n Sjabbesrust van lekker-krantjes-lezen en dutjes-doen bij de hete kachel, bedreigd voelde, mopperde om de bezwaren, zei, dat in zijn jeugd de kinderen zo kleums niet waren en dat hun vader ze gewoon de deur uitstuurde, Sjabbes-na-sjoeltijd.

‘n Lief vadertje dan,’ meende de ene jongen, brutaal-lachend, tegen z’n broer, maar zo zacht, dat z’n vader ’t niet verstond.

‘Wat moet-jullie de hele dag in huis doen?’ kwam die weer, kregel.

‘Spêle,’ lijsden de kinderen, met z’n vieren leeg heenstaande om de tafel met ’t verflenste, gevlekte witte kleed.

‘Noù, speel dan,’ snauwde de vader weer, uit z’n humeur, nam een krant, schikte zich in z’n leunstoel bij de kachel tot lezen. De ene jongen, met schichtige blikken naar hem heen, fluisterde... ‘Wim-me tolle?’ ‘Magge we tòch niet,’ fluisterde de kleine terug... ‘La-we ’t vràge...’

‘Vader wordt kwaad, hoor,’ waarschuwde de ander weer.

Aarzelend zwegen ze. De moeder zat bij ’t raam, de handen slap gevouwen in de schoot, voeten op warmestooft, knieën hoog opgetrokken. Doelloos staarde ze naar buiten, naar de trieste sloot, met z’n vuil-voos ijsvlak, naar de achter-enden van de overkant. De meid van vlak-tegenover, gooide met ’n vaart, ’t achterpoortje open, leegde ’n emmer in de bijt, dat ’t vuile water de randen overklotste. Ze zag de moeder voor ’t raam, knikte even ’n stroeve groet, trok dan met zaterdagse ijver de deur van ’t boenhok weer toe. En de vrouw voor ’t raam bepeinsde, wat ze allemaal gister met die vroeg-invallende Sabbath aan verstelwerk had moeten laten liggen en ze betrapte er zich op dat ze wel graag ’n toertje of wat zou hebben gebreid; ’t leegliggen van haar altijd werkzame handen begon ’r te hinderen... maar de wens was al zondig... iets ongehoórd... breien op Sjabbes.

De meisjes hadden zorgvuldig haar Sjabbesjurke opge-licht, zaten op ’r bruin-baaien onderrokjes onder de tafel, telden kraaltjes uit op ’n stenen schoteltje. Een-voor-een, met dromerige tik-geluidjes, druppelden de kleine, gekleurde-glazen bolletjes neer.

‘Wat doe jullie daar?’ vroeg inenen de vader, die alles merkte, bars, opziend van z’n krant.

‘We telle onze kraaltjes,’ stotterde ’t oudste kind, schrikkend.

‘As-je ze maar niet anrijgt, hoor!’

‘We hebbe ommers geeneens naald-en-draad,’ verdedigde ’t kind weer, maar op ’n toon of ze dat erg betreurde. Want nu konden ze geen aardige kleine armbandjes maken met allerlei kleur figuurtjes, die ze dan weer uit-een haalden en opnieuw maakten met andere combinatietjes van rood, geel en blauw. Dat dooie uittellen vonden ze vervelend. Ze wisten allang dat de een er honderd-zeventien en de ander er zes-en-negentig had. Maar ’t kraaltjes-rijgen met naald-en-draad was inbreuk op de Sabbathrust, streng-verboden en de kleintjes durfden er zelfs niet aan talen.

’t Ene jongetje stond, half verborgen achter z’n moeder, voor ’t raam, ademde tegen ’t kille glas, begon op de

aanslag figuurtjes te tekenen... 'n huisje en 'n molentje. Z'n broertje kwam erbij staan, keek toe in gespannen aandacht, verbeterde wat, maakte op 't huisje 'n schoorsteentje, trok fijntjes met z'n pinknagel dunne dakpanstreepjes. Dat amuseerde ze en telkens als er een lijntje vervaagde, tekenden ze 't gauw, lachend weer bij.

Maar de moeder zag 't, trok de dichtsbijde jongen snel aan z'n arm. 'Gobbewaarme,' fluisterde ze met schichtige omkijk naar de vader... 'bé-je gek... tekene jullie op Sjabbes op de rame...!' En zelf zich bukkend, vlakke ze 't snel weg met haar hand, keek hoofdschuddend nog eens om naar haar man, die dit gelukkig niet gezien had. Even stonden de jongens er bedremmeld bij, gingen dan door de kleine, warme kamer lopen.

'Mag 'r 'n raam òpe, vader?' vroeg de oudste, bedwongen wrevel in z'n toon... 't is hier om te stikke.'

'Om een kou op me bòrs te vatten,' verontwaardigde hij... 'as-et jullie hier te warrem is, welnou, ga der dan uit.'

'Nou, wille-we, zeg?' De andere jongen stemde toe, de meisjes stonden op, sloegen de rokjes neer, blijkbaar bedoelend mee te gaan.

'Jullie óók?' vroegen haar broers, teleurgesteld.

'Zúllie óók!' kwam de vader, gebiedend, tussen beide.

De jongens trokken allebei 'n ajakkes-gezicht. Nou konden ze meteen niks uitvoeren, die mèide ware zo bang en ze zoue misschien alles overklikke... Ze wilden toch maar heengaan, dan riep de vader ze nog even. 'Jullie weet 't,' kwam hij streng, 'niet naar de schepe... geen wilde spelletjes... geen Sjabbesschenderij... èn op je klere passe... jullie wandelt maar bedaard twee aan twee 'n straatje om.'

Onwillig luisterden de jongens... 't hing ze nu al de keel uit... en de ene zei, traag... 'We blijve eigenlijk maar liever thuis...'

Maar nu viel de vader uit. 'Komt niks meer van in... nou gà jullie... dat gezanik en gehang in huis moet maar eris uit zijn. En niet voor twaleve terug... verstaan?'

Mopperend, de jongens met boze blikken op hun zusjes, gingen ze de deur uit, de straat af, zwierven 't dorp door, bleven nu en dan staan kijken naar de straatjon-

gens, die lekker modderden in 't water van de bijten, verlangend mee te doen, maar niet durvend.

Bij de dijk-opgang ontmoetten ze hun moeders groenboer, die z'n kar moeizaam de steilte opduwde. Z'n gezicht was hoogrood en benepen van inspanning en z'n buik hield-ie vast tegen de kar-kruk gedrukt, om 't terugrollen te beletten. 'Hallo, jongens...', riep-ie ze toe, 't hoofd half terzij... 'hellep eris... dan krij-jullie een lekkere renet.'

'We magge niet,' riepen de knapen terug, zich mallig-verlegen voelend... 't is ommers Sabbath.' Maar ze liepen belangstellend met de groenboer mee, die nu alleen z'n kar tegen de hoogte op bleef ploeteren, tot die na 'n laatste stevige mep boven op de dijk kwam te staan.

De kar dompend op z'n stutpaal, ging de groenboer nu even op de kruk zitten rusten, wiste z'n bezwete tronie met rooie zakdoek. En goedig, greep hij dan toch maar in 't tenen mandje met schrale, grauwe rimpel-renetjes, dat vóór-op de kar stond, gaf ze er ieder een, en reed dan meteen weer verderop. De jongens, na 'n 'dankie-boer' hapten er gretig in, maar een van de meisjes aarzelde.

'Eigelijk måg et niet,' kwam ze... 'wat op Sjabbes vervoerd is, mag je niet ete; vervoere, da's rijje, zie-jul-lie... wèl venavond, as de Sjabbes uit is... 't Staat in me boekie en vader zegt 't óók.

'In welk boekie?' vroeg 't zusje. Ze zou ook wel 't liefst in 'r appel gehapt hebben, maar als 't nou eenmaal in 'n boek stond.

'In dat dikke, bij vader op et rekkie, 't boekie van de zes-honderd-dertien gébods en vérbods...'

'Verbods is geen woord, verbòje...' zei de oudste jongen, brabbelend met z'n mond vol appel.

'Zó... en as-ikke 't nou-is vertel an vader, van die appel...' dreigde 't meisje, ruzieig.

'Dan krij-je van ons-allebei op je ziel,' beloofde de jongen. De andere bevestigde dat.

Krakelend zwierven ze verder door de grijze, morsige straten met hun zaterdagse volte van karren en voetgangers. 't Oudste zusje vertikte het, de op Sabbath vervoerde appel op te eten, 't jongste was, na enig aarzelen, begrijpend dat 't zusje na de dreigementen van de jongens

toch niet zou durven klikken, maar aan 't peuzelen gegaan.

'God zal jullie wel vinde,' dreigde 't kind, met koddige ernst, zelf-voldaan over eigen deugd.

'Nou laat-ie,' riep de ene broer, overmoedig, maar hij schrok er zelf van. 't Jonger broertje had 'n voorstel.

'La-me 't padje aflope... en 't land in, over de slote springe.'

Overleggend stonden ze stil op de hoek van 't armelijk straatje, dat ze al slenterend bereikt hadden. Vreemd contrasteerden daar hun zindelijke Sabbathkieren en glimmende schoenen met al 't groezel-gauwe, 't winters-trieste rondom..., de bevroren sloot, waar 'n bruine, verlaten zolderschuit in 't ijs gebakken lag, de vervuilde huisjes, 't kruijenswinkeltje met de rommelige etalage van tweede-rangs-eetwaren voor 't hoekvenster en 't verweerde uithangbord met haast onleesbaar kreupelrijm. Aan de overhoek was 'n spekslagerijtje, laag van verdieping. De deur van 't nauwige winkeltje stond open, 'n vrouw boende er de hakblokken, praatte schreeuwerig tegen de klant, spichtig loopmeisje dat maar instemmend knikte, terwijl naar de slager keek, lange kerel met glimmend rode tronie, z'n voorschoot een-en-al bloed en vuil. Die sneed vette lappen. Weeig kerfde 't wrede mes in 't weke zacht-rose vlees, 't blanke vet. Dan plakte hij de lappen op elkaar, smeed ze op 'n bascuul van deukig, dof koper.

De kinderen, met z'n vieren in 'n klusje op de hoek, overlegden, wat ze doen zouden. Thuis komen mochten ze nog niet en de warme kamer daar, waar vader en moeder nu zeker allebei slapen bij de kachel, trok ze ook maar weinig aan. Ze besloten dan, 't land nu maar in te lopen en greppeltjes-te-springen.

't Doodlopend padje van maar 'n twintig verzakte, schamele huisjes, gescheiden door rommelige erfjes, vol met regentonnen en vergane kippenhokken en stapels oud roest, was al gauw ten end. Bij 't laatste huisje, dat met z'n smerige zooi van schuren en bijhokken aan 't weiland grensde, verliep 't smalle plaveisel-strookje – 't padje was maar over halve-breedte bestraat – in 'n soort van soppige modderkuil, te groot voor 'n oversprong en

waar de kinderen op hun tenen doorheen tripten. De brede sloot lag vol met rommel en stenen, die de jongens daarop geworpen hadden, om 't ijs te beproeven. Magere mussen pikten er met hun kittige snaveltjes in de afval, de kopjes in snel op-en-neer beweeg en dan telkens links-en-rechts met schitterblikjes van slim-schuwe oogjes. Verderop zat een eenzame, zwarte kraai, de kop droefgeestig neer in z'n glanzende halskraag; even kraste hij, doelloos, vloog dan loom op, de grauwe, gesloten hemel tegemoet.

In 't land waren meer kraaien. Kleums zaten ze verdoken in 't dorre, korte gras, waartussen overal kille ijzel was geweest —, en hele troepjes schoolden er bijeen op de rechte greppels, waar 't ijs, onaangetast, blanker scheen, zuiverder van structuur. Voor de eerste stonden de kinderen nu stil. Ze hadden 't koud en de jongens, die geen wanten droegen, in hun broekzakken ook al geen warmte vonden voor de onbeschutte handen, staken nu en dan hun kille, stramme vingers in de mond. En alle vier hadden ze waterige ogen, paarsige kou-tintjes om neus en mond.

'As we nou eris 'n glijbaantje maakten,' aarzelde de grootste jongen, 'niemand kan ons hier zien.'

'En Gòd dan...?' vinnigde 't zusje — dat nog altijd 'r renetje niet had opgegeten — met 't koddige gemak van 'n kind, dat van jongsaf zo-maar-huiselijk-weg met die naam is vertrouwd geraakt.

Maar 't andere meisje viel de broers bij.

'Ach-nou,' vergoelijkte ze... 'effetjes op et ijs... is dat nou zo'n errege zonde?'

't Is zonde en 't màg niet,' hield 't oudste meisje vol.

'Nou en wij doén et, hoor,' besloten nu de jongens, 'we kanne toch niet de hele morrege bij de weg lope en niks-doén.'

'La we dan 'n endje verder gaan... op die breje... hier kanne ze ons van 't padje af nog zien,' gaf 't nauwgezette zusje nu ineens toe, bezwijkend voor de verzoeking.

In prettige eendracht stapten ze nu samen door 't land, dat wijd-weg te kniezen lag onder stille, trieste hemel, joegen overal de kraaien op, deeën de broze vriesvliesjes

tussen 't gras onder hun koude voeten kraken. De brede sloot, tot 't mosterd-molentje verderop toe, lag toege-
dekt met 'n laag van grijs-geel ijs, vol week-ronde bob-
bels.

'Noù,' nodigde de oudste, 'wie wil d'r?'

'Jij eerst,' riepen de anderen.

Ze wouen wel 's zien, wat 'r gebeurde, as-je Sjabbes op
't ijs kwam. 't Was de eerste keer, dat ze 't waagden, en
de nieuwsgierigheid kietelde ze prettig griezelig.

De jongen rekte nu, van de hoge, brokkelige walberm
af, z'n ene voet naar 't ijs, de armen balancerend uit-
gespreid met ingehouden adem, maar even vóór 't néér-
stappen kantelde z'n andere voet op wankel grondbrok
en 't uitgestrekte been, dat tastend-voorzichtig had moe-
ten neerkomen, schoot stuurloos uit, met 'n vaart op 't
ijs en meteen erdoorheen en 'n heel eind 't koude water
in... 't andere been zwikte door de schok en de jongen
kwam nu met 'n vaart wijdbeens in 't gras te zitten, half
zwevend boven de sloot.

De meisjes zetten 't op 'n huilen... 'o... daar hê-je 't
nou... hadde we toch maar niet,' maar de kleine jongen,
gedecideerd, pakte ferm z'n broer bij de arm, sjarde 'm
op en hijzelf trok z'n zware, natte voet uit 't koude gat te
voorschijn. Dan stonden ze weer met z'n vieren, bibbe-
rend van kou en schrik, op de kant, keken onnozel-
benepen naar het zwarte gat, waarin gelige brokjes en
bonkjes dreven.

Er bleef nu wel niet veel meer over dan naar huis te
gaan en door de morsige straatjes, langs 't spekslagerij-
tje, waar de slager en z'n vrouw nu allebei karbonaadjes
en grijze, vet-doorplekte worst en lappen handig-vlug
sned en afwogen, 'n wijze voorzorg voor de komende
zaterdagavond-drukte, wandelden ze nu met 'n lam ge-
voel van doffe verveling in zich, naar huis.

Daar was 't stik-warm en 't rook er naar eten, de resten
van 't Sabbathmaal, die op de kachel stonden te prut-
telsmoren, omdat er geen keukenvuur mocht worden
aangelegd... en erger stonk 't naar petroleumwalm van
't kleine stelletje, dat de hele ochtend had gebrand voor
koffie-water, aanhoudend loevend met z'n ene, scheve
pit, die toch niemand mocht neerdraaien om de Sjabbes.

Nu-juist had de Sabbathvrouw 't gedooft, maar de stinkende, logge petroleumwalm met de weë etensgeur doormengd, hing zwaar in de hete kamer, sloeg de fris-van-de-sstraat binnenkomende kinders benauwend in de keel. Moeder zette zwijgend koffie en vader las, maar aan 't neerrammelen van de kopjes op 't blad, aan vaders kort-nijdig ritselen met de krant, voelden de kinderen, dat er ruzie was geweest. Dat was iets, dat haast nooit, 'n enkele keer op Sjabbes alleen, voorkwam en 't maakte ze bangig-ontstemd. De ene jongen durfde nu ook over z'n natte been, waar 'n zware, lome pijn in optrok, niet spreken en ze hielden zich allemaal muis-stil, bang, dat vader iets zou merken aan hun gezicht en houding van al 't kwaad, dat ze buiten hadden uitgespookt.

Na de koffie, de middagsjoel, waar vader heenging, zònder moeder goeien-dag te zeggen, wat de meisjes zo vreselijk vonden, dat ze er allebei haast van huilen gingen.

En na de middagsjoel, die maar kort-duurde, de maaltijd, met 't zelfde eten van de vorige avond, maar de soep nu lauwig en geurloos, 't andere eten half-gewarmd en haastig-opgediend, 't vlees zomaar in 't pannetje op tafel... 't witte tafellaken vlekking en gekreukt.

Ook was er nu, inplaats van gezellige lampeschijs, 't doodse, grauwe wintermiddaglicht, waarin de witte borden koud-blauwig glimmerden —, licht, dat al vervallen ging tot langzaam-naderende avondschemer.

't Gordijn was daarom hoog opgehaald, tot 't boven-raam-kozijn, waar 't in 'n dikke, knoedelige rol tegenaan lag, en dat gaf, ondanks de broeiende kachelhitte, de kamer iets akelig-kils. Onder 't eten waren vader en moeder weer tegen elkaar gaan praten, eerst met korte, stroeve woorden, daarna, vergetend 't gebeurde — 'n onbenullig ruzietje-om-niets van twee geënerveerde mensen in 'n hete kamer — vervloede hun stemming opnieuw tot de gewone, kalme eendracht, praatten ze weer gewoon.

Dat gaf de kinderen 'n blij gevoel van verluchting. Maar als de korte maaltijd ten einde was, viel de lome, trieste verveling weer op allemaal terug... zwaarder nu... om de schemer, die aankwam, en buiten alles verdroevigde, om 't al dieper-duisterende van de kamer,

waar toch geen licht mocht ontstoken worden, vóór wet-
telijk de Sabbath geëindigd was, vóór er drie sterren zou-
den in één oogopslag aan de hemel zichtbaar zijn, — en
wanneer de sterren uitbleven — als nu met die wolkige
winterlucht — vóór de traag-tikkende klok 't nauwkeu-
rig, voor iedere Sabbath apart, vastgestelde eindmoment
zou aanwijzen.

Nu wisten de kinderen helemaal niet meer, wat ze in de
nog restende tijd van wel 'n uur en langer zouden aan-
vangen, in die hete, schemerige kamer.

Snel daalde 't duister, 't vulde eerst de verste kamer-
hoeken, kroop dan langzaam-aan tegen de wanden op,
dat, 't een na 't ander, de stoelen en de kast en de klok er-
in verdompelden. Laatste glansjes, op meubels, op de
wijzerplaat, doofden, lijnen gingen te loor, meubel-
omtrekken verdoezeld, versmolten zoetjes in 't al dieper
aanzwartende duister, tot alleen de tafel met z'n witte
kleed in dat hete donker nog te voorschijn schimmerde.

Diep in z'n stoel, naast de kachel, sliep de vader al-
weer, de rug naar 't raam, z'n vest losgeknoopt, 't hoofd
achterover. Zachtjes kreunde z'n licht ronken door de
duistere kamer. De moeder zat bij de tafel als in afwach-
ting, haar kousevoeten maar steeds broeiend op hete
stoof, de sloffen ernaast. Suffig bestaarden haar ogen
door 't gordijnloze raam de trieste, schemerige achteren-
den, nog even te onderscheiden over de sloot heen.

Vóór 't raam stonden de kinderen, tikkelden spelend
tegen de ruiten, praatten zacht. 't Was te donker om te
lezen, en daarvan hadden ze nu ook wel al genoeg...
maar buiten waren stellig nog wel vriendjes te vinden...
gedempt klonken speelkreetjes van de straat af 't stille
huis in. Doch ze wisten 't, Sjabbes-middag nà 't eten
mochten ze niet meer de deur uit.

'Willen-we 'n beetje onder de tafel spele?' fluisterde 't
oudste broertje..., 'moeder slaapt nou ook al.'

Onder tafel was 't volslagen duister en met z'n vieren
kropen ze daar nu bij elkaar.

Bij de kachel snurkte zacht de vader en de moeder
sliep, 't hoofd voorover gezonken op tafelkleed, voeten
op hete stoof. Traag tikte de onzichtbare klok. Van on-
der de tafel begonnen zenuwachtige lachgeluidjes op te

kirren; de kinderen in 't donker, stoeiden daar zacht, ingehouden om 't slapen der ouders, kietelden mekaar. Achter de overhangende slippers van 't witte kleed was dof gestommel van armen en benen, soms de luidere klap van 'n hoofd, dat onzacht neerbonkte op de vloer, dan 'n pijnlijk 'au' en even grienend kibbelen. Dan bewoog de vader even in z'n kreunende stoel, bromde wat, en onder de tafel was 't een ogenblik benauwd-stil; tot weer onverstoord het regelmatig snorkgeluid zingend zong door 't duister. Langzaam-aan ging 't geweld dan opnieuw aan de gang, kirde ingehouden nerveuze proestlach, als ze mekaar kietelden, rolden ze stoeiend overmekaar heen, dat de hangende randen van 't tafelkleed ervan opvlogen.

Ten slotte kregen ze daar toch ook genoeg van, en met rode, gloeiende gezichten, de haren verward, de koppen bezweet, kwamen ze weer onder de tafel vandaan gekropen, nalachend tegen elkaar om de pret, waar vader en moeder niets van gemerkt hadden, lekker, die 't stoeien onder tafel altijd verboden.

Doch al gauw kroop de verveling opnieuw in ze op, begon ze de duistere stilte te irriteren, kregen ze 'n wrevel lust, nu eens zo'n herrie te maken, dat vader en moeder ervan ontwaakten en dat regelmatig, suffe gesnork tenminste uit zou zijn. Maar ze durfden niet, klitten weer voor 't raam, keken naar de bevroren sloot en gaapten, de een na de ander, met wijde monden, dat hun ogen ervan traanden en ze er zelf om lachen moesten, met korte zenuwachtige grinnikjes, zonder vrolijkheid.

In de achterhuizen aan de overkant brandde allang licht, kleine, stille lampjes, die hier en daar in 't duister opgloorden... maar de Sabbath duurde nog steeds.

Een van de jongens klom op 'n stoel, betuurde, z'n ogen scherp-loerend, de in 't zwarte donker verzonken wijzerplaat, klom weer af.

'Hoe lang nog?' vroegen ze gretig...

'Nog zève minute...'

De vader ontwaakte, richtte zich met 'n ruk op in z'n kreunende stoel, schraapte z'n keel, smakte hoorbaar met de droge lippen... 'Hè... hè!' schorde z'n stem... 'wat is er... zei-jullie wat?'

‘Nee, vader,’ zeien de kinderen, verlegen,... ‘t is anstons tijd.’

Vader stond nu op, rekte z’n armen, trok z’n kleren recht, smakte weer met de lippen. Hij verlangde naar ’n sigaar – verboden genot op de Sabbathdag.

De moeder ontwaakte nu ook.

‘t Zal wel al tijd zijn,’ waagde ’t oudste meisje... ‘je kan hier tenminste geen hand meer voor je oge zien.’

De vader schoot in z’n viltten sloffen, wankelde op onzekere benen naar ’t raam, bukte zich over z’n horloge...

‘Nog drie menute...’ bromde z’n stem...

Die drie minuten in ’t hete donker leken nog lang, sleepten toch eindelijk voorbij.

En als de vader zei... ‘nou, ’t is tijd...’ draafden alle kinders tegelijk naar de keuken om gauw de lucifers te brengen.

De moeder streek ’n lucifer aan, stak de lamp op.

En als langzaam ’t vlammetje zich uitrondde op de pit, de kamerdingen weer, uit ’t klemmende duister, te voorschijn leefden, kregen ze allemaal ’n blij gevoel van ontspanning, zonk de strakke verveling weg uit hun hoofd, werd inenen de kamer bedrijvig, kwamen de kinderen bij hun moeder vragen, of er nog boodschappen waren en welke. Want ze verlangden ernaar, nog even weg te komen uit de warme kamer, waar ze de hele dag hadden gezeten en Sabbath-gevierd.

Het onbegrepene

In 't brutaal rumoer van de zonnige speelplaats vol kinderen stond 't jongetje alleen. In 'n schaduwhoekje bij de stoep der linkse achterdeur stond hij en sleep er op de harde, arduinen rand z'n griffels, één voor één. Bedaardjes, met kleine, preciese streekjes sleep hij ze in lange, zacht afspitsende punten, nu en dan kritisch ze beziend en hun scherpte beproevend op z'n bleek en spichtig vingertopje, en lei telkens als er een voltooid was, die keurigjes naast de andere in de houten doos, open neergezet op 't dichtstbijz stoeptreedje, met voldoening beschouwend z'n eigen arbeid.

Nu en dan, onder 't aandachtig slijpen, keek hij om, maar dan dadelijk, gerustgesteld, weer voor zich. Hij zou nu wel met vree gelaten worden, meende hij, de anderen waren druk in hun spel, letten niet op hem.

En telkens, als uit 't egaal geroezemoes 'n ruzietje opkraaide, met schelle kiffstemmen van meisjes, wier vreedzaam kringetje ruw was verbroken door tierende bende van jongens uit de hoogste klas, schaduwde er 'n klein lachje om z'n bleek mondje... omdat hij tevreden was, tenminste ongemerkt en rustig te kunnen staan griffeltjes-slijpen buiten de herrie.

Maar in hem was er geen vrede. Telkens met 'n raar, bonzerig voelen in z'n buikje, kwam 't weer in 'm op, de gedachte aan 't akelige, 't benauwde, dat 'm te wachten stond, dat niet te vermijden meer was. En hij kon zich haast niet denken, dat 't straks twaalf uur zou wezen en alles voorbij, en alles weer gewoon, en 't moeilijke dan al doorstaan, 't vreselijke geleden. Hij keek, z'n griffels nu allemaal klaar, met z'n rugje geleund tegen zijkant van hoge-stoep, naar de school voor 'm die, in 'n driekwartvierkant gebouwd, de speelplaats besloten hield, waarop de achterrampen van alle klassen uitzagen. Z'n ogen gleden daarlangs en tussen de ramen van twee andere klassen, de vierde en de zesde, herkende 't jongetje die van z'n eigen, de derde. En dat vond hij nu, als altijd, weer leuk, zo van die klas, die 'm binnen-in toch helemaal intiem was en vertrouwd, 'n kijkje te snappen van de speel-

plaats af door de ramen, net of 't eigenlijk niet mocht. In de vensterbank zag hij de flessen en bloempotten van de meester... en 't leek 'm net of alles anders was dan als je 'r binnen-in tegen aan keek. Ook de gordijnen, die zag je immers in de klas niet eens, nu wèl, nu merkte je, dat ze grijs-en-bruin-gestreept waren en dat de ene wat hoger was opgehaald dan de andere... Z'n ogen gleden langs de driedelige achtergevel van kloek-gebouwde éénverdiepings-school in provinciestad, waar 't nog wat royaal gaat met de grond — en even schrok hij... maar herstelde zich dan dadelijk weer... gorrie, daar had je ook inenen meester Bom voor 't raam van de zesde, van de hoogste, als 't jongetje in eerbied dacht. Meester Bom, die dikke, de dikste van allemaal, met de breje gouen ketting op z'n grijs vest. 't Was toch wel nèt, of meester Bom naar hem keek, dacht 't jongetje... maar nee, gelukkig niet, zag-ie nou. Hij volgde de blik van dikke meester, die, z'n neus haast tegen 't venster, schuin uit z'n ogen loerde, naar iets, dat op de speelplaats z'n aandacht scheen te trekken... O, gorrie nou, daar had-je 't, wat zo'n meester toch dadelijk alles zag... Gijs de Rooij van de hoogste had 'n vlinder gevangen, stond 'm nou z'n vleugels uit te trekken... en hij had helemaal geen erg in de meester... nou nou, dacht 't jongetje kneuterend... die Gijs... kijk-die, kijk-die-nou-eris... o... o... en meester Bom ziet alles en zo leuk... hij-zelf ziet ook alles... wat zal de meester nou doen... sstt... weg van et raam... zou-die nou buite komme... dacht 't jongetje. En hij keek gespannen naar de gesloten deur... maar als-ie dan na even wachten met 'n licht gevoel van teleurstelling, begrepen had dat meester Bom niet zou komen... dan kroop inenen ook weer kil z'n eigen akeligheid in 'm op en hij had weer dat beverig bonzen in z'n buik en de sensatie of z'n voorhoofdshuid even samenrimpelde, dan weer losliet...

De speelplaats was al vol. En 't zou wel gauw kwart voor negen zijn. Dan had-je daar aanstonds bovenmeester in de deur en dan gingen ze binnen, hij en de anderen van z'n klas en de kleintjes uit eerste en tweede door de linkse, en de groten door de rechtse deur. Want de hoofdingang vóór was voor de meesters en juffrouwen alleen.

Vlak achter 't hek, dat aan de open zijde de speelplaats afgrensde, was 'n kleine, zonnige wei, waar 'n glanzend bruin paardje vredig heen en weer drentelde. 't Stak nu en dan z'n kop nieuwsgierig over 't hek, maar als 'n jongen 't dan strelen wou, hupte het schichtig weer weg. 't Jongetje meende dit allemaal... de zonnige wei, 't paardje, 't blauwe boerenhuis in wazige verte al gezien te hebben op 'n plaat, die in de eerste klas aan de muur hing, een nieuwe zeker, want fris-kleurig en in zijn tijd daar nog niet... en die hij zo graag eens van dichtbij had bekeken, als hij 't de juffrouw maar vragen dorst. En verdrietig bedacht hij, dat je op school eigenlijk niks durfde.

Straks, om twaalf uur, zou die zonnige kleine wei er nog zijn, en 't gelukkige, bruine paardje dat maar altijd gras-eten mocht en waarop alleen nu en dan 'n jongetje reed —, was hij dat jongetje maar. Straks om twaalf uur;... hoe kwam 't toch, dat 't dan buiten heel anders was dan nou... en als je soms eris onder schooltijd op straat kwam... als je naar huis was gestuurd, omdat je wat had vergeten of zo'n erge kiespijn had... dan was alles pas vreselijk veranderd... helemaal raar... net of je dan er helemaal niet meer bijhoorde en iedereen je aankeek. En dat was ook zo, als je woensdag-middag stilletjes eris op de speelplaats kwam.

Had-ie nou niks vergeten... Nee... z'n griffels waren geslepen... Z'n handen schoon? Kritisch bekeek-ie de slappe, witte pootjes, met blauwe aartjes in de dunne, bleke palmen en buitenop wat bruiner, met heel-kleine, glanzende haartjes. 'Gelukkig schoon,' zuchtte hij en likte een beetje loodgrijs griffelslijpsel er met z'n tongetje af... Alles was in orde... maar dat veranderde niks... dat veranderde helemaal niks aan 't vreselijke, dat komen moest, 't woord, dat hij niet zeggen mocht en waarover hij zou moeten praten in de volle klas... voor alle jongens en de meester.

En de jongens plaagden 'm toch al zo... en de meester... had-ie 'm niet laatst horen brommen, toen-ie vrijvroeg voor de jaartijd van z'n grootvader... 'dat jodengezanik altijd...'. Zeker, hij had 't gehoord, maar wàt duidelijk. Maar thuis had-ie 't toch niet verteld, want va-

der schreef altoos briefjes aan de bovenmeester, als 'r 'n jongen 'Jood' had gezegd of 'smaus'. En bovenmeester, als-ie 't gelezen had, zei 'goed' en dat-ie 't verbiejen zou, en hij-zelf dreigde daar dan alvast mee... 'wacht maar... bovenmeester zàl-je wel.' Maar later kwam die jongen dan en zei... 'nou lèkker... bo'meester het tòch niks 'zeid...' en dan weer derachter... 'smausie'.

Nou praatte-die er maar niet meer over en vást niet over dat van de meester... Hij had zo 't land aan die briefjes van vader en hij benijdde 't de andere jongens, dat zij nooit een briefje meekregen, dat met hen alles altijd gewoon was.

Toen-ie 't laatste briefje bracht, had de bovenmeester in 'n kring van allemaal meesters en juffrouwen gestaan... en hij had 't gelezen en toen gelachen en 't de juffrouw van de eerste gegeven. Die had toen, zo door d'r bril, naar 'm gekeken en boos gezegd... 'je moet niet altijd zo klikken, jongen.'

Dat-ie van z'n vader 't zeggen moèst... als ze 'm 'Jood' scholden, had-ie niet durven vertellen... maar hij was nijdig geweest op die juffrouw uit de eerste... dat wàs geen klikken vond-ie... en vechten mocht-ie niet voor z'n vader.

O, waarom, dacht 't jongetje... moest hij toch altijd anders zijn dan de anderen... nooit gewoon... Dan weer dit en dan weer dat. Allemaal dingen, waar-ie niets van begreep... en vader, die maar zei, dat 't moèst,... omdat God 't gebojen had aan alle Joden en hij nou eenmaal een Jood was... Hij was heel wat liever géén Jood geweest... en God had makkelijk gebiejen, die zat maar lekkertjes in de hemel en was niet op school en dan nog maar in de derde en helemaal niet sterk om te vechten... och... hij mòcht niet vechten... maar hij durfde 't eigenlijk ook niet.

Wat moest-ie nou, met die nieuwe narigheid, weer beginnen. O, had-ie toch maar niets voorgelezen, 't boekje niet thuis laten kijken. Maar hij was 'r toch zo gelukkig en zo trots om geweest...

Stil stond-ie, helemaal onopgemerkt, in 'n hoekje van de drukke kindervolle speelplaats, z'n ruggetje geleund tegen de hoge stoep-zijkant en de ogen peinzend voor

zich uit, ging hij na, hoe dit nieuwe verdriet nu weer óver hem gekomen was...

Thuis had-ie voorgelezen, 't mooie verhaal-lesje uit z'n splinternieuw geschiedenisboek, dat-ie voor 't eerst had mogen mee-nemen. 't Eerste lesje had meester opgegeven... vooraf thuis in-je-zelf en dan ieder 'n stukje op school, als in de gewone leesles, maar dit eerst thuis, omdat 't zo moeilijk was. Wat was dat een veel mooier verhaal, dat van de Friezen-en-Batavieren, dan al die lesjes van Toon, die z'n tol had weggemaakt, en Sabientje die boven-op 'n mandje met kersen was gaan zitten... of nee, dat was toch wel aardig geweest. Maar 't haalde niet bij de Friezen-en-Batavieren... want dat was immers écht gebeurd...

Hij had 't moeder en Mietje voorgelezen – wat las-ie al flink, vond moeder – en vader had óók geluisterd... En toen, juist toen-ie las dat die Friezen en Batavieren zulke ongelukkige mensen waren, omdat ze God en Jezus nog niet kenden... wat was vader toen inenen opgebulderd... En wat was-ie geschrokken... Vader had 'm 't boekje uit z'n handen gerukt om te kijken zei-die, of dat er stond... en toen was-ie gaan heen-en-weer lopen en had altijd maar gesproken in-zichzelf, dat 't jongetje, doodsbang, zich niet had durven verroeren. Vader had toen dadelijk alweer 'n briefje willen schrijven, maar dat was gelukkig toch niet gebeurd... Wel had vader 'm bij zich geroepen en gezegd... dat-ie dat wóórd... vader had 't niet genoemd, 't alleen aangewezen met de vinger... dat-ie dat éne woord niet zeggen mocht... nóóit zeggen mocht, hij niet en geen enkele Jood.

Het was de naam Jezus...

Hij had tevoren niet geweten, wat dat was, er niet eens over gedacht... omdat-ie immers dat van de beestenvellen en de uitgeholde boomstammen en 't schieten met pijlen veel aardiger vond dan die dingen van God, waar-ie nooit dan verdriet van had. Maar toen vader 't zo zei, had dat woord 'm bang gemaakt, was-ie gaan huilen... vond-ie die vijf letters griezelig... en hij had nu de vaste overtuiging... dat als-ie 't zei, 't wagen durfde tòch... dan zou er wel stellig iets heel vreselijks met 'm gebeuren... dan zou er misschien wel 'n hand te voorschijn

komen op de witte muur in de klas, tussen de kaart-van-Nederland en de scheurkalender, juist vlak voor z'n ogen en die hand zou daar akelige woorden neerschrijven, zoals eenmaal bij die slechte, dronken koning, waar 'm de Rebbe van had verteld op 't Joodse school en waar-ie toen zo akelig van had gedroomd... Nee... nee... hij durfde niet... God wou 't niet, had vader gezegd... God zou 't zien en horen... en 'm straffen... God strafte immers altijd en alles...

't Jongetje zuchtte.

Meester liet altijd lezen op de rij af; hij zou vandaag de vierde beurt krijgen. De vorige maal waren ze bij Dirk Willems gebleven... na Jaap Scholten... en Kees de Boer... en Niek van Roojen kwam hij... En hoe-ie 't nou uitrekende... 't was uit te rekenen, omdat meester bijna altijd iedereen tot 'n nieuwe-regel liet lezen... dat vreselijke woord... dat woord, dat hij niet zeggen mocht... hij alleen niet... dat woord zou in zijn leesbeurt komen. Als Niek van Roojen 't zei, als Wim de Vries, de jongen na hem, 't zei, dan gebeurde er niets... zij waren geen Joden, zij mochten zeggen, wat ze wilden... alleen... als hij... 't zei... o dan...

't Jongetje rilde...

Maar dan dacht hij weer, dat hij ook dat andere nooit zou durven... 't bekennen in de klas, ik mag dat woord niet zeggen... dat bekennen, waar ze allemaal bij waren.

Z'n buik beef-bonsde aanhoudend en z'n handen waren kil-klam van angst. Rond hem, die stilletjes en verloren daar stond, joelden de kinderen op de volle speelplaats en daarachter was de kleine, zonnige wei met 't bruine paardje... dat lustige, gelukkig dier... en voor hem de rood-bruine school met gele deuren, die zó zouden opengaan.

Wat duurde dat anders lang vandaag.

Kijk, daar was meester Bom alweer voor 't raam van de zesde en dat dee 't jongetje even terug denken aan 't gevalletje van straks, dat van Gijs van Roojen met de vlinder. Zou Gijs nu straks straf krijgen... meester Bom was zeker 'n aardige meester... hij keek altijd vrindelijk en na twaalfen floot-ie in de gangen... en wat was-ie dik in z'n grijze vest met de bungelende gouen ketting. De

kleine juffrouw van de tweede knipte dorre blaadjes tussen haar planten in rode bloempotjes vandaan... ze kwam er maar juist met haar hoofd boven uit. 'Mooi haar heeft ze,' prees 't jongetje in gedachten... 'of zou 't een bandeau zijn, net als van moeder...' O, daar was nu ook z'n eigen meester al... 'Zure Klaas' noemden ze 'm wel-'ns. Zou-die ècht Klaas heten...? Ach-wel-nee... welke meester heet-er nou Klaas...

Hups... met 'n vaartje... spleten zich nu inenen de dubbele deuren, klaptten naar weerskanten open...

De kinderen snelden, op roep van bovenmeester met z'n grijze baardje ieder naar z'n eigen ingang, wipten, klompen snel uitgeschopt en in-de-hand-mee de schoon-geboende stoepreedjes op en de koele, schemerige gangen in.

Traag slofte 't jongetje achter hen aan. In z'n handjes hield-ie z'n mooie griffels in houten doos en 't dunne geschiedenis-leesboekje met dat vreselijke woord binnenin. En z'n hartje was zwaar.

Als hij dan, even later, in z'n bank zat, had-ie plotse-ling 't vreemde gevoel, of-ie nu voorgoed in de school zou moeten blijven... of 't nooit meer twaalf uur zou worden en hij nooit meer de speelplaats en 't bruine paardje in de wei zou terugzien.

Meester tikte met z'n stokje op de voorste bank en kuchte. 'Handen mooi' beval hij. 't Was 't jongetje, of hij nog geweldiger er uitzag dan anders en gedurig keek naar hem. Nu goed oppassen, nam hij zich voor, en hij zette z'n schrale lichaampje rechtop in de bank, legde z'n gezicht in 'n plooi van opgewekte belangstelling.

Meester zei immers altijd dat-ie zo suf keek... en hij wilde nu niets doen, dat de magere man vóór de klas on-behaaglijk kon stemmen.

Als ze nu allen stil zaten, handen gevouwen tegen de bankrand, ogen in frisse vroeg-morgen aandacht naar 't schoon gesponde bord, waar nog enkele zwart-natte slierten vlekten tussen 't grijze opgedroogde, begon de meester met z'n monotone dreunstem de lijst voor te lezen, van wie 'r waren en wie niet, de meisjes eerst en de jongens dan. Hoorde je je naam, dan had-je te zeggen 'ja, meester' en wie dat verzuimde kreeg 'n afkeuring.

Zo'n afkeuring was gauw verdiend en twee ervan beduiden schoolblijven.

Maar van 't jongetje, dat zo braaf zich had voorgenomen flink te zijn en op te letten, dwaalde onder 't klinken der eerste namen over de stille, gedresseerde klasse van meester, die orde heeft, de aandacht al af naar de witte muurplek, tussen de kaart van Nederland en de scheurkalender... waar hij nu zéker wist, dat, als hij dat woord zei, die vreselijke naam, de hand zou te voorschijn komen zoals eens op 't feest van die dronken, slechte koning — ach, de naam van die vorst was 'm ontschoten — en 'r griezelige dingen neerschrijven. Alleen als hij 't zei. En dat gaf 'm de beklemmende sensatie, dat God nu uit de hoogte van de hemel zat te kijken... naar hem alleen, en scherp te luisteren, wat hij zeggen zou...

De andere jongens mochten zeggen wat ze wouen. En ze mochten ook doen wat ze wouen buiten-school, en ze mochten eten wat ze wouen. Hij niet... hij was anders dan zij... anders in alles. Hij droeg wel kleren als zij... ging wel op dezelfde school... speelde ook wel met hen... maar hij was toch anders. Thuis spraken z'n vader en moeder 'n andere taal, de taal, waarin hij z'n gebeden zei... de voeten aaneen, en 't gezicht naar 't Oosten... juist naar 't Oosten. Tussen hemd-en-kieltje droeg hij 't vierhoekig kleedje van wit-en-zwart met de lange, gele draden... 't arbang-kanfous... en hij wist, dat droeg in de hele klas hij alleen.

Voor hem alleen waren er dagen, dat-ie niet eten mocht, en niet drinken, 't hele etmaal. En hij vroeg zich af of 't om dit-alles was, dat de jongens eigenlijk liever niet met 'm speelden... en hij dacht van wèl, begreep alleen maar niet, waarom God de een allerlei dingen verbood, die 'n ander gerust mocht doen, en waarom hij dan juist een Jood moest zijn, die niets mocht. O, en hij was zo innig graag een van de anderen geweest... niets meer dan 'n gewone jongen in de klas, als Niek en Jaap, op wie niemand lette, die gewoon meespeelden — en als ze vochten, was 't om knikkers of een peer, niet om dat akelige schelden — die geen briefjes meebrachten, geen andere feestdagen hadden, op zondag spelen mochten wat ze wouen... wie niet dit en dat verboden was te eten, zoals hem.

En hij stelde 't zich nu zó voor dat God 'n meester was, die de hele klas met rust liet en, vals, één enkele jongen altijd maar zat op z'n vingers te kijken; en die jongen was hij. Tranen van zelfbeklag kwamen 'm in de ogen wellen... en van mistroostigheid, omdat-ie d'r maar niets van begreep. En wat had-ie d'r toch al 'n keren over nagedacht, 's nachts in z'n bed, — waarom hij toch in alles zo anders moest wezen. Zei vader niet, dat 'n mens blij moest zijn, als-ie 'n Jood was? 'n Mens misschien... maar 'n jongen...!

Z'n buurman in de bank stootte 'm aan... 'Jàì,' zei-die... 'de meester roept je...'

Onthutst keek-ie op, zag de strenge ogen van meester vlak op zich gericht. Gewild-langzaam, daardoor immers indrukwekkend, herzei de meester z'n naam, hoonde erachter... 'O, zat jij weer te suffen... Piet van Leeuwen, teken 'm op voor een afkeuring.'

'Ja, meester,' zei Piet, gretig, blij, dat hij vandaag opschrijven mocht, haalde haastig z'n lei uit, kletterde die neer op 't plat van z'n bank, zocht 'n griffel uit z'n koker. De meester was weer terug in z'n vorige houding — beide handen gesteund op de voorste bank en 't hoofd gebogen over de lijst en hij dreunde de rest van de namen af.

't Jongetje keek terwijl naar Piet van Leeuwen... wat had-ie nou 'n bereddering omdat-ie mocht opschrijven... kijk 'm nou 's... eerst trok-ie lijntjes, rechte en dwarse... zeker voor alle namen 'n hokkie maken... als-ie véél op te schrijven kreeg, was-ie lekker... Maar daar verbood 'm de meester...: 'kom Piet, vlug-an wat, niet zo'n omhaal...' 'Lekker,' kneuterde 't jongetje... 'nou hij òok eris... die grote Piet... o zo... die praatjes-Piet... voor de meester toch maar bang... maar wàt bang...'

De lijst was afgelezen... en weer begon z'n buik te bonsbeven, z'n handen te sidderen, kil-klam inenen weer. Want nu was 'r niets meer, geen lijst-oplezen, dat hij nu waarnam te voren gevoeld te hebben als 'n dammetje tussen zich-zelf en 't vreselijke, dat in aantocht was, en nu wel dadelijk komen zou.

En z'n eerste afkeuring had-ie ook al beet... en de

meester had alweer gezegd... 'o... zit jij te suffen.'

Werd 'r geen schoolgeld opgehaald? Ach nee, 't was immers dinsdag... Kwam 'r vandaag geen één te laat? Hé... als nou eris inenen de deur openging en die dikke meneer van de commissie kwam, die laatst zo vrindelijk tegen 'm was geweest... dan was 't meteen uit met leren... omdat die meneer altoos maar vertellen en babelen wou en dan mochten ze zingen, wat ze wouen... en overhard lachen... en de meester stond in 'n hoekie en keek zuur... 't Jongetje glimlachte bij de herinnering... en dat-ie de laatste keer tussen die-meneer-z'n-knieën had gestaan voor de klas... en 'm juist in z'n kleine oogjes had gekeken, achter z'n glimmende gouen bril... kwam-ie nou maar weer. Maar er gebeurde niets... en de deur, waar 't jongetje verlangend z'n ogen op had, bleef gesloten.

In de klas werd nu een beetje geroezemoesd, voorgebabbeld over dat heerlijk-interessante verhaal van de Friezen-en-Batavieren. De meester met langzame, afgemeten bewegingen van saai-suffe schoolvos ging naar de ramen en liet, om de te gul binnenstromende zon, de gordijnen zakken. Ratelend kletterden ze, een voor een, naar beneden, sloten de vrolijke zon buiten, namen 't blij gouden licht weg. En dat dee 't jongetje nog bedroefder worden, z'n hartje nog zwaarder van beklemming. Want nu was de klas helemaal 'n gevangenis, bond niets hem meer aan 't blij buiten, met 't paardje in de zonnige wei, met de lichte straten, waar nu de grote mensen liepen te wandelen, of 'r geen school was.

Wat leek 't nu duister hier binnen die gesloten gordijnen en wat kil ook voelde inenen die schaduw, na de warme kieteling der zon. Hij huiverde erin. 't Blad van z'n bank, zo even glanzend bruin in 't licht, was nu koudblauwig overschaduwde met enkele matte, koele glimplekken en de inkt in z'n potje, waarin tevoren een lichtje als 'n sterretje had getinteld, dof zwart en groezel.

De meester was weer voor de klasse terug en beval op z'n kortaffe manier, met z'n droge stem: 'stilte... boeken vóór...'

Blij-haastig legden ze nu allemaal 't nieuwe boekje open, dat aan de witte binnenkant van z'n omslag smalle

randjes liet zien van 't verse, nog-zindelijke, bruine kافت en ze leien de vinger of 'n stompe griffel — 'n scherpe mocht niet, om 't doorkrassen — braaf bij de beginregel, of braver nog, bij 't opschrift van vette letters.

O waarom, dacht 't jongetje weer, waren ze nu allemaal zo blij... en hij alleen zo bang, zo droevig... Ach, 't was alles om dat woord... om dat éne vreselijke woord... Had de meneer, die 't boekje maakte, 'r dat toch maar uitgelaten. Hij keek de vier rijen af, met de kinderen twee aan twee in de bruine banken... en 't befilosoferen, dat al die open boekjes er net 't zelfde lagen, en er net 't zelfde uitzagen, leidde z'n gedachtetjes weer 'n ogenblik af.

Maar dan ving 'm inenen de stilte. Wat was 't stil geworden. Viel 'r niets te verbieden?

Zouden ze nu beginnen?

Kil zweet omparelde z'n neusje en z'n buik bonsde zo pijnlijk nu, dat 't 'm even op 't denkbeeld bracht, te vragen, of hij zich mocht verwijderen. En dan wegblijven... tot 't lesje uit was. Doch onder 't eerste bedenken voelde hij al wel, dat 't immers maar loze fantasie was, lege blijmakerij van zich-zelf. 't Ging immers niet. Vast-al niet, omdat je nooit mocht, 't eerste uur... en dan hij, die al 'n afkeuring had... en als je wat lang wegbleef, kwam de meester kijken. En hij was zich half-bewust, dat-ie 't alleen had gedacht, om zich even te kunnen kneuteren in de voorstelling van de mogelijkheid... vooraf al wetend: er was geen kans...

De meester humde, keek rond... nam 't vettige, lang gebruikte namenschrift, vouwde 't naar binnenom open...

'Jaap Scholten.'

Die begon, met blijе, frisse stem, verheugd om de eerste beurt van 't héél-nieuwe lesje...

...De eerste inwoners van ons land waren... Maar de meester koud-coupeerde met afgemeten vraag 'staat er niks boven?' en de jongen, onthutst, stopte, keek even rond, dan de meester aan, en her-begon, maar veel zachter, z'n stem nu plichtmatig en vreugdeloos...

De Friezen en Batavieren... De eerste inwoners van ons land...

't Jongetje wees bij met stijf voorschuiwen over de gladde bladzij van z'n spits, koud vingertopje.

Rond hem heen lag de klassestilte van gedresseerde oplettende kinderen. Koud-blauw schaduwden de witte wanden tussen kaarten en prenten en boven-op de gele, gesloten kast stonden in net gelid de model-maten-en-ge-wichten, naar grootte gerangschikt. En in de stilte las Jaap Scholten... las maar door. Iedere keer als de trouw bij-wijzende voorvinger van het jongetje één regel zakte, bonsde het benauwd op in z'n buik, in z'n keel nu ook; rimpelde rillend z'n voorhoofdshuid te zamen. Wat las Jaap goed... helemaal zonder fouten.

't Jongetje, in z'n wanhoop, dacht even aan bidden... maar hij had, in de zin als hij 't nu behoefde, daarvan wèl gehoord... doch 't niet geleerd... Hij wist niet anders, dan de monotoon-opgedreunde, half gezongen Joodse ge-beden van alle-dag-weer-an, die hij niet begreep, omdat 'r, zelfs vertaald, allerlei rare, lange woorden in stonden, en waarin hij allerlei dingen te belijden kreeg, die hij helemaal niet beleed. Bad-ie niet iedere morgen... 'en 'k dank U, Heer, dat Gij mij niet als vrouw deed geboren worden...' en toch was-ie eigenlijk veel liever 'n meisje geweest, omdat ze die meer met rust lieten op school. En Grote Ver-zoendag... vroeg-ie vergiffenis voor diefstal en moord – dingen, die hij toch heus nooit gedaan had – en voor bloed-schande, waarvan hij maar niet wist, wat 't was, – óók zo'n woord, dat je nooit hoorde – , zodat hij na veel gepeins z'n denken maar had vastgezet op de overtuiging, dat 't betekenen moest, iemand een bloedneus slaan of 'n gat-in-z'n-kop... En mistroostig bedacht hij, dat hij ook maar weer alleen mocht bidden, wat 'r in de boeken stond – niet als de anderen, die zeien 'here dank, voor spijs en drank' leuk, net als 'n rijmpje – , en hij vreesde, dat God z'n vragen om géén of 'n andere leesbeurt veel te gemeen-zaam zou vinden en 'm kwalijk nemen.

Nee... nee er was niets meer aan te doen.

Straks zou 't gebeuren... zou hij inenen komen te hokken voor dat woord, die vreselijke naam en moeten bekennen... 'meester, dat woord mag 'k niet zeggen.' Wat zouden ze 'm dan allemaal aankijken, de hele klas... de meester...

‘Waarom niet?’ zou-die dan vragen. En hij dan weer, want zó was immers vaders bevel: ‘omdat ’k ’n Jood ben, meester...’

Daar kwam nu ook ’t verdriet bij van z’n kleine, pove-re ijdelheid... z’n leesbeurt bedorven, z’n leesbeurt, waarop-ie zich gewoonlijk de dag te voren al verheugde ... omdat-ie zo mooi las en daarvoor wel’s ’n pluimpje kreeg van de meester. Ach, het was z’n vreugde, dat enkele tevredenheids-woordje, dat ’m voor ’n momentje zich de meerdere dee voelen van de anderen. Dat was nu ook weg...

Hevig schrok hij op. Niek van Roojen had al gelezen... Onder ’t gespannen kijken van de jongen krabbelde de meester wat in z’n cahier en dat gaf meteen ’n heel licht gedruis van even-verademen, hoofd-wenden, verzitten-gaan in de bank. Uit een andere klasse dreunde ’n lijzig-gerekt... do... re... mi... dromerig in de stilte... en ook sloeg ’r ’n deur open, ergens achter op de gang, luid schreien verscheurde even de schoolrust... klompen-ge-kletter op de stenen... slag van de buitendeur... ‘zeker een weggestuurd,’ dacht ’t jongetje.

En dan noemde de meester z’n naam... en een mo-ment duizel-draaide alles rond hem henen... schenen de banken schemerig te verzinken... en hijzelf ook... wèg ... wèg...

Maar dat duurde kort en plichtmatig ving hij aan, z’n stem schor-hokkend:

‘Omstreeks die tijd kwamen er predikers in ons land... vrome mannen...

Do... re... mi... dreunde ’t uit de gang... Zacht verbibberde z’n stem tot onhoorbaar gefluister...

‘Luidere,’ straf-beval de meester...

... Die medelijden hadden met de ongelukkigen, welke God en...

Daar was ’t woord... de naam, de vreselijke die hij te schuwen had, die vader niet eens had gezégd, alleen aan-gewezen met dreigende vinger.

’t Jongetje lichtte, de vinger nog plichtmatig op z’n blaadje, ’t hoofd op en zag met grote hulpvragende ogen de meester aan...

‘Noù,’ ongeduldigde die... ‘staat ’r niks verder?’ En

schor-stamelde z'n stemmetje, nauw-hoorbaar alleen, omdat 't zo heel stil was in de klas...

'Dat woord niet, meester... dat woord mag ik niet zeggen.'

En hij zag, hoe de meester, na 'n verbaasd-vragend... 'wàt mag jij niet zeggen?'... in z'n boekje terugkeek en 't woord zàg... en dat alle kinderen keken... en 't zà-gen... En 'r kwam gedruis, zich vervastend tot gefluister... waarin-ie overal rond zich heen dat woord hoorde, die naam, die hij-alleen niet zeggen mocht... en achter hem was gefluister 'hij mag 't niet zeggen, omdat-ie 'n Jood is...' en hij voelde in dat alles – in die verbazing van allemaal de huiver voor 't vreemde, dat hij dee... 't vreemde, dat hij wás... En de meester zei óók wat, kort-koud, maar dàt hoorde hij niet.

Want toen viel dat arme, gemartelde ventje met z'n hoofd neer op de bank... en hij snikte... snikte, omdat hij zo anders moest zijn dan de anderen en maar niet kon begrijpen waarom.

Juultje

I

Theo van Erp wachtte. In de lange, lege vestibule, die rezoneerde onder z'n stevige jongensstap, liep hij ongeduldig op en neer, terwijl z'n zusje voor de kapstokken-rij stond en zich correct, zonder haast, kleedde. Ze deed 'r licht schortje van batist-en-kant af, dat met de snel-saamgeknootte banden aan de kapstok kwam te hangen, tussen nog enkele van die ijle, lichtblauwe of witte dingetjes, en ze trok 'n lichtgrijs manteltje aan, dat ze met korte, handige rukjes van 'r fijne vingertjes rechtschikte over de jurk met haast-lange rok van dezelfde stof. En 'r handschoenen knoopte ze, na 't hoed-opzetten, keurigjes toe, wipte dan vlug de dichtstbij openstaande klassedeur in, dat de lichtblonde, veerkrachtige krullen op 'r rug even ervan opsprongen, nam 'n boekenpakje van de voorste bank en zei, met 'n blik op haar broer:

‘Ga je mee?’

‘As je blijft,’ zei Theo. ‘k Heb lang genoeg op je gewacht.’

Ze gingen nooit samen naar huis, Nelly altijd met de enkele meisjes, die in haar klasse zich tot 'n afzonderlijk groepje gevormd hadden en Theo met z'n vrienden.

Maar 's middags thuis, na de koffie, had Nel 't hem gevraagd:

‘Zeg Thé, wacht je even op me, om vier uur. 'k Heb je wat te zeggen.’

Bevreemd had 't 'm niet, maar wel was hij zeer onaangenaam erdoor gestemd geworden. Er was weinig sympathie tussen hen-beiden, doch Nelly beïnvloedde hem sterk, door 'r zoveel steviger aard en verder ontwikkelde wil, ondanks hun leeftijd-verschil van maar 'n jaar, en Theo, haar invloed op hem instinctmatig duchtend, onderging die toch. Hij wist, wat ze nu weer had en ofschoon hij stellig zich voorgenomen had, niet toe te geven, zag hij toch, wat trage jongen, tegen de woordenworsteling op.

Ze liepen zwijgend de gang door, Theo's klinkende

jongenstred schuchter begeleid van Nelly's bescheiden stapgeluidjes, langs de openstaande deuren van de klas-sen aan weerszijden der brede marmergang, waar vreemd-doods in 't door de neergelaten grijslinnen gordijnen binnenzevende licht de verlaten bankenrijen stonden, dan door de statig-zware hoofddeur, die met 'n bom achter ze dichtviel en over 't ruime plein, waar de kastanjes in schraal vroeg-voorjaars middagzonnetje knop te zetten stonden, de straat op.

Nu Nelly nog altijd niets zei, met 'n stroef gezicht bleef naast hem lopen, vroeg Theo 't zelf maar, geërgerd om haar zwijgen, kort-korzel:

'Nou, wat had-je?' en met ongeduldig vingerknippen dadelijk erachter... 'Zeg 't nou, asjeblieft, maar ineens...'

'Je weet 't immers zelf wel,' zei 't zusje, koel-bedaard, 'ik heb er alléén niet eerder met je over gepraat, omdat... nou já... jongens hebben altijd van die kuurtjes... maar 't moet nou maar 's uit wezen... zeg Thé,' opdrofste haar stem, 'ze plagen d'r mij mee, ze lachen me derom uit... Til Wessels heeft je gisteravond weer gezien met dat kind en je weët, hoe Til is... vanmorgen in de klas zanikten ze allemaal weer... je hebt toch in zo lang niet met 'r gelopen... 'k dacht dat 't uit was.'

'Helemaal niet,' antwoordde Theo, z'n boeken aan lange riem speels klappend tegen z'n ene been... 'Juul is ziek geweest... ze is pas weer beter... Weet-je wat, Nel, zeg tegen Til Wessels, dat ze naar de pomp kan lopen en bemoei jij je asjeblieft met je eigen zaken.'

Hij dacht dat nu luchtig-weg, maar ferm-meteen gezegd en Nel er duchtig mee afgebluft te hebben en zegevierend zag hij haar aan.

Voor z'n zestien jaren was hij groot en stevig met in z'n fris blank-en-rood jongensgezicht zachte grijsblauwe ogen. 'n Gewone, pretentieloze schooljongen, met wat slordige pet achteloos achteruit-geschoven op z'n kort-blond haar, in strakke blouse en kniebroek, de stevige kousenbenen daar ferm stappend onderuit. Nelly geleeke op 'm, maar haar nuffig-mooi gezichtje was fijner en haar ogen van 'n koel, hard blauw onder scherper-gelijnde brauwen. Ze voelde zich veel ouder en wereld-

wijzer vooral dan Theo, die ze gewoon was te bedillen om z'n kleren, z'n dassen en dikwijls inkt-bemorste handen.

'Je moet niet grof worden,' zei ze in 'n eigenaardig nuffig-gereserveerd toontje van meisje dat haar overwicht voelt... 'en denk je soms dat 't mijn zaken niet zijn... dat jij met zo'n Jodin loopt... Je lijkt wel mál... of 'r niet genoeg anderen zijn...'

Theo antwoordde niet, begon zachtjes te fluiten, voortdurend speels-doend met z'n boeken en dat prikkelde Nel tot heftiger toon. 'Kan-je geen antwoord geven, zeg... Ma is veel te goed, dat ze 't toelaat... als pa 'r nog was... als Bert niet weg was... je zou eris wat zien!'

'En wat zou je zien? Ik ben geen klein kind... geen jongetje van de bewaarschool... vraag jij soms aan Bert of je met Joop Reeder mag wandelen in de maneschijs... omdat-ie nou student is... en handschoentjes draagt!'

'En geèn Jood is,' vulde Nel, vinnig-haastig, aan, dan, reagerend op Theo's smalend 'wandelen in de maneschijs' zei ze hoog: 'En dat is ook hélemaal wat anders... Ma en Bert weten 'r alles van... als Joop kandidaat is, volgend jaar, wordt 't publiek... En Joop is ook helemaal iemand van onze stand...'

'Stánd... stánd,' protesteerde Theo, zich opwindend... 'op Juultje d'r stand is waarachtig niks aan te merken. Had Til Wessels daar soms óók wat op te zeggen; laat ze dan naar d'r vader kijken, die krentenweger...'

'Til is alweer in elk geval géén Jodin,' hield Nelly vol, treiterig-taai... 'en 'r stand... nou ja... zó intiem ben 'k óók niet met 'r... maar ze is in m'n klas.'

'En ze laat je afkijken,' spotte Theo, 'en ze smokkelt voor je met repetitie... en dan vraag je ze deris 'n keertje en dan is Til alweer lékker.'

Nel haalde de schouders op, schudde de opverende, door 'n kokette strik bijeengehouden krullen, en zweeg even. Dan begon ze weer, nu eigenwijs-bedaardjes, wat overredend, als 'n helemaal-volwassen mens:

'En wat denk je nou te doen, als je ouder ben... Of denk je maar nooit over je toekomst?'

Verbaasd keek de jongen haar aan, antwoordde niet...

'Wou je soms met Juul Jacobs gaan trouwen?' spotte Nel.

'En waarom niet?' kwam de jongen, heftig, geprikkeld door de ironie. Hij had er tot dusver nog nooit over gedacht... 'En waarom niet? Ja zeker, natuurlijk zal 'k met 'r trouwen, als we allebei eerst maar oud genoeg zijn.'

Nel barstte in 'n zenuwachtig spotlachje uit.

'Och jongen... je ben mál... je ben totaal mal,' zei ze, met boze schouderschokjes. Haar wangen hadden felle emotie-kleurtjes...

'We moeten der maar niet meer over praten. Je moet 't zelf maar weten... Nou zeg... we zijn zó thuis... laat ma asjeblieft niet zien, dat we op straat...'

Zwijgend, ontstemd allebei, liepen ze nu door de stille, deftige hoofdstraat van welvarende provinciestad tot hun huis, 'n massief-ouderwets huis met smal-hoge, blank begordijnde ramen, wat naar achteren springend in de grijze voorgevel en statig-solide deur, achter dichte rij van nog kale olmen.

'Ik ga meteen even naar boven,' zei Theo, op de stoep, 'zeg je aan ma, dat 'k dadelijk beneden kom?'

'Je kon wel eerst even mee naar binnen gaan, goeien-middag-zeggen,' vond Nel, terwijl de meid opendeed.

Maar Theo liep al, zonder verder te antwoorden, de smalle, wat duistere, zacht-beloperde gang door, holde de trap op en z'n kamertje binnen.

't Was 'n gewoon, rommelig jongenskamertje, met één raam aan de straat en daarvoor 'n met boeken en schoolrommel beladen tafel. Achter 'n schut z'n bed.

Theo gooide z'n boeken met 'n smak op 'n stoel, en viel dan zelf neer op 'n andere, voor de tafel bij 't raam. Hij moest nu even alleen-zijn, doen-bezinken wat er was besproken tussen Nel en hem en daarover nadenken. Z'n hoofd steunde hij in beide handen en de wenkbrauwen fronsten samen boven z'n in 't jong gelaat verduisterde ogen... Trouwen, had Nel gezegd... ja, natuurlijk zou hij met Juultje trouwen... dat kwam vanzelf immers... als ze allebei groot waren en hij eigen-baas... Hij had 't niemand gezegd, aan Nel niet... aan ma óók niet... aan Bert natuurlijk niet... dat hij Juultje zo lief vond en zo

heel veel van haar hield en dat 't 'm niets kon schelen, dat ze 'n Jodinnetje was. . .

Langzaam stond hij op, nam z'n boeken van de stoel, gespte de riem los, die ze bijeenhield en nam z'n Duitse grammatica, lijvig schoolboek, tussen de andere uit.

Weer zittend vouwde hij 't stevig-bruine kaft eraf en 'n vierkant stukje karton viel met klein tikgeluid op de tafel. 't Was een meisjeskopje, blijkbaar uit 'n grotere groep-foto geknipt. Hij legde 't in z'n handholte en bekeek 't. Dan streekte hij erover, teer-onhandig met z'n ene voorvinger.

Maar van beneden-buiten klonk ineens helder fluitgeluid op en Theo, daarvan opschrikkend, herkende 't seinmelodietje van z'n klassevrienden. Uit 't raam kijkend, zag hij beneden in de straat twee van hen ook staan, die juist hadden gegroet met pet-afnemen Theo's moeder aan 't raam, beneden, nu weer opwenkten naar hem 'kom je?'

Theo knikte. . . 'ja dadelijk'. Vlug borg hij 't portret weer achter de boekenkaft, lei z'n grammatica tussen de andere, die hij dan altezamen snel omsnoerde met de riem en boven op de kast zwaaide, zette haastig z'n pet op en naar beneden.

Nel zat in de zijkamer bij mama, bedaardjes met 'n handwerkje allebei, als Theo 't warme, half-duistere vertrek binnenkwam om even te groeten en te zeggen, dat hij weer heenging meteen.

'Zul-je 't niet te laat maken, Thé?' vroeg z'n moeder, zacht en met 'n licht verwijt in 'r toon. . . 'we zien je tegenwoordig haast niet. . . en 't is toch al vroeg donker. Wat heb je er dan nog aan?'

Theo kleurde en z'n blik, onwillekeurig, schichtigde naar Nelly.

'Dat weet broertje wel, hè?' spotte die. Op de wangen had ze nog felle kleurtjes van doorgemaakte emotie.

De jongen, verlangend weg te komen, reageerde niet.

'Nou ma,' zei hij, na even zwijgen van alle drie, 'dan ga 'k maar, ze wachten op me, buiten. . . ' en was gauw de kamer en even later de huisdeur uit.

'Wat had Nel vanmiddag, zeg,' vroeg Ru Reeder, snel-nieuwsgierig, zodra Theo zich bij hen gevoegd had.

‘Och... niks,’ antwoordde hij, onwillig, geërgerd, omdat-ie, zo gauw, geen leugentje klaar-had.

‘Ja, wat was er?’ kwam nu de ander ook. ‘Jelui ging zo deftig samen naar huis.’

Door de brede, schemerige straat, tussen de deftige huizen, rustig-massief achter rij van stoer-statige bomen, liepen ze verder, als vanzelf de weikant uit. Ru kiste tegen ’n vuile, ruigharige straathond, die, ogen oploerend uit gebogen kop, dichterbijloop, z’n benen besnuffelde en de anderen keken ernaar, maar zonder belangstelling. Voor hen uit was de lucht kleurig van ’n fijn en rozig paars, waar de zon was verzonken en de wind, koeltjes, kwam door de kale bomentakken ritselen, waar ’t druk kwetterde van luidruchtige mussen.

‘Was ’t over Juul, zeg?’ vroeg weer Ru.

Theo knikte, stug-bevestigend.

‘Jezis,’ verontwaardigde Ru, ‘wat ’n bemoeial... ’k wou niet graag, dat ’k zo’n zusje had.’

‘Nou ja,’ kwam de ander... ‘jij heb nou eenmaal wat tégen Nel... dat kan je niet rekenen. Vroeger kon je geen kwaad van d’r horen, maar nou je ’n blauwtje bij d’r heb gelopen...’

Ru coupeerde z’n voortgaan met ongeduldig schouderbewegen en de ander, na even zwijgen, begon dan tegen Thé, gemoedelijk-overtuigend:

‘Zeg Thé... je moet me niet kwalijk nemen hoor... nee, zeg... ik heb natuurlijk niks tegen Juultje... maar wat vin-je d’r nou eigenlijk àn, met d’r... z’is helemaal niet in onze clubs en zo, en je wordt ’r wèl op angekeke hoor, g’loof me maar, op school en overal, dat je met ’n Jodinnetje loopt.’

‘Nou ja,’ verdedigde Ru zwakjes... ‘maar ’t is in elk geval z’n eigen zaak. Nel kon zich d’r buiten houden.’

‘Dat zeg ik ’r óók,’ barstte Theo nu los... ‘t Is waarachtig of ’k ’n jongetje van de bewaarschool ben... En altijd dat gezanik... over me boeken... me dassen... ’t Gaat ’r immers allemaal geen bliksem an...’

Even schrikkend van z’n eigen ongewone ruwheid, zweeg-ie weer, stapte stil door, ’t hoofd naar beneden.

‘Maak ’t àf met Juul,’ raadde Frans, wijs... ‘wat kan ’t jou schelen, dan ben je van alles af... we hebben toch

genoeg leuke meisjes op school... dan is Nel tevreden en je hèb 'r veel meer an. Kan 't je nou zoveel schelen, dat Jodinnetje?

Tranen brandden naar boven achter Theo's oogleden, en meteen voelde hij felle woede tegen Frans, die dat daar zo minachtend-kalmpjes zei. Maar z'n toorn bedwong hij en van z'n teer voelen voor Juultje kon z'n jonge schuchterheid niet getuigen.

't Kan 'm natuúrlijk schelen,' antwoordde Ru voor hem... 'nee zeg, ik zou 't niet begonnen zijn, maar als je nou eenmaal... Wat zei Nel eigenlijk?'

'Dat ze d'r uilachten op school... d'r ermee plaagden... Til Wessels nog wèl... en allemaal van dat gezanik.'

Z'n stem was schor-toornig, lām vond-ie 't, nou alweer erover te moeten praten.

'Je hebt zeker met 'r afgesproken voor straks...?' raadde Frans.

'Ja... ze is pas ziek geweest. Nou moet ze veel wandelen... dan stuurt d'r ma haar met die ouwe Kee van hen... die weet 'r alles van en die laat 'r dan alleen gaan...'

'Met 'n mèid,' spotte Frans, 'waarom gaat ze niet met 'n vriendinnetje?'

'Die heeft ze immers niet,' antwoordde hij, bitter en heftig... 'zij gaat niet om met die minne Jodenkinderen hier... en hoe de anderen zijn, dat weet je... Til Wessels en Greet en die lieve Nel...'

Ze waren nu de stad uit en 'n eind al de landweg ingewandeld. Duisternis kwam langzaam aanzweven over de weiden... in de verte pinkelden bleekjes, in brede omzwaai, de lichten langs de spoordijk, flauw-geel in 't nog niet gans verscheiden daglicht. Van héél uit de verte, waar avondrood al ontluisterd was tot onbestemd-getinte luchtvegen, kwam 'n trein aan... fluitend zwak-hoorbaar maar scherp-schel...; in de stilte aannaderde snel 't ratel-bonzend geluid, doorknarst van gril wielgeknep, waar de baan bochtte...

'n Enkele vroege koe bevolkte 't grasland rondomme, eenzaam in de wijdde. Koel woei de wind aan.

'Willen we maar naar huis gaan...?' stelde Ru

voor... 't is zó etenstijd... 't Binnenpad dan door terug?'

Langzaam, zacht fluitend, keerden ze huiswaarts.

II

Op 't ijs, de winter tevoren, hadden ze mekaar ontmoet. Die winter was heel laat gekomen, na veel gekwakkel van trieste regen en huiver-gure windvlagen, afgewisseld door schaarse buien van voze, snel versmolten en vermodderde sneeuw.

Maar inenen, toen 'r niemand meer op hoopte, wjl 't al naar de tweede februarihelft liep, hadden 'n paar etmalen van kraakhard vriezen de brede tochten en vaarten om 't stadje 'n effen en solide vloertje gegeven van hard en blinkend ijs en daarboven stond maar dag-aan-dag de blij winterzon te pralen in 'n wijd-open hemel van strak en feestelijk blauw. De hoofdtocht, de brede, die diep rechtlijnde 't land in, tot waar de stompe-toren van dichtbij boerendorp stoer knoestte tegen de lucht en veel verder nog, de zijtochten, die de weiden met hun schubbig-wit bekorste plassen regelmatig verkavelden, ze waren gedurig vol van krielend volk, dat zwaazwierde vaardig langs wit-zeilen koek-en-zopie-tentjes met de kleurige tooi van lustige driekleurvlaggetjes.

Theo was 'n goed rijder en hij dee 't graag. 't Lenig uitslaan van z'n krachtige, jonge benen, met koen vooruitgeworpen borst, 't voortbewegen zonder merkbare inspanning vond hij 'n heerlijke beweging, aantrekkelijker dan veel andere sport, dan 't suf en machinaal fietstrappen, dan roeien zelfs...

Je voelde je er krachtig in worden en wat prikkelde niet de stille worstel tegen in schijn flauwe, maar op den duur vermoeiende wind.

En hij was dan ook 's morgens gewoonlijk een der eersten.

Dan liep hij, als in 't warm-donkere huis achter de gesloten gordijnen de anderen nog sliepen, soms voor zonsopgang de straat al af, tussen de deftige, gesloten huizen, naar de hoofdtocht, stil-blij neuriënd in zich-

zelf, omdat hij zich zo jong-krachtig voelde, warm levend in de grijze vroeg-morgen-kou, de schaatsen slingerend in de hand, dat de houten zolen zachtjes klepperden tegeneen.

De tocht lag dan nog, leeg en grijs, triest-eenzaam tussen de sombere landen, waarop de donkerte nog neerlag van nauw-geleden winternacht en de dorpen rondomme dommelden. Maar Theo wist, dat gauw de zon komen en 't al verfeestelijken zou. 't Eerst kwamen de vale, koude, kleurvegen in 't oosten, als doorgesleten plekken in sombere voorhang, die 't rijke, pralende verborgen houdt. . . Maar spoedig werd 't dan levender van heldere rozenrode tinten, kleur, die heengloeide over de bevroren plassen, met 't in plotse, straffe greep gevangen gras, dat in sprietjes en bosjes benauwd boven de witte korst uitpiepte. Naarmate de zonnekunst naderde, kwamen die rozige gloeiplekken de tocht dichterbij, tot ook daar op 't brede, somber-grijze ijsvlak rode afschampen gloorden. En eindelijk dan kwam de zon-zelf en haar eerste zuivere stralen doorguldden 't wijkend rood, gaven ineens alles rondomme 'n dagblij aspect, feest van licht, waarin plots nieuwgeboren waren torens van dorpen rondomme tegen bleek-blauwe lucht, waaraan de laatste sterren wegschuchterden.

Zo'n ochtend was 't, dat Theo Juultje ontmoet had. Ze was er nog niet, toen hij aankwam, maar als hij, na 'n heel eind de tocht op, weer terugreed, zag hij ze aan 't begin van de baan. Daar was nattig-bruin stro gestrooid voor 't opbinden en enkele banken stonden er tussen. Baanvegers hadden er 'n planken bruggetje geklungeld, tussen houten palen aan weerszijden, druilige lappen flets-groezel vlaggedoek daaraan.

Theo, uit de verte, zag 't meisje daar krabbelen met onbeholpen armgezwaai, telkens bukkend naar de aanhoudend de voeten ontglissende schaatsen en verbaasd vroeg hij zich af, wie dat nu wezen kon. Nader gekomen herkende hij haar. Want ze kenden elkaar, zoals in 'n kleine stad ieder naam en woning van de ander kent, doch gesproken hadden ze elkaar nooit. En nu ze daar met z'n beidjes alleen stonden op de verlaten tocht, voelde de jongen zich verlegen, wilde haar toch wel helpen,

omdat ze zo alleen was en zo zielig stond te tobben.

‘Ben je aan ’t leren?’

’t Kind keek op. Ze had ’m niet horen aankomen en diep rood overbloosde haar door de ongewone inspanning pijnlijk vertrokken gezichtje. Ze antwoordde ’n zacht ‘ja’ en bukte weer naar de verraderlijk ’t voetje ontglippende schaats.

Theo’s blik gleed omlaag naar de uit korte rok komende voeten en ineens uit z’n verlegenheid, zei hij, jongensachtig-kritisch met ’n beetje ironisch medelijden in z’n toon: ‘je hebt ze helemaal verkeerd aangebonden.’ Maar meteen ook erachter, goedig-gedienstig ‘zal ’k ze voor je overbinden... daar,’ knikte hij terzij, ‘op die bank? Toe, ga d’r maar zitten.’

Juultje scharrelde naar ’n dichtbijge bank en Theo boog ’n knie in ’t stro vóór haar; met de andere, recht op, steunde hij haar voet. Hij strikte, ’t hoofd in aandacht gebogen, met bondige, resolute bewegingen de ene schaats aan, terwijl denkend... ‘’t lijkt wel ’n leuk kind... maar dat ze nou nog niet rijden kan... ze is toch zeker al veertien jaar... Dan spotte ’t ’m... o, ja... dat ’s waar... ’n Jodinnetje... die rijen niet voor d’r balken... dat zeien ze immers...’ Maar hij zei niets, bevestigde zwijgend, precies, de bandeindjes, lichtte ’t hoofd op, vroeg de andere voet. De tweede schaats aanbindend, dacht hij dan verder... wat heeft ze leuke krullen... wel ’n aardig snoetje... ze lijkt wel stil... maar misschien erg verlegen... ‘Klaar,’ riep hij, opspringend, strovezels van z’n knie kloppend... ‘Willen we nou ’s samen?’

‘Graag,’ zei Juultje en ze bloosde alweer. Theo hielp haar dan over ’t stro heen en voorzichtig sloeg ze, op ’t glibbergladde ijsvlak, de stram-voelende voetjes uit.

‘Zitten ze goed?’ vroeg Theo, beschermend. Hij vond ’t heerlijk, zó tegen ’n meisje te praten. Thuis en in z’n clubje ging dat wel heel anders. Nel tiranniseerde hem en de anderen behandelden ’m – trouwens alle jongens – zo’n beetje als gediensstige knechtjes, om boeken te dragen en mee-te-gaan-taartjes-eten – waarvoor ze dan werden beloond met ’n genadig lachknikje of tikje tegen de wang. Theo dacht, dat ’t zó hoorde, omdat de meisjes ’t afzagen van haar oudere zusters en de héél-groten,

Bert, die al student was en z'n vrinden, 't zich lieten welgevallen, 't wel-leuk schenen te vinden, en hij was overtuigd geraakt, dat hij 't later ook wel-leuk zou vinden. Maar dit was nu toch prettiger. Dit kleine meisje wat te helpen, met 'r lief gezichtje boven 't enge sluitkraagje van glad, bruin-laken manteltje, met 'r leuke krullen onder klein mutsje, die telkens bloosde, als hij 'r wat zei en zo heel dankbaar scheen, omdat hij 'r 'n beetje op gang hielp.

Wat kon 't 'm schelen, wat gaf 't eigenlijk, dat ze 'n Jodinnetje was?

Hij was opgevoed buiten 'n positieve geloofs-richting, maar van héél jong af hadden ze 'm dit ene toch geleerd, dat je met Joden niet omging, niet intiem omging tenminste. Je was beleefd tegen ze, als ze van je stand, of bijvoorbeeld met je op school waren, maar er bleef altijd afstand; je nam ze niet op in je club. Theo had dat, zonder verder nadenken, geaccepteerd als 'n maatschappelijke vorm, als iets dat eenmaal zo hoorde, zoals er zoveel te accepteren viel. Nu, ineens, voelde hij 't als 'n wreed onrecht, die stelselmatige uitsluiting, als 'n door niets gemotiveerde domheid. Wat was Juultje eigenlijk anders dan Nel, en Greetje Reeder en de zusjes van Frans en Lau Mensingh, z'n schoolvrinden?

Waarom namen die allemaal geen notitie van haar, waarom kwam ze nergens?

En in z'n plotse behoefte van wat sentimentele jongen, lief te zijn tegen 't kind naast 'm, drukte hij 't handje, dat hij hield in de zijne... was daarom dan zelf verlegen, voelde zich blozen en zei, onhandig:

'Went 't nou al?'

'Even rusten,' zei Juultje, zacht-hijgend.

Ze gingen dan terug met voorzichtig omzwenken en Theo hielp haar naar 'n bank. Daar zaten ze dan naast elkaar.

De brede tocht, nu blinkend in de zonneschijn, was wemelend-vol geraakt. Tot in de verte, tussen de popperig-klein schijnende preuts-witte koek-en-zopie-tentjes was 't 'n feestelijk gekriel van glij-zwevende figuurtjes, scherp-zwart tegen 't blikkerende ijs. Lustig wapperden de miniatuur-vlaggetjes hun blijde rood-wit-en-blauw-

kleurtjes tegen de strakke, diepe lucht. Op de zijtochten was 't niet zó vol en uit de verte gezien leek 't of er, omdat de oeverbermen nogal hoog waren, poppetjes-zonder-benen snel voortgleden, wir-war-door-elkaar.

Juultje vond dat 'n grappig gelijken en ze zei 't Theo. Samen lachten ze erom.

Zo kwamen ze nu langzaam-aan wat vrijer te praten en Juultje vertelde, op Theo's vragen, van haar leven thuis, dat erg stilletjes vergeleed, van haar ouders, van oude Keetje, die haar enige vertrouweling was. Met vader praatte ze weinig en nóóit intiem, hij was oud al en na hun weggaan uit de stad, waar ze vroeger gewoond hadden, zeer stil geworden en in zichzelf gekeerd. 't Fijne daarvan had Juultje nooit geweten. Dan was 'r haar moeder, maar die altijd ziekelijk, eenzaam levend in stille sfeer van altijd-donker-gehouden kamer. En Jaap en Louis, allebei in Delft, die ze alleen zag in de vakanties. Zij-zelf zou naar de burgerschool zijn gegaan, twee jaar terug, maar toen was haar zuster gestorven en had moeder niemand meer. Natuurlijk was ze toen thuisgehouden, kreeg nu wat muziek- en taallessen daar. Ze waren geen van allen sterk, zij-zelf óók niet, hadden dat van moeder, die ziekelijk was geweest, zolang Juultje herinnering had.

En Theo vergeleek haar leven met 't zijne en er gloeide schaamte in 'm, schaamte om zich-zelf, om z'n school-en clubgenoten, dat ze zomaar, wreed-koud, Juultje buitengesloten hielden. Hij wilde haar niet vragen in hun clubje te komen, waar ze misschien, op zijn aandringen, geduld zou worden, waar ze 't nooit prettig hebben zou.

En wellicht begeerde ze dat niet eens. O, wat was ze, vond hij, veel liever dan de koket-nuffige meisjes, die hij kende, tegenover wie hij altijd zich klein voelde, bleu en verlegen met z'n figuur, al waren ze ook soms, als Juultje, jonger dan hij. Zij, 't meisje met 'r onder 't levendig babbelen trillende kroeshaartjes onder 't mutsje uit, zij zag naar 'm óp met 'r leuke, bruine tintelkijkers, nu zo blij onder de fijne, donkere brauwen. En 'n jonge ridderlijkheid werd in 'm wakker, dat meisje te beschermen. Naast haar voelde hij zich man, vol stoere moed, 'n held, tot alles in staat, zoals hij er vroeger, in z'n sprookjes-

boeken, ontmoet en bewonderd had.

Dan inenen zag hij, opkijkend, Frans Mensingh aankomen. Z'n gezicht zag vergenoegd blozend onder grijs-wollen muts en met z'n handen in de zakken van korte jekker reed-ie, los-luchtigjes, wat blufferig om z'n mooie brede streek, de tocht af, tot waar de banken stonden en Theo zat met Juultje. Dan met schrille kriskras, dat z'n schaats diep ingleufde 't ijs, 't blinkend wit poeier wegstoof uit scherpe voor, zwenkte hij òm, merkte ineens de twee op de bank en z'n blik werd spottend-verbaasd. Hij zei 'n kort-luchtig 'bonjour' naar Theo, greep voor Juultje met gewoonte-gebaar van wèl-opgevoede jongen naar z'n muts, reed dan weer heen. Theo keek 'm na, met 'n lichte ontstemming. Nou wist vanavond op toneelrepetitie de hele club 't... hij kende Frans... 't was 'n klèts... Zou je Nel horen! Maar dadelijk erop was hij boos om z'n eigen ontstemming, schaamde zich voor 't meisje naast 'm. Hij zou haar waarachtig wel 's méér ontmoeten... na vandaag... ze mochten 't allemaal weten, hoor...

'Willen we nog 's proberen?'

'Liever niet,' antwoordde Juultje... 'k moest maar naar huis gaan... 't wordt anders te laat.'

'Dan breng ik je,' zei Theo, besloten opstaande.

'Och nee,' weerde 't meisje af, zacht, 'doe dat maar niet... Je hebt zelf nog haast niet gereden. En 'k woon immers vlak bij.'

'Goed dan,' gaf hij dadelijk toe... 'dan zal 'k even je schaatsen afbinden.'

Weer bukte hij z'n ene knie in 't stro en ze volgde 't bewegen van z'n handen, als hij de knellende banden losstrikte. Dan vroeg Theo ineens, 't hoofd oplichtend naar Juultje, 'n beetje beschroomd-onhandig...

'Zeg, kom je morgen weer...?'

'n Gelukschok doortintelde 't kind. Nu vroeg hij 't, nu vroeg hij 't dan, wat ze zo heel stilltjes in zichzelf gehoopt had dat hij vragen zou. En diep-rood overbloosd haar gezichtje, zag ze 'm aan, de ogen in onbewuste verrukking.

Theo ving die reine, dankbare blik en 't ontroerde hem vreemd. En zonder 't te willen of te weten beiden, bleven

ze mekaar aanzien, tot ze 't ineens, allebei tegelijk, merkten en verlegen zich afwendden. Theo bukte zich weer over de schaats, maakte vlug af, sprong dan meteen op, zei geforceerd-luchtig...

'Dan tot morgen?'

'Als ik kan, ja...' beloofde Juultje, zacht.

Dan wat wankel op de strammige voeten, schaatsen in de hand, stapte ze over 't brugklungeltje tussen de vlaggepalen door, de wal op en zonder omzien naar huis.

Maar die nacht kenterde 't weer. De dooi viel in, en omdat 't laat-jaar al was, stond de volgende morgen 'n laagje blank water over de nog altijd stevige ijsvloer.

Toen Theo 's morgens heel vroeg verscheen, was Juultje er niet. En ze kwam ook niet. Na 'n half uur wachtend heen-en-weer scharrelen, bond Theo af, lusteloos en teleurgesteld. En hij dacht, spottend... 'Natuurlijk... ze komt niet... er liggen geen balken meer onder... toch 'n ècht Jodenkind...'

III

Juultje stond, in haar klein kamertje, voor de spiegel, die wat hoog hing en ze zette haar hoed op.

'Moet 't nou alweer die mobie wezen?' vermaande Keetje.

Juultje keek om naar de oude vrouw, die op 'n stoel, 'n grote, ouwerwetse reticuul in 'r wijde rokkeschoot, geduldig zat te wachten, de ogen bewonderend naar 't meisje geheven. Die draaide nog wat voor de spiegel, glimlachte. Ze wist nu wel, dat ze 'n mooi gezichtje had: Theo had 't 'r wel vaak genoeg verteld en ze was er heel gelukkig om. Ze was kort geleden vijftien jaar geworden en vond zich nu ineens veel groter.

Op de opmerking van de oude vrouw keerde ze zich lachend, met 'n licht blooskleurtje, naar haar toe.

'Hé Kee...' vleide ze, 'je weet toch wel, waarom.'

'Wat wordt ze mooi!' dacht de oude vrouw trots. Juultje was 't liefste, dat ze had in 't stille huis, waar ze nu al jaren woonden.

Ze had altijd meelij gehad met 't eenzame kind, dat 't

overal, thuis en daarbuiten, zo stilletjes had en toch tevreden scheen, nooit bepaald klaagde en weinig last gaf met nukjes en humeurtjes. Maar 'n vrolijk kind was 't ook niet geweest. Dat was nu, sinds de winter, anders geworden. En 't had, in 't eerst, de oude vrouw wél verbaasd, die plotse verandering, dat soms ineens uitjubelende gezang, vroeger nimmer gehoord... maar toen ze eenmaal ze ontmoet had, Juultje en Theo, was 't inenen haar duidelijk geweest. En ze voelde 'n dankbaarheid voor de jongen, die haar lieveling vrolijk had gemaakt, tinteling gebracht in Juultjes stille ogen en 'n voortdurend-blijde trek om haar fijn, maar wat ouwelijk-verstroefd mondje. Ze mocht 'm ook wel, Theo, om 't zonnig-opene van z'n jongensgezicht, en ze was gewoon 'm héél vriendelijk te groeten, als toevallig, in 't naar-school-gaan, ze 'm tegenliep. Wat nam hij dan altoos beleefd z'n pet af.

O, ze vond 't kindje, dat ze zo'n beetje háár kindje óók achtte, wel wat jong nog. Maar ze voelde toch ook, intuïtief, dat 't 'geen kwaad kon'. Zij-beiden waren immers, begreep ze, kinderen, gelukkig met hun nauw-bewuste liefde.

Eens was Juultje haar alles komen vertellen en ze had 'r toen over de zachte, bruine krullen gestreeld en 'r gekust en beloofd 't niemand, niemand te zullen zeggen.

Sinds had 't kind haar vaker over Theo gesproken... 'En 'k ben zo blij... zó blij...' jubelde ze dan... 'Hij is zo lief... zo lief, Kee je wéét niet...' Dat gebeurde als ze samen boodschappen-gingen... 't mooie kind en de oude, verweerde vrouw, vertrouwelijk gearmd. Toen ze vijftien jaar was geworden, had Theo haar 'n tekening gegeven van hem zelf, 'n krijtschets van de tocht, waar ze in de vorige winter elkaar ontmoet hadden, met 'n mooie lijst erom, die hij op slöjdles gesneden had. Die hing nu boven haar bed.

'Ben je nou klaar, Juul?' vroeg de oude vrouw.

'Ja,' zei ze, zich omkerend... 'hoe-vin je me?'

Stralend stond ze voor oude Kee, 't fijne gezichtje met de schitterogen blij-blozend onder grote, witte hoed, fris in haar witte jurk met smal, lichtrood ceintuur.

'Noù,' zei Kee smakelijk... 'je heb lang genoeg voor

de spiegel gestaan, jongejuffer.' Maar ze dacht erbij, 't oud gelaat glunder van trots... '...ze moest eris weten, hoe mooi of ze is.'

Juultje wipte weg... 'even ma dag-zeggen, Kee... je gaat wel vast naar beneden, hè?'

'n Ogenblik later kwamen ze de stoep af.

'Nou ga je eerst gezelligies met mij mee, he?' kwam Kee, knus... 'k heb alleen even bij Scheffers 't kruijersboekje af-te-geven... en onderwijl ik dan naar de strijkvrouw ga, kan jij... nou?'

'Hè ja,' zei Juul, en ze stak haar arm door die van de oude vrouw... 'leuk, leuk... we hebben nog alle tijd...'

Ze had geen typisch-Joods gezichtje, Juultje, al zeiden de andere meisjes, minachtend, dat je 't héél goed zien kon. Ze was donker en haar neusje was iets, heel fijntjes, gebogen, doch ze had heel niet dat rijpe, volvormige, dat vaak Jodinnettes op die leeftijd al kenmerkt. In haar witte jurk was ze tenger, helemaal nog kind, met smalle schoudertjes en uit lage kraag 'n bloot, slank halsje. Ze waren precies even lang, 't meisje en de oude vrouw, met 'r goed-verzorgd, gladgestreken haar en goedig-vergenoegd gezicht.

Kee was geen Jodin, zuiver-griffemeerd-geboren, zoals ze altijd verzekerde, maar ze had, eerst telkens-toevallig, later uit 'n daaruit ontstane gewoonte-sympathie, zo dikwijls, voor ze bij Juultjes familie was gekomen en gebleven, bij Joden gebakerd en geholpen, dat ze beweerde op 'r oude dag soms niet meer te weten, of ze Jood of Christen was. 't Kwam 'r ook niemendal op aan, verklaarde ze, op 'r resolute manier. Bij Juultjes moeder ook was ze als baker gekomen en 'r gebleven voor 't kind en 't huishouden, niet als meid. Ze stond erop, dat de mensen dit erkenden, al was op háár aandringen, toen de jongens 't huis uitgaand, dunder werden óók, de tweede meid weggedaan. 't Was immers niet nodig, had ze betoogd... je groeide maar dicht van dat luie zitten.

'Leuk weer,' prettigde Juultje, als ze uit stille zijstraat, waar ze woonden, de hoofdstraat inkwamen.

Groen- en bloemenvol waren daar de tuinen, en 't geurde er overal van late hyacinten en juni-rozen, door-

mengd van fijn violenaroom. Zwaar in 't blad stonden de linden, met in het zacht half transparant groen hunner ronde bladschijven 't dichte net der nog lichtere nerven, en knoeststammige bruine beuken torsten de vracht van hun fors en prachtig gebladert.

'Theo gaat misschien gauw weg, naar buiten,' vertelde 't kind.

'Zo?' vroeg Kee, geïnteresseerd... 'de hele familie?'

'Ja, maar niet zo erg gauw, hoor... nog wel een zes weken... niet voor de vakantie... Hij mag alleen mee, als-ie verhoogd wordt.'

'Dan zou je wel willen, dat-ie zitten bleef, hè?' schertste de oude.

'Wel nee,' weerlegde 't kind, ernstig... 'helemaal niet en Thé ook niet. Hij studeert maar wat hard... 'k Heb 'm al in geen drie dagen gezien... daarom ben 'k nu ook zo blij,' lachte ze erachter...

'Nou maar, als-ie toch zitten blijft, gaat-ie immers niet weg,' wierp de oude vrouw tegen, op 'n toon van kind-hoe-hê-'k-'t-nou-met-je...

'Ja, maar dan is-ie toch 'n jaar achterop... en... Kee... ik heb je toch immers verteld, dat we later samen trouwen gaan... dat kan natuurlijk niet, voor Thé helemaal klaar is en dan moet-ie ook niet zitten blijven. Begrijp je 't nou?'

'Je moet nog maar niet te veel over trouwen praten,' raadde de oude, met bedenkelijk-ongelovig hoofdschud-den.

'Waarom niet?... O, omdat-ie niet met me trouwen mag... om z'n ma... als we maar gróót zijn, zeg Kee... nou... we doen 't toch, hoor!

Thé zegt, z'n ma, die vindt altijd alles goed... maar Nel, z'n zuster...' En ineens, zacht-vertrouwelijk, kwaadsprak ze... 't Is zo'n akelige nuf, zeg... o... ik kàn 'r niet uitstaan! Maar Theo zegt, 't kan 'm niets schelen, wat ze zegt... ze kibbelen haast alle dagen... 'k Wou dat ze maar vast getrouwd was met meneer Reeder...' zuchtte ze zacht erachter...

Even was ze stil, 't gezichtje verdonkerd in droeve, opkomende gedachten, maar gauw lichtte dat weer op.

'Hij zou bloemen voor me meebrengen... ze hebben

zulke snoezige margrietten in de tuin... Heb je er niet op gelet, Kee?... En weet-je, wat ik doe...? Weet je 't?... ik borduur 'n boekomslag voor 'm... lichtblauw-met-lichtbruin, leuk, hoor... hij zal 'r wel blij mee zijn... 't Is voor z'n verjaardag, zeg Kee... Hij wordt al zéven-tien... zeg.'

Ze zei 't met uitjubelende trots... 'Hij wordt al zeven-tien...' Ze vond Theo zo groot... zo flink, ... zo helemaal-alles ...

Ze hadden mekaar na die eerste keer, al héél gauw weer ontmoet... en 'r was tussen hen 'n schuchter, teer voelen gegroeid... dat was door dikwijls samenzijn in innigheid toegenomen... en nu meenden ze allebei niet buiten de ander te kunnen.

Van zijn kant was 't het nieuwe, het nooit gekende gevoel, zo geheel passend in z'n leeftijd, haar ridder te zijn, haar beschermer, trots om haar bewondering voor hem, die Nel en haar vriendinnetjes altijd als klein-kereltje behandelden. Juultje had gelijk, vond-ie, 'n jongen van haast-zeventien was geen jongetje meer, werd mán...

Maar tòch, meer dan Juultje wist, hinderde hem z'n getwist met Nel, haar geringschattend spreken... haar smadelijk doen. En de jongens begonnen nu ook... Hij werd vervelend, zeien ze, met z'n Jodinnetje... Hij was, verweten ze 'm, 'n spelbreker. Ze hadden 't altijd leuk gehad, kenden mekaar allemaal al jaren... 'n echt-gezellige club. Als 'r roeitochtjes... picknickjes georganiseerd werden, had ieder z'n meisje... Theo was nu altijd alleen... of hij ging niet mee... Ja, ze hadden waarachtig liever, dat hij thuis bleef, maar dat wilde hij ook niet altijd... En hoe lang duurde dat nou al... hij leek wel mal... zeien ze. Ma vond altijd alles goed... maar Bert... Jezes, die was in de Paasvakantie ook al aan 't zagen gegaan... Nel... natuurlijk... zij had 'm opgestookt... Als ze maar niet dachten, dat hij Juultje erom zou opgeven...

Van haar was 't 'n eindeloze... tot ieder offer bereide dankbaarheid..., eerst omdat hij haar geholpen had, dan omdat hij, die alle meisjes leuk vonden, met haar blééf, haar gekozen had uit allen... omdat hij gezegd had, altijd te zullen blijven met haar, omdat hij voor

haar 't bits gekibbel met Nel verdroeg.

In 'r jong, rijk zieltje, dat tot nu nòch sterke, bewuste liefde gegeven, nòch genoten had, had ze voor hem, haar held 'n stralende tempel gebouwd. Hij was mooi... mooi om z'n zachte ogen, om z'n stoere stevigheid, z'n jongenskracht. Als hij tenger en donker was geweest, had ze 'm daarom lief-gehad, nu had ze 'm lief, omdat hij fors was en blond. Hij was knap... en lief... en sterk... hij was alles... Er was niets buiten hèm... als hij haar riep, zou ze komen... wat hij vroeg van haar, zou ze doen... nu en altijd... Hij had gezegd, dat ze lief was... dat ze mooi was... hij vond haar mooi...

Oude Kee en Juultje waren uit de brede straat van statige toehuizen in smaller winkelstraat gekomen. 't Was daar volzonning en gezellig van namiddagwandelaars, die boodschappen deden, bedaardjes drentelend in de goede, milde zomerlucht. Moeders duwden er haar wagentjes met kraaiende kinders, en als ze 'n bekende ontmoetten, bleven ze staan, lachten tròts-blij naar 't kleintje in rieten karretje, bekeken en vergeleken mekaars schatten.

'Nou even bij Scheffers,' zei Kee... 'dan breng ik je naar 't kerkpleintje.'

Ze spraken daar altijd af, Juultje en Theo, achter de grote kerk, die zo'n beetje achteraf lag, dicht naar de weikant. Dan waren ze gauw buiten, liepen om tot de spoordijk, de brede, glooiende, begroeid van zacht en welig gras en daar gingen ze meestal dan zitten. Soms had Theo z'n tekenrommel bij zich, schetste 'n bijzonder mooi plekje, 'n molentje, broos in de verte en Juultje, bewonderend, keek naar z'n handen, voelde geen andere behoefte dan stil bij 'm te zijn en 't worden van z'n werk gade te slaan.

Kee liep bij Scheffers in en Juultje bleef even wachten voor de winkel. Ze bekeek, stil neuriënd daarbij om 't zich zo gelukkig voelen, de zoet-gladde meisjeskopjes op de reklameplaten, die de etalage-kast versierden, en de kunst-gewrochten van rollen sago en pakjes meel, overboogd door 'n gewelf van sigarenkistjes, de randen tegeneen gesteund. Juultje vroeg zich af, hoe ze dat zo in mekaar kregen. Twee grote stopflessen vol sukade met op 't deksel slanke punten van geslepen kristal, flankeer-

den aan weerszijden dat kunstig bestel. Juultje kneepe spelend 'r ene oog dicht, tuurde met 't andere naar de wazig-tere regenboogtinten, die de zon toverde in 't helder kristal ... maar als Kee dan inenen buiten kwam, werd ze zich haar kinderachtig doen plots bewust en 'n beetje beschaamd-lachend, greep ze opnieuw de arm van de oude vrouw.

'Nou, Kee, breng me nu maar... 't zal wel zowat tijd worden.'

Wat vlugger doorstapten ze nu de winkelstraat tot 't eind, waren dan in 'n volksbuurtje van kleine huisjes met zonnige tuintjes vol voze, hooggeschoten balsemien en fluwelen, zwaar-geurende muurbloemen, waar bontgeveerde kippen luid omkakelden de haan, die met z'n fijngeboogde staartveren liep te schitteren in de zon... Kinderen joegen er achter 'n opgeschrikte, vale kat, deëen van de ongeplaveide wegkanten opwolken 't droge straatstof.

Vreemd-rustig lag dan ineens 't zwaar-belommerde, rein-gehouden kerkplein, bevloerd met kleine, gele steentjes.

'Nou...' zei Kee, zorgzaam even verschikkend Juultjes lichtrode ceintuurstrik... 'dan ga 'k maar, hè... denk je daran... om half zeven hier terug... dag Juul... dag kind, wandel maar prettig, hoor...'

Juultje, haar gezichtje stralend onder grote, witte hoed, knikte de heengaande vrouw toe. Daarna keerde ze zich om en ging op 'n wrak bankje zitten, dat onder een forse, zachtbladige kastanje stond.

Daar wachtte ze altijd. 't Was heel stil op dit zijpleintje van de grote kerk... en 't kindergeschreeuw in 't zonnig en stoffig volksbuurtje leek, zwakjes, uit 'n andere en gans-vreemde wereld te komen. 't Plein rond de kerk was als 'n afgesloten wereldje, wat somber om de diep-koele schaduw overal, maar rein en veilig.

Van waar Juultje zat, keek ze juist tegen de hoge, geboogde ramen van kleine ruitjes in somber-grijze, verweerde en gebrokkelde muur. Hier en daar, vooral onderaan, was die muur uitgeslagen met grote, groene plekken.

'Juist fluweel,' dacht 't kind... 'mooi, zacht fluweel...

leuk om er 'n jurk van te hebben.'

Dan keek ze weer rond zich, ademde diep in de koele, geurige schaduw... en voelde zich rustig-gelukkig.

Nu geen kwartier meer... geen tien minuten meer... dan zou Theo bij haar zijn. Misschien kwam hij nu ook wel wat vroeg... ze hadden in zó'n lange tijd elkaar niet gezien... Theo zou ook wel naar haar nu verlangen...

Haar ogen en haar gedachten dwaalden weer naar 't stille, grijze gebouw voor haar. Wat was 't groot en stil, zo'n kerk... eigenlijk wel wat griezelig... Hoe zou dat er nu van binnen uitzien. Ze was nooit in 'n kerk geweest, evenmin trouwens in 'n synagoge, omdat ze helemaal niet orthodox was opgevoed... De jongens waren vroeger daar wel gekomen... herinnerde ze zich... Ze zou Theo eens vragen, hoe 't eruit zag, in zo'n kerk... Zeker wel lekker koel zou 't er zijn.

Kwam Theo nu nog niet? 't Was al haast vijf uur. Zeker had hij veel werk... maar zou nu toch wel dadelijk komen. Hè, waar dacht ze ook weer aan... zoëven... o, ja... aan een groen-fluwelen jurk... juist als die mosplekken daar... groen fluweel... met grijs bont... voor de winter... Theo hield 't meest van dat bruine van verleden jaar... ze zou 't de volgende winter weer dragen... als 't dan maar niet te klein geworden was... Kee zei, dat ze zo groeide...

Ze schrok op. De toren, hoog boven haar hoofd begon zwaar-klankig z'n vijf slagen te bommen... en onwillekeurig zag ze óp naar omhoog... Wat was Theo nu laat... Tot helemaal vijf uur had-ie 'r nooit laten wachten, want voor 't eerst hoorde ze van zó nabij de torenklok...

Ze stond op, liep 't zijpleintje af en 't grote voorplein op... vanwaaruit ze in de zonnige straat kon zien. Scherp tuurde ze... en dan jubelde 't plots in haar... 'daar komt hij... daar komt Theo...'

Maar dadelijk daarop voelde ze 'n felle schrikbons, die haar blijde jubel neersloeg meteen... 't Was Theo niet... 't was haar blonde jongen niet... 't was Ru Reeder, z'n vriend... O, Theo was ziek... haar liefste jongen was ziek... of ze hadden 'm kwaad gedaan... O Theo... Theo... schreide 't in haar... Stil, bevend

wachtte ze de snel-naderende jongen af. Op 't schaduwig plein stond hij dan voor haar stil.

'Waar is Theo?' vroeg ze, schor...

'Theo kon niet komen,' zei de jongen, zacht, aarzelend... Uit z'n zak haalde hij een brief te voorschijn, gaf die Juultje, bleef dan nog even staan, besluiteloos 't meisje aanzierend... 'Ze hebben toch ongelijk,' dacht hij... 'helemaal geen Jodinnetje... 'n lief snoetje...'

Juultje tuurde, niet begrijpend, verwezen naar de brief in haar hand, en hervroeg, werktuiglijk...

'Waar is Theo?'

Ru vond 'r nu dom... en verlangde weg te komen. 't Stond immers allemaal in Theo's brief, knikte hij naar 't witte vierkant in Juultjes hand... 'lees maar... ik moet weg...' Snel keerde hij zich om, verdween 't plein af.

Juultje, werktuiglijk teruggegaan naar de kleine, wrakke bank, opende de brief met zenuwachtige rukjes van haar koude, bevende vingers. En ze las.

'...Juultje... wees niet boos op me... ik heb je nooit alles verteld van Nel... En Bert is nu ook thuis gekomen. Hij heeft 'r met ma over gesproken...

We zullen nóóit kunnen trouwen, want ma wil geen toestemming geven... En wat geeft 't dan... Ik heb 'r zo'n verdriet van, Juultje... maar heus... het is 't beste... Ze hebben 't me zo lastig gemaakt...'

Er stond nog meer... Maar Juultje begreep nu wèl en ze las niet verder...

Op de bank onder forse, rijkbladige kastanje zat 't kind, de open brief in haar koude, sidderende vingertjes... Op de nette, gele steentjes voor haar voeten vlekten 't witte envelop... Fris-blij blankte haar jurk met licht-rood ceintuur in somber-koele schaduw.

Kleintjes zat ze er en alleen... staarde werktuiglijk naar de kerk... de grote kerk met z'n grauwe brokkelmuren... de geweldige kerk met z'n duistere boogrammen in stugge gevel... met de groene uitslag van vochtig mos... de kille... gesloten... zwiigende kerk...

Revolutie

Omdat 't donderdag was, was tante Mietje er ook. Op haar gewone plaatsje zat ze naast het vreselijk-heet-gestookte potkacheltje, strammig rechtop en haar oud-vrouwjtjes-bakkesje van rimpelig vel vol fijne kreukjes, die toevallig de mond plooiden in een strak lachje – griezelig, omdat 't oude mens haast nooit werkelijk lachte – hield ze naar 't raam gewend.

Ze was de tante van Gerrit, Pietjes man, maar alle naai- en breimeissies zeien: 'tante'. Als ze, zo tegen vijf uur, kwamen binnenslenteren, riepen ze wel eens verbaasd... 'gut jà... 't is donderdag... tante is d'r... dåg tante... hoe gaat 't met de rimmetiek...?'

Pietje, de brei-juffrouw, 't ouwelijke, verarmde bocheltje, stond theeschenkend bij de tafel. Viezig, al grijzend haar vlokke over 't grauwscherp snoetje, waarin de schijnbaar-vlezige bitterneus mal kleurde en al de aandacht van de neergeslagen ogen was bij de veertien kopjes, die daar voor haar stonden als een rijtje zoete soldaatjes. Telkens, als er een volgekletterd was, hield ze, met een schokje, even in 't spirالية straaltje tot de pot-tuit weer boven een ander, nog leeg kopje hing...

't Waren allemaal 'mooie', maar achter in de rij, nederigjes naast de pracht van blommen-en-verguld op de andere, stonden twee simpel witte, zonder oor en op te grote schoteltjes...

In 't schemer-rommelig hokje, met laaghangende, donkere balkenzolder was 't heet-rumoerig van snorrend kacheltje en snaterende meissies. Tien zaten er rond de tafel, op matten stoelen en luid ratelend met brede boerenmonden, lieten ze de flikkerende pennen op en neer schieten in het grote breiwerk. Soms onderbrak 't gesnor van 'n mechien even de kout, en achter tante Mietje in een donkere hoek stond een rotan mannequin als een wêlgedaan geraamte, zonder kop.

Een eindje achter de kring om de tafel – meest boerenmeiden met hard-gekleurde jurken en geel-vettige haarstaartjes – bij de grootsten al opgeknoodeld tot sprietig wrongetje –, stond een rijtje van vier taboeret-

jes, twee leeg, twee — 't eerste en 't laatste — bezet, 't ene door een rossig-vies kind met onnozele tuitlip en zere ogen, 't ander door een klein nest, zwartkrullig, en met 'n paar pientere ogen in schrander snoetje. Ze moesten daar, op taboeretjes en apart, zitten omdat 't Jodenkinderen waren en om diezelfde reden dronken ze ook uit de witte kopjes, achter de blommen-en-vergulde. Dat waren de Joden-kommetjes.

Dat ging echter allemaal buiten eigenlijke nijd en openlijke vijandschap om — al wás er wel eens ruzie — maar alleen, omdat ze dat als iets goeds en oorbaars zagen in eenmaal vastgesteld maatschappelijk verband.

Zo was 't altijd geweest op Pietjes breischooltje en Pietje-zelf had 't ook altijd goed gevonden, maar met de jaren waren toch liberaler ideeën in haar spitsbleek, nooit-helemaal-nuchter kopje gewassen, en een paar maal had ze al in een moedige bui, de veronderstelling gewaagd 'dat Joden toch óók mensen waren'.

Tegen het theologisch verweer van kerks en bijbelvast tante Mietje — want ook dát gedenkwaardige geschiedde op 'n donderdag — en de dreigementen van haar factotum had ze haar stoutmoedig beweren echter niet durven volhouden. Want Pietje was eigenlijk alleen maar baasin-naam, ze inde de breicenten, en was al tevreden, zoveel bijeen te scharrelen, dat ze een kannetje 'kouwe thee' bij de tapper naast de deur kon laten halen. Joden-Racheltje werd daarvoor altijd uitgestuurd... 'zeg jij maar kouwe thee, hoor, en dat-ie de cente wel krijgt... en 't flessie onder je schort... as-'n-meid, hoor...'

De eigenlijke heerseres over de woelige schare was Ma van der Kop, de grootste van 't school, grof-bottige boerenmeid uit de polder, die al boodschappen dee op eigen houtje voor d'r moeder, met haar opgepropte hengselmand de kleineren imponerend.

Recalcitrante elementen regeerde ze met een houten pollepel, die op de raamrichel, naast haar plaats lag, en die ze nu, op 't schemerig moment van deze gedenkwaardige donderdag — een gedenkwaardigheid, waarvan kalm-theeschenkend-Pietje geen flauw voor gevoel nog had, hoewel ze dàaraan en aan geesten geloofde — tegen 't wassend rumoer dreigend inzwaaide.

Pietje deelde de theekopjes uit, bracht ook de Joden-meissies hun kommetjes. 't Zwarte nest nam 't aan met vies liptrekken, maar bij 't rossige stunteltje bleef Pietje even staan, 't strelend over de slappe wangen. Racheltje was Pietjes lieveling en 't deed haar goeie hart zeer, 't schaap daar te zien zitten in de tochthoek en met 'r zere oogjes 't verst van de lamp. Onder de invloed dier tedere sentimenten waren haar revolutionaire égalité-ideeën sterker dan ooit.

Toen tante Mietje ook haar kopje had, ingehouden genietend met fijne slurpteugjes, tikte Pietje tegen de glazen deur, die naar 't achterhuis toegang gaf en riep:

'Gerrit, kom je nòu...?'

Geklop en zwak geneurie van achter hield op en even later loerde Gerrit, met ook al dronkemansoogjes in een koddig, half-clown, half-dominee-bakkes, de kamer in. Daar hij kasten- en lijstenmaker van beroep was, voerde hij een zuur-scherp terpentijnluchtje mee en was z'n slobberige Engels-leren broek glad en fettig.

'Nou Pietje, me lieve Piet,' grinnikte hij naar bochel-tje, met geknipoog tegen de grote meiden, 'wat môt-je van me?'

'Dat weet je heel best, Gerrit,' verweet Pietje, 'k het je toch ommers venochend al gevraagd, of je d'r bij wou weze...'

'Ja,' gewichtigde hoofdknikkend tante Mietje uit de kachelhoek, 'daar hê-we manshulp bij nodig...'

De naaimeissies, die dikwijls met succes speculeerden op Gerrits dronkemans-lollicheid, om 'm centen voor balletjes en koek-snoep af te bedelen, begonnen giechelg te flemen:

Gèrrit... Gèrrit... tracteër je... op taaie... Ach-nee-kind... Gerrit tracteert op koekkrummels, hê... Gerrit... drie çente koekkrummels... zo'n zak maide... je vin-er halleve koekies in... hele brokke suiker... nou Gerrit... geef dan op...

Vinnig-voor-haar-doen kwam bochel-Pietje tussenbeide, verbood 't gekwetter. Eigenlijk — al wou ze 't niet weten — was ze jaloers, Gerret keek er al veel te veel naar de meissies, nou tot daaraan toe, 't was een jonge man, heel wat jonger dan zichzelf, maar in haar eigen school,

met haàr meissies... jonge nèe hoor... 't zou niet gaan...

'As-je nou eerst eris 'n lamp ansteekt,' lijsde Gerrit, 'dan kanne we zien wà-me zegge... en dan kan 'k meteen de lieve meissies zien...'

Nijdig glastikkellend stak Pietje, oogknipperend tegen vinnig vlammetje, pit betikkend met vlugge vinger, de lamp aan. Ma, lui armstreckend, reikte naar de knop achter haar stoel, frutselde 't gordijntouw los, dat rate-lend neerroolde 't gordijn.

Slecht verlicht en ziekig-broei-warm lag nu het volgepropte, laagbalkige rommelhok, waar op 't slordig, hier en daar vocht doervlekt en overal glad-vettig behang, spokig-grote schaduw van na 't aansteken nog slingerende lamp heen en weer dreef.

In de hoek, bij de altijd-kierende deur, waarvoor dan ook een tochtschut stond, lag achter de Jodenkinderen, een hoop gescheurde modeprenten en lappenrommel over de vloer. 'n Verroest en allang kapot trapmachien stond daartussen. Onder de tafel, te midden van gloeiogige warme stoven, zwierven klompen en schoenen dooreen en er broeide daar in donker een vies-warm luchtje van natte kousen op duffe, gloeiende kolen, tussenbeide dikwalmig opstinkend als in een der stoven bij toeval een vezeltje of draadje verdwaald raakte.

Dicht opeen om hoog-berommelde tafel zaten kippig gebogen naar rossig lamplicht, naaiende en breiende meiden, de kwebbelsnoeten geen ogenblik in rust en erachter breiden, hoog op de leuningloze stoeltjes, Racheltje en Hendrick, de Jodenkinderen...

'Nou,' rumoerde Gerrit tegen Pietje, 'mens, waar wacht je nou op? Veruit met de geit, hoor! 'k Hèt meer te doen...'

'As je nou maar effetjes wacht, hè,' bedrijvigde vinnig Pietje... 'k môt 't toch zeker eerst hale...' Gerrits manieren bevielen haar niemendal; dat-ie weer wat gedronken had, had ze allang an z'n kleine oogies gezien, maar ze was bang, dat-ie misschien haar kouwe-theekannetje in de kast had ontdekt en daaruit gesnaaid... en onrustig-driftig wrikte ze de kletterende, van dichte vitrage gespannen glasdeuren open, verdween in de binnenkamer...

‘Wat het ze ’t vèdaag op ’r heupe,’ lolligde Gerrit tegen de meiden, die weer begonnen met gefleem om snoep... Drie centen opgrabbend uit vette broekzak, zwaaide hij die tussen lappenrommel op tafel, grijpvingers graaiden ze daaronder uit, terwijl Gerrit, dronken grijnzend, half-luid vleide tegen een grote, rood-konige trien van een zestien jaar... Nou sèg... me lekkere Bet... geê-me nou ’n soèntje, hè...’

‘Gèrrit,’ strengde tante Mietje, die ’t hoorde, uit ’r kachelhoekje. Ze gunde de jonkheid ’r deel, maar dàt was te erg, veuls te erg...

Bedremmeld hield Gerrit z’n mond. Voor oude tante Mietje — die ’n duitje na te laten had — met ’r rare, nooit lachende lachsnoetje was hij bang.

Pietje kwam, lipsmakkend, weer binnen, keek even vals naar Gerrit, die treiterig lachte. De naaimeissies, luidruchtig, wisselden elleboogstoten... nou sèg... kouwe thee... seg maar kouwe jenever, kind...

Schrikkend allemaal van ’t uitgeglipte woord — als Pietje dàt hoorde kon ze zo gemeen-vals wezen — keken ze, na even schichtig oploenzen, neer op hun werk.

Pietje echter had ’t niet verstaan. In de hand hield ze een dik pak, dat rood-en-zwart schemerde door ’t ritselfig vloeï eromheen en plechtig zei ze, tegen de nieuwsgierig opkijkende en haar handen bestaande kinderen:

‘Meissies, venavend wordt ’t ruggekusse verloot...’

Ritselend traag dwarrelde ’t papier nu op de grond en een hel rood-zwart gebaand rugkussen hield bocheltje in de hoogte...

‘Een moòi kusse, Piet,’ goedkeurde met langzame hoofdknik tante Mietje, ‘daar hè-je eer van, mens... Hoeveel lootjes benne d’r nou?’

‘Twintig,’ antwoordde Pietje, ‘van vijf cente, da’s een gulden, dat kost ’t me ook zo wat...’

‘En môt je d’er dan niks op verdienne, mèn?’ vroeg Gerrit.

‘Verdiene, wèrom, ’t is een aardigheidje met de Sinniklaas, ’k doen ’t ommers ieder jaar... dan eris dit... en dan eris dàt... netuurlijk niet altijd een ruggekusse... Wat was-et ook verleje jaar, ma?’

‘Nou, jêfrouw, dà blommemandje, dat Stien d’r moe-

der gewonne het...' Snel naar Stien: ... 'Hei-je weer een lootje, sèg...?'

Joden-Racheltje, die koekkruimels gehaald had, kwam binnen, liet de deur open. Koude wind duwde 't tocht-scherm haast omver, sneed vinnig door de logge, stinkende warmte, die zwoel hing onder de lage balken. Nijdigheid om stuntelig Jodenkind scherpte op: ...

'Sèg... jij, leepoog, bê-je nou helemaal besuikerd... motte we hier allemaal bevrieze... trek de deur dicht...'

Grappend-bangmakerig bulderde Gerrit, clown-dominnee-bakkes in grimmige plooien, tegen 't haast grienende schaap:

'Mèid, mèid... pàs op, of 'k vrêt je op voor 'n spek-bokkem...'

Blauw-koud bibberend handje met de vettig-bultende zak voor zich uit gestrekt, keek Racheltje hulpzoekend naar Pietje. Die legde voorzichtig 't ruggekussen op tante Mietjes brandhelder bont schorteschoot, haalde koud Racheltje naar zich toe, zette 't wicht te warmen bij de kachel.

Ma griste de zak af, begon beredderig-bazend te delen. Loerend in 't geel-bruine kruim, voelde ze met een vinger erin naar koekbrokken, die stijf-kleverig gepakt lagen tussen gruis, als keiblokken in grint. Een voor een viste ze, tussen vinger en duim, de onooglijk-bekruimde brokken op, legde ze naast zich. Dan nam ze telkens een plukje van wat er overbleef en liet dat in een gretig opgehouden handholletje vallen, telkens de vingers belikkend en afwrijvend aan rood-bont schort. Alle grote brokken hield ze zelf en de anderen, ontevreden mopperend met bekruimde monden, maar niet overluid, in vrees voor de pollepel, zagen 't aan, hoe ze, na geraffineerd-lekkerbekkig wachten tot het laatste handholletje was leeggekleiderd, te snoepen begon, muisspits beknabbelend een amandeltje met gezicht van over-heerlijk vinden.

Al smakelijk snoepend riep ze naar Pietje, die met tante Mie onhandig vierkantjes van wit papier maakte, 'nou, jefrouw, nou de loteraai,' dan, bedilziek omkijkend, 'sèg Jans, braàie hoor, prate en braàie...'

Minachtend spottend keek Hendriek, zwart-harig nest, nu alleen gelaten op 't rijtje Joden-stoeltjes, haar aan.

Wàt 'n bereddering. Maar ma snauwde:

'Nou sèg, kaik voor je, hè Jodekind...!'

'Nièt schelde, niet schelde,' suste Pietje... 'Jode benne toch...'

'Neè, jefrouw,' nadrukkelijkte ma, met 'n gezicht van o-daar-hè-je-háár-ook-weer, 'Jode bin heil andere mensen... 'k zal niet zegge, dat 't helegaar geen mense benne... maar...'

'Nou, maar dàs waar,' meende Trijntje Bont, spitsvinnig bleekneusje van 'n jaar of twaalf... 'ik vin-óók... datte Jode...'

Graag kwam ze in 't gevei bij geduchte ma, maar die smaalde:

'Wat vin-jaài... braài maar liefers... je hêt niks te vinde... ik en de jefrouw kenne 't bestig allenig af...'

'Nou maar,' teemde Klasie Berg, die vriendin-liep met ma en dus ook wat zeggen durfde, 'nou maar jefrouw, main vader, die sàit... datte de Jode onse Heer gekruisigd hebbe... enne nou vraag ikke... benne dâ-mense?...'

'Da's al zo lang geleje,' uitflapte Gerrit, 'en daar hebben deuze schape op alle maniere niet an meegedaan... wâ-jij, snoesie?' 't Laatste tegen Hendriek, die 'm minachtend aankeek.

'Snoesie mô-t-ie segge,' hoonde Jans Boon, 'ie-denkt, dat-ie sellefers ook 'n snoesie is... En 't is tòch waar... se hebbe onse-Heer gekruisigd...'

Tante Mietje vond 't nu tijd van tussenbeide komen en streng kraakstemde ze uit haar hoekje:

'Ik sèg... ik sèg... jullie most je schame, da's spotte, da's spotte, wat jullie doene... Me nichie Pietje hêt ongeliijk... d'r môt onderscheid weze... Jood en Christe, da's nie eender... maar sò prate, da's spotte, dâ segt een oûd mèn... o, so...'

Hendriek... woedend snikte... 'ik zal 't zegge... ik zal 't tegen vader zegge... en dan mô'k lekker van 't school àf...'

Dat gaf hongelach...

'Nou kind,' schel-kwetterde ma... 'wi-je dâlijk?... daar's de deur, hoor...'

Pietje suste weer:... 'Stil nou maar Henderiek, ma

meent 't zo kwaad niet... Nou, Rachel, ga jij nou ook maar weer zitten, dan kê-me verlote...'

Bedeest Racheltje beklom haar taboeretje, met de ogen besmaald door Hendriek, die vies-mondtrekkend, demonstratief rokken bijeenhield, ofschoon er twee taboerets tussen waren.

Op de tafel, helder vlekkend 't stukje blootgemaakt zeildoek, lagen de papiertjes, lappenrommel rondom opgestuwd tot proppige dijkjes.

Gerret zocht er een uit de hoop en 't dikke timmermanspotlood, egaal vettig tot glimmende punt, of 't nooit werd toegespitst, log vochtend op z'n natte dronkemanstong, schreef hij, zwaar-indrukkend op 't tafelblad, 'ruggekusse'.

Van allemaal was de aandacht nu zéér gespannen en de schrale vlasstaartjes aan grove, bijeen-gebukte koppen, vettig glansden in rossig lamplicht. Dik hing de hitte, doorwalmd van de broeistankjes onder de tafel uit, waar donker gewriemel was van muf-warme kousevoeten, die de schoenen- en klompenhoop bijwijlen rommelig be-roerden.

Pietje vouwde de papiertjes op en dee-ze husselend in een kluwe-tobbetje van bruin hout met tinnen randen.

Alle meissies hadden een lootje, dat maakte twaalf, tante Mietje een, en Pietje zelf ook een. Dàt had ze zich allang voorgenomen, won zij het, dan was 't voor Joden-Racheltje.

Maar nu de papiertjes met het éne, het goede er tussen, toegevouwen lagen in 't bakje, wist ze zelf eigenlijk niet meer, wàt ze hopen moest... twijfelend of 't, àls 't toe- val zó wou, in vrede en vriendschap zou aflopen.

Zes lootjes waren door kennissen gekocht en voor die zou, 't eerst, tante Mietje trekken.

Bibberig nam ouwetje, sterk doorvoelend gewicht van 't ogenblik, met de dorre, bruinige vingers er één uit 't hoopje... wou meteen openpeuteren.

Maar Gerrit hield terug:

'Nee tante, éérsz zegge voor wie. Nou Piet?'

'Voor... voor... juffrouw van Leeuwe...'

Krakerig openprutste tante 't papiertje... Allemaal keken ze, en, daar juffrouw van Leeuwen een nietje

had... schreeuwden ze 'niks, lekker niks.'

'Môt-je dât nou zegge,' bestrafte Pietje, 'is juffrouw van Leeuwe soms geen bèst mens...?'

'Geld genogt,' coupeerde ma... 'mot ze maar 'n kusse kope...'

't Loten ging voort. Na de afwezige kennissen... juffrouw Dietz, vrouw Schepel... Heintje de Vries van 't Ossepad... die allemaal 'n nietje kregen, kwam er meer animo.

Ieder mocht nu voor zich zelf 'n papiertje trekken. 't Rood-zwarte-rugkussen met gloei-rode kwastjes in de hoeken, verleidelijkt kleurig op Mietjes stemmig schorteschoot... In de hitte van lamp en potkacheltje werd de stemming opgewonden-prikkelbaar, ruzietjes fel sloegen even op, zakten weer...

Ma trok eerst, groot-doend grijpend met onverschillig mondgetrek... vouwde open... niks... 'dòch-wel-'oor... ' Woede-koelend tegen Hendriek, die vijandig grijsde van 'r taboeretje af... 'môt-je lache... Jodekind...?'

't Werd Pietje hoe langer hoe benauwder. Won ze ingosnaam maar niet... ze most 't Racheltje dan geven... 't was de stumper al zo lang beloofd:... 'as de juffrouw wint... nou hê... maar niks zegge...'

In steeds stijgend rumoer, om hêt briefje, dat koppig achterbleef in 't kluwebakje, plagerig, werd 't Pietjes beurt... Ogen dicht... met gelâten trekken, als iemand, die z'n lot een hogere voorzienigheid in handen geeft, strekte Piet de arm uit... greep... zonder zien... vouwde open... duizelde... och hemeltje, daar had-je 't... dâár stond 't... 't fatâle woord... 'ruggekusse'.

'Nou mens,' snaterde ma, 't 'jèfrouw' in de opwinding vergetend, tegen beduusd Pietje... 'sèg dan wat, hê-je 't nou of hê-je 't niet?'

Dikke Neel-van-de-bakker loerde over Pietjes schouder... zàg 't woord... loom-verbaasde... 'nou, sèg, da's óók wat... de juffrouw hêt 't...'

In 't stom-openmonds mekaar aanstaren, begon Pietje wantrouwen te voelen; ze begreep, dat ze van vals-doen verdacht ging worden.

En haastig uitflapte ze, 't gewoonlijk grauw-bleke snoetje nu hittig-rood:

'Noù ja... nou ja... 'k hou 't netuurlijk niet... 'k geef 't weg... 'k geef 't weg an... Racheltje...'

Hokkend waren de laatste woorden haar heetdroge keel uitgekropen...

De uitwerking was in-der-daad vrèselijk...

'Nou maar sèg...' gierde ma boven 't algemeen verontwaardigingsgeroep... 'da's màin te kras... da's niet eerelijk... môt dat rooie Jodenkind mit onse cente gaan lope...'

Pietje, zwakjes in 't gebler, gewild streng verdedigde... 'nou ma... wie 's de baas... jà... wie is de baas... jij of... of ikke... o...? 'k Heb 't kusse getrokke... en 'k geef 't an Racheltje... allò Rachel... kom hier kind...' Verbaasd over de eigen moed, keek ze, zenuwachtig-bevend, naar tante Mietje, die goedkeurend knikte. Zó was 't, Pietje hoorde baas te zijn...

Gerrit... die dommelig bij 't rotan-geraamte had zitten pijproken... waggelde op, benauwd vertrekkend z'n clown-domineesnuit, riep:... 'vechte jullie 't maar uit en verammeseer je d'r mee.' Dan weg door rammelende glasdeur.

't Werd nu van allemaal blerren dooreen. 't Hele stelletje was opgesprongen, schopte tegen de klompen, trapte stoelen omver. Eén keilde er 'n hete stoof om, dat de test omrolde, vurige koolbrokjes gemoedelijk te stinkwalmen begonnen in lappenhoop... Met statige zwarte wimpel, sierlijk opgolvend, roetgulpte de lamp. De hele kluit drong, van revolutiegeest bezeten, gezag verguizend, om Pietje heen, die hijgend en vuurrood, stumperig probeerde 't bochellijfje uit te rekken tot een lengte, die 't in de opgeheven handen vastgekrampte kussen buiten 't bereik van de grijpende meiden kon brengen.

Vlak bij 't nu rood-gloeïend potkachteltje, zat tante Mietje, lippenprevelend met lachvertrokken mond, griezelig grijnzend in 't bang-bleke bakkesje, dorre handen nerveus bevend in schorteschoot, 't geweld aan te zien...

'Overlote...' blerde ma van der Kop. Zwaaiend met haar geducht wapen, de houten pollepel, die zo nu en dan bons-kletsend op tafel met stevige slag van 'r boerenknuisten, furiede ze tegen waggelend Pietje op.

'Màin ruggekusse... wê-jullie maide... nê-zo goed

van main... vâ mair cente... Wou je dat an dat rooie Jodekind geve... Hiër da-ding...'

En energiek pollepel-zwaaiend wilde ze 't Pietje weer ontgrissen.

Pål stond die. De strijd gaf haar moed.

'Noù... en 't is toch voor Racheltje... 't Is mijn kus-se... jullie kanne nou allemaal je cente wêrom-krijge... 't zèl nou voor Racheltje zijn...'

Vals-spichtige Trijntje Bont glupend beklom, achter Pietje, waggelende taboeret... rukte... ineens 't kussen uit de al verslappende, opgeheven handen... die in de schrik-en-verbazingstilte, plots vallend nà de herrie, even omhoogblêven...

Maar furieig keerde Pietje zich om, en vóór vals Trijntje de buit geborgen had, griste ze vinnig 't ding weer af. Eén mooi rood kwastje lei 't af, dwarrelde bloed'rig naar de grond tussen vale lappepap...

't Kussen nu geschonden, 't verleidelijk-gloed-nieuwe eraf, werd er ruw om gevochten.

In de stikwarme, half duistere kamer, om de roetuit-gulpende lamp, plukhaarden ze nu als katten dooreen... omschoppend stoelen en hete stoven onder de scheefgeschoven tafel uit.

Tante Mietje, bleek en zwetend van gruwelijke angst – moord en doodslag zag ze er van komen – was gereti-reerd, stònd nu tegen de muur, geborgen achter gemoe-delijk rotan-geraamt. Wild vloog 't ruggekussen, deerlijk gehavend, van de een naar de ander. De rode en zwarte draden, slangig opgekruld, zwierden erbij, de kwastjes waren afgerukt en geel-slijmige proppen vulsel puilden er uit, als ingewand uit 'n dood lichaam. Ieder gaf 't eerst hevige-begeerde, nu fel-gehate ding nog een hak en 'n trap... De Jodenmeid zou 't niet hebben...

Als op 'n Sabbath van duivels en heksenbroed ging dat een poosje nog door, tot tante Mietje, achter potkacheltje omloerend, een gluipend vlammetje zag oplekken, waar een al te levendig kooltje de boel had aangestoken...

In hevige angst voor ongeluk, gilde 't ouwe mensje... 'brànd... brànd...' al hoger uithalend in 't rumoer... 'brand...' dan wanhopig-half-huilend... 'Pietje... Pietje... Pietje-dan-toch... je huis brandt...'

't Was gehoord en 't bedaarde.

Hijgend met hittige zweetkoppen stond de bende, mal-
ontnuchterd ineens, te midden van de rommel... met
onmachtige stemmen uithikkend... waar... waar brandt
't...

Maar Pietje, ongewoon resoluut, had 't al geblust met
de rest uit nog ongeschonden theepot.

Meteen zag ze 't ruggekussen liggen... gehavend, on-
herkenbaar, een verrafeld vod; slap en puilend van vul-
sel... Dàt was nou 't prachtige Sinniklaaskussen, dat
haar zoveel centen en zoveel werk had gekost.

En ineens, fel opvlammend tegen ma, meteen luchtend
haar verongelijkt-voelen en jaloersheid van Gerrit, bitste
ze vals:... 'een gemeen dier bê-jij.'

Even verbazingstille, dan ma:

'Ikke 'n gemeen dier... ikke?... Dàt lâ'k me nie seg-
ge, vast-nie van jou, dronke toddel... bitterneus... 'k
ga wèg... 'k ga meteen na me moeder... voorgoed...
'n Jodepan is 't hier... maar 'k ga wèg... 'k ga weg...'

Woest propde ze haar naairommel in lege boodschap-
mand, rukte hoed en mantel van de kapstok, nam de pol-
lepel... zonder groet liep ze de deur uit... en buiten in
de stille kou wegklonken haar driftig-snelle stappen.

En zodra de anderen voelden, dat ze nou, heùs, niet zou
weeromkomen, begonnen ze, ineens vreedzaam, praatjes
te maken over haar, over haar bazen, haar valsheid, haar
gulzigheid... 'nòu strakkies nog met de koekkrummels.'

Pietje, verbluft van 't succes, zich weer baàs voelend,
juffrouwde gestreng:

'Enne... nou is-et meteen uit met de Jode-stoele en de
Jodekomme... mense ben mense... Jood òf Christe...
eender voor ons' lieve Heer...'

En in de vredestemming van gemeenschappelijke
kwaadspraak over verdwenen ma, gul gaven ze toe...
Wèl hadden de Joden ons-Heer gekruisigd, maar dat was
al zo lang geleden... en Racheltje en Hendriek waren er
toch – nèt als de juffrouw d'r man strakkies gezeid had
– niet bij geweest.

Dus zouden zij en andere Jodenmeissies voortaan op
de stoelen bij de tafel zitten en uit mooie kommetjes drin-
ken.

Tante Mietje, bedenkelijk-afkeurend hoofdschuddend om de nieuwigheid... maar voelend dat er niks meer aan te doen was, slikte achter 't potkacheltje haar protest in.

Vreemde nacht

Na afloop van de seider stond, onder de schel-geel brandende petroleum-lamp de tafel rommelig-vol en er omheen, ordeloos, de verlaten, scheef-geschoven stoelen.

In de kamer, onder de lage zoldering, hing smoor-warm en benauwd de lucht, door 't urenlang stoken in die kleine, besloten ruimte, waar veel mensen hadden samengezeten, waar gegeten was en gedronken.

Van zoetige, flauw-kanelige geur was doortrokken die hete kamerlucht; en dat was van 't rozijnenafkooksel, gemengd met kruiden en citroen, dat ze gedronken hadden, omdat ze de ritueel voorgeschreven wijn te duur was ge-weest.

Aan 't bovineind van de tafel stond nog de leunstoel voor 't gezinshoofd en de kleine stoel daarnaast, waarop naar wet en ritus twee beddekussens mollig-blankten met hun verse slopen.

't Witte tafelkleed verdween haast onder 'n egaal-gespreide laag van room-blanke en licht-bruine paasbroodschilfers, broze bakblaasjes onder 't breken afgestoten en grotere brokken met grillige, spits-getande kanten, te midden waarvan de onttredde schotel halfhangend stond op z'n in de verzakking geraakt voetstuk van drie in blanke doeken gevouwen paasbroden, wankel fundament, dat heel de avond getorst had vracht van veel symbolieke spijzen: 't gebraden lamsbeen, 't ei, in as gesmoord, 't zoete roersel van appelen-amandelen-suiker-en-wijn, de lange, groen-gekroonde mierikswortel, de andere groenten, latuw en kleurige radijsbolletjes, 't bakje met azijn en zout-water —, alles naar rituele aanwijzing op de schotel gerangschikt. Er rond-om-heen stonden de wijnglazen, bruine droesem van 't troebele kooksel er nog in, lagen de open boekjes, waarin de volgorde der vele rituele verrichtingen, die de zéér gecompliceerde seider-dienst eist, is aangegeven.

Hun gelige blaadjes met de fel-zwarte vierkante Hebreeuwse karakters erop, vlekten te voorschijn onder strooisel van witte en bruine kruimels, tussen bruinbemorste schoteltjes, met kleverige lepeltjes er op, tussen

enkele stronkjes van even-beknabbelde, dan stilletjes weggemoffelde mierikswortel, bitter en wrang in de mond.

En tussen al dat verbruikte en verrommelde prijkte, op 'n blank-gehouden plekje tafelkleed, 't grote wijnglas, 't kiddesjglas op z'n zilveren voet, ten boorde gevuld met de diep-rode, de tintelende, echte wijn, en gedekt met 'n stuk ongezuurd-brood.

Het was de symbolieke welkomstdrank — wijn — en spijs voor de Profeet, de Verlosser, die eenmaal zal komen en dan in die plechtige nacht, die de seider-dienst volgt, en 't arme, verstrooide volk verzamelen en meevoeren naar 't oude Moederland...

't Gezin was, op de moeder na, al naar bed gegaan. En in de stilte, die daarna 't hele huis doorloomd had, klipklepten zacht de pasjes van haar kouse-voeten in de gang, als ze nog even rondging om te zien of ieder en alles in huis zich wel bevond. Uit de open gangdeur kwam ze ook nog eens de warme kamer binnen, bleef even stil bij de tafel, verzette er gedachteloos wat wijnglazen, duwde werktuiglijk de schotel recht. Ze had de bandeau al afgezet, zodat 't met 't kunstkapsel altijd stemmige gelaat nu vreemd-wild was ompluisd van korte, grijzende krulletjes, aan de slapen haast wit.

Haar gezicht was ouwelijk, om de ingevallen mond, die de magere kin dee uitspitsen, en als ze in 'n wijde, vermoeide geeuw de kaken vaneensperde, kwamen er de schaarse, brokkelige, gele tanden te zien. Van de tafel weg, liep ze zacht naar de bedstee met half-gesloten deuren, die in 'n hoek der kamer de muur was ingebouwd, en trok de deuren 'n eindje vaneen. Ze stak haar hoofd 't warme, duistere holletje binnen en fluisterde 'slaap-je-al.' Maar na even wachten op 'n antwoord, dat niet kwam, sloot ze geruisloos de deuren tot vorige stand, stak 't nachtlucht aan, dat op 'n vaal-bruin kastje tussen wat krantenrommel en 'n paar verschillende gipsen herdertjes, klaarstond. Met langzame, stramme bewegingen beklauterde ze dan 'n stoel, die vlak bij de tafel stond, klemde voorzichtig 't tenen-rijtje van 'r ene voet tegen de rand, bukte zich naar de lamp, die ze, na enkele vergeefse pogingen, telkens dan terugschrikkend voor hoog-opdan-

sende vlam, met zwakke adempuffjes van oud-vrouwkje, doofde.

Na moeizaam afklimmen verdween met zachte klakjes op de vloer de stap van haar kousevoeten de kamer uit en daar werd 't nu doodstil.

't Nachtlichtje op de kast, met z'n puntig drijfvlammetje, spreidde bleek, discreet schijnsel over 't kastje, waardoor de beide herdertjes in 'n stil-fantastische belichting kwamen te staan, en over 'n muurbrok van groezel-bruin behang erachter. Onmerkbaar verliep daar 't lichte in 't donker-geblevene rondom, en zo was ook 't tafelgedeelte dichtbij. De bruin-begroezelde wijnglazen daar bekwamen schampen van bleek-geel licht. Spokig-wit de stoel met z'n vreemde belading van beddekussens en dan verder alles donker, warm en donker, geheimzinnig, en daarin de geur, kaneligzoet, van kruidenkooksel dat er gedronken was. Zacht tikte de klok, met doffe, klankloze slinger-slagjes.

Doch die sfeer van innige rust was omvangen van de nachtwind, die buiten al roeriger en luider omrommelen ging, met diep, monotoon geluid —; de bomen rond 't huis stonden te ruisen en te takkenkraken onder dat altoos-opnieuw aankomende windgerucht, dat door wat suizerige stilte telkens werd verpoosd.

In de bedstee bewoog wat; harde matras kreun-kraakte er onder 't verliggen of opzitten gaan van de slapende binnen in. En daarna, met zwakke, onzekere duwtjes, werden van binnenuit de deuren opengestoten en tussen de beide gele, verwassen gordijnen keek 't hoofd van 'n kind naar buiten, met wijd-open heldere ogen, als van iemand, die zo fèl wordt weggerukt uit z'n droom, dat hij meteen er klaar-wakker van is. 't Kind zag, verbaasd of ze ineens in 'n heel onbekende omgeving was gekomen, de kamer rond, naar de stoel met spokig witte kussens, naar de tafel met de seiderschotel, de glazen... en als de bewuste gedachte weerkeerde in haar even van 't reële leven vervreemde bestaan, kwam er 'n lichte angst in haar ogen en in de smalle trekjes van 't kleine kindergezicht, schraaltjes in de omlijsting van dik, bruin haar.

Maar langzaam zonk 't lichaampje weer terug, wilde zich 't hoofd opnieuw tot slapen leggen, als plots er wat

geluidde in de stilte, 'n korte kuch, als 'n benauwd-schorre keelschraap en inenen veerde 't kind weer over-eind, reële angst nu in 't gezicht en in de gespannen voor zich-uit starende ogen.

Het was de voorslag van de klok geweest en die, met nog eenmaal 'n vermoeide ophaal vooraf, begon nu te slaan, lijzig-langzaam, z'n krakerige slagen zonder klank van òp-gebruikt uurwerk. Het meisje in bed, vreemd wit, tegen 't duister-verdoezelde bedstee-beschot, voelde één voor één die slagen neertikken in haar pijnlijk-wakker hoofd, en ze telde ze, onbewust. 't Waren er twaalf.

Dan werd ze inenen heel bang in de stilte, die na 't klokgeluid weer terugviel... en 'n rilling overkroop haar, kil, dee haar benen en voeten onder 't warme dek verstarren, gaf haar 'n krampig-koud gevoel tussen de schouderbladen. 't Vreemde van deze nacht, 't vreemde van de voorbijge paasavond leefde weer in haar op, en ze wilde de tafel, die zoveel wonderlijke dingen droeg, niet meer zien. Anders stond daar immers, werd ze 's nachts wakker, op 't rood-en-zwart wollen kleedje 't koffie-blad voor de andere ochtend klaar, en dat gaf haar dan blijde gedachten aan vroeg-morgen-zon, aan 't lustig bellen van de melkboer, 't gekletter van z'n koperen emmers. Dit vreemde, zo inenen te middernacht gezien, gaf haar de sensatie, dat ze in haar slaap buiten haar gewone omgeving was gebracht... en 't bekleemde haar, maakte haar bang... en de handen dee ze voor 't gezicht.

Uit 't alkoof klonk zacht gesnurk. 't Kind wist, 't was van haar vader, die vaak dat geluid maakte in z'n slaap. En, rechtop in bed, zich zelfs niet durvend roeren om te gaan liggen, tòch zich verbeeldend, dat ze dan rustiger zou zijn, klemde ze zich vast aan dat geluid, als aan iets vriendelijk-bekends, dat als altijd was gebleven, waar al 't andere zo wonderlijk veranderd scheen.

Het was van 't jaar voor 't eerst, dat ze in deze kamer sliep, dat ze in dit huis woonde. 't Vorig jaar, in 't oude huis, had ze 'n klein alkoofje gehad, afgetimmerd van al te ruime keuken. Dit huis was groter, maar zo hol, zo oud. Als 't, in 't donkere najaar, wat hevig woei, kreunde er alles en dat gaf vreemde, vage gedachten aan onbekende dingen.

In de stilte, die de luid-geruchtende wind omvangen hield, kwam nu weer nieuw een nog-onbestemd gerucht, als van zachte voetstappen in de verte... en de angst van 't kind, éven pijnlijk-verfeld, viel neer, 't gezicht helderde op in gelukkige verrassing, als 't geluid zich vervastte tot zachte klakjes van blote voeten op 't vloerzeil in de gang. Want ze begreep... 't was Dolfje... 't was haar broertje, dat aanlopen kwam, dat bij haar kwam... en in de plotse ontspanning, die 't starre angstgevoel dee uit haar wijken, rilde ze even.

Met uitgestrekte arm duwde ze nu de deur nog verder open, bukte 't hoofd over de beddeplank en keek de kamer in.

't Kleine jongetje in z'n wit hansopje was op onzekere voetjes de kamer ingelopen. Z'n gezichtje zag bleek, met grote ogen hij ook en de mond beefde, dat z'n tandjes klakkerden tegeneen...

'Dolf,' riep 't zusje uit de bedstee, met gedempte stem... 'kom je hier?'

'Ben je nog wakker?' vroeg 't ventje blij... 'hè... gelukkig dat je nog niet sliep.' Hij zweeg even, bekende dan, naderkomend: 'ik was zo bang boven... 't waait er weer zo... zie je... wil 'k bij je komen?'

'Ja, ja,' zei ze... 'dan mag je wel op mijn warme plek liggen... ik wil wel achteran.'

'Hoeft niet,' wees 't jongetje af, edelmoedig. Dan klom hij de hoge bedstee in en 't zusje pakte 'm beet om z'n kortgeknipt bolletje en zoende hem, dat hij even er onthutst van was.

'Ik was óók zo bang,' fluisterde ze... 'maar nou helemaal niet meer, hoor.'

'Ik ook niet.'

Even kropen ze, koud geworden, diep onder 't zoetkoesterende beddedek, knussend dicht bij elkaar, lagen even stil, maar klaar wakker, de ogen open, rustig kijkend de kamer in.

Dan begon Roosje, fluisterend, in vastgewortelde vrees voor vader, die natuurlijk niet weten mocht, dat Dolf was weggelopen uit z'n bed...

'Zeg, hoe durfde je, hier te kommen?'

'Nou,' herhaalde de jongen... 'k was zo bang.'

Ze leunden nu, half opgericht, op de elleboog, de gezichten naar elkaar toe, 't meisje haar rug de kamer toegewend.

Even luisterden ze naar 't windgerucht buiten, en als dat weer stilde, zei Dolfje, dromerig:

'... Kijk... daar staat 't glas wijn voor... je-weet-wel...'

'Ja,' fluisterde 't meisje, begrijpend zonder omzien. 'Zou-die kommen, vannacht...?'

't Jongetje trok de dekens over z'n smalle schouder-tjes...

'Zou je 't willen?' huiverde hij...

'Neè,' beweerde 't zusje, resoluut.

'Dat mag je niet zeggen,' berispte hij, plichtmatig...

'Ik zou wel willen... dan gaan we naar Palestina terug.'

'Zou 't daar èrreg mooi weze?'

'Noù,' verzekerde de jongen, met overtuigd enthousiasme... 'en daar groeie zùlleke sinaasappels... in 't wild...'

'En gane-we dan met 't spoor?' kwam ze nuchter...

'Met 't spoor?' herhaalde hij, onthutst, 'n onbestemde teleurstelling in z'n toon... 'nee, hóór... lope... helemaal lope!'

'Is-et dan niet èrreg ver...?'

'Noù... ik heb 't gezien op de kaart... 't Is wat ver... en vlak bij 'n grote zee...'

Even zwegen ze. 't Meisje wendde zich om, trok haar kussen wat naar beneden, lei haar hoofd er op en tuurde zo de kamer in. 't Jongetje, half-zittend, keek over haar heen.

'Hoe zou 't nou eigenlijk gaan, às-ie komt?' fluisterde 't meisje weer. Ze was wel twee jaar ouder dan Dolfje, die nog maar zeven was, maar ze vond hem erg knap en vroeg 'm altijd alles.

'Weet-je dàt niet?' Er was triomf in z'n stem om z'n overwicht van jongere maar knappere broer op z'n ouder en dommer zusje... Maar daarna werd z'n stem weer geheimzinnig, z'n ogen vér, als zàg hij de dingen.

'Midden in de nacht... dan komt-ie, dan komt-ie overal in huis... en hij blaast op 'n grote bazuin... 'n sjoûfer, zie-je, net as 'n sjoel... maar véél groter en...

veel hánder geluid.'

'En dan?' vroeg 't meisje, gespannen.

'En dan, ja... dan kijkt-ie... of je goèd ben geweest of slecht...'

'Hoe ziet-ie dat, zèg... zèg?' vroeg 't kind in spanning...

'k Geloof dat-ie op je voorhoofd kijkt... Vader zegt... daar staat alles op geschreve... Maar wij kanne 't niet zien. En as-je goed ben, mag je mée...'

'En as-je slecht was?'

'Nou, dan ga je natuurlijk naar de hel...'

'Als-ie nou eris kwàm,' bibberstemde 't meisje opnieuw... 'zou je schrikken?'

'Niet zo tellekes zègge...' ontweek hij, schuw, wèg uit z'n aplomb.

Ze zwegen. Luisterden naar de wind. 't Drijvend vlammetje in 't olieglas op 't kastje wapperde even heen en weer; over de muur, over de tafel bewoog stil de vredige lichtschijn. Schor tikte de klok en duidelijk-hoorbaar was 't krakend kreunen van de bomen buiten.

'Vin-jij de seider-avond prettig?' vroeg 't ventje.

'Noù,' antwoordde z'n zusje, 'maar wàt; lekker eten, soep... verse matses... en wijn...'

'Wijn,' minachtte 't wijze kereltje... 't is niet eens wijn.'

'Morgenochtend krijgen we wijn.' Ze gebaarde naar 't glas op zilveren voet, gevuld met de rode wijn en door 'n grillig-gekarteld paasbroodbrok afgedekt. Gewoonlijk werd dat de andere morgen uitgedronken.

'En as hij dan komt...?'

'Hij is nog nóit gekomme...'

'Hij kàn toch komme... ieder jaar... 't staat zèlf in 't boek...' betoogde 't broertje.

'Zeg,' aarzelend vervolgde hij dan... in 'n bui van vertrouwelijkheid nu eenmaal... 'zal 'k je deris wat zegge...? Maar niet an de andere verkraaie... hoor...!'

'Wàt?' vroeg ze, nieuwsgierig.

'En niet dermee plàge,' bedong hij nog...

'Nee, nee,' verzekerde 't zusje...

'Nou... je weet toch wel... as we de morour gegete hebbe... dat ik dan de deur moet opezetten... zie je...'

dat betekent, dat we vannacht allemaal veilig zijn...
Wis-je dat?' vroeg-ie, weer éven pedant, er achter.

'Ja... nou, maar wat...?'

'Dan ben 'k zo bang...'

'Waarvoor?' vroeg ze met grote ogen... 't Is toch enkel de straat.'

'Ik denk altijd,' fluisterde 't jongetje, met trillend stemmetje... 'ik denk altijd an de Doodsengel uit 't seider-boekie. As diè nou-eris buite liep...'

'Née... née,' weerde 't zusje af... 'dat gebeurt omers niet meer... wij hebbe niks gedaan... dat was in Egypte...'

'Ik ben tòch bang... En-ie smeerde blóed op de deuren... 'somberde z'n stem en de ogen staarden, als zàgen ze de dingen voor zich uit de kamer in, waar de zoetkanelige geur rondzweefde...

'Geen mensenbloed... enkel van een lam,' bestreed 't meisje, zich verwerend tegen eigen angst... 'en zij kregede tien plage... en wij ginge lekkertjes weg.'

'Wéét jij de tien plagen?' vroeg 't broertje, ineens weer in z'n aplomb van knap broertje tegen dommer zusje...

'Allemaal achter mekaar?' vroeg ze timide.

'Ja,' eiste hij, stevig.

't Kind begon, dociel 'dom-bloed, séfardeïang-kikvorsen... Wat zijn dat?'

'Kikkers,' wijsde 't jongetje, 'gróte kikkers,' fantaseerde hij erbij... 'En weet-je... 't wàter in de Nijl zag róód van bloed...'

'Nee, nee,' weerstreefde ze... 'nèt as bloed...' Dan, in enen erachter...:

'Dolf... ik heb gomets gegete.'

'O,' ontstelde hij... 'wàt?'

'Een koekie van de melkboer... ik had-et al hàllef op... toen dacht ik er pas an... dat 't niet mòcht...'

'Hê-je 't uitgespuugd?' inkwisierte 't broertje...

'Née,' bekende ze benauwd, 'doorgeslikt.'

'... O,' herhaalde hij, ontsteld.

'Als hij nou komt... moet 'k dan...? Hê-jij niks gedaan?'

'Laast-sjabbes een cent versnoept,' biechtte hij nu ook, snel-fluisterend... 'met Moosie,... maar hij droeg 'm.'

'Was-je mee in de winkel...?'
 'Ja...'
 'Dan is 't etzelfde,' zegt vader.
 'Wat waait-et, zeg,' leidde 't jongetje af... 't Was toch zo akelig bove...'
 'Nou maar hiër ook,' verzekerde 't zusje...
 'Von-jij 't een mooi verhaal... van vader?'
 'Wellek?'
 'Nou... van dat dooie kind...'
 'Mooi wèl,' gaf ze toe, 'maar èng, hoor.'
 'Weet-je, wat-ik nou strakkies dacht, toen ik de deur open dee... as er nou bij óns ook eris zo'n kerel binnekwam... want iedereen mag binnekomme... wis-je dat?'
 'Ja zeker,' bevestigde 't zusje, blij, dat ze nu óók wat wist... 't staat immers in-et boek. "Al die honger heeft, kome en ete." Waarom staat 'r "kome en ete?"'
 'Dat weet 'k niet,' bekende Dolf... 'nou zèg, maar as er nou eris zo eentje kwam, zo'n vreemde kerel... die je nog nóóit gezien heb... met een lange zwarte baard... en 'n lange zwarte jas an.'
 'Waar vandaan?' huiverde 't meisje.
 'Dat... weet 'k niet. Errèges vandaan... en dan zó maar bij ons an tafel kwam zitte... en niks zègge... wat zou 'k bang zijn.'
 'Hoe ging 't ook weer verder?' vroeg ze peinzend.
 'Nou... toen lei-die stilletjes dat dooie kindje onder de tafel... en toen kwamme d'r soldate... dat was zo afgepraat met die kerel... nou... en toen zeien ze, dat die Joden 't vermoord hadde en toen stakke zullie die Joden dood...'
 'Met messe?'
 'Ja...'
 Stilte.
 'Hoe laat zou 't zijn?' vroeg Dolf.
 'Ga deris kijke,' ontweek 't zusje.
 'Zeker al bij énen,' vermoedde hij, 'wat waait et, hè...?'
 'Zou de deur op slot weze?' vroeg ze in enen.
 'Immers nóóit, de seider-nacht... De deur màg niet eens op slot... vader zegt... nou past de Messias op ons

en daar moeten we op vertrouwen.'

'Zou-die op alle mense passe?'

'Op alle Jòde,' verbeterde 't kereltje, eigenwijs.

'Zou-die nou buite lope... zo maar alleen?'

'Hij is niet bang,' zei 't broertje.

Hun stemmetjes waren gedaald tot sidderend gefluister en uit de donkere, warme bedstee keken hun ogen, groot, nerveus, de kamer in. Buiten rommel-ruiste de wind. En de jongen zàg de donkere straat, met de slapende huizen en de zwarte, hoge, waaiende bomen... en hij rilde.

'Is-ie maar één nacht hier...?' vroeg 't zusje weer.

'Ja... je weet toch wel... hij daalt van de hemel met 'n vurige wagen en zes vurige paarde... maar geen mens kan 'm zien.'

'O,' uitzuchtte haar half-open mondje... Maar dan in enen sloeg hen-beiden fèl een hevige, kille schrik...

Door 't slapende huis dreunde plots een slag... een harde bons... en dan weer stil.

Buiten floot de wind.

De twee kinderen, dòl van angst in de donkere, warme bedstee, vielen tegelijk mekaar in de armen, klemden zich, de ogen wild-wijd-open in schrik, aan elkaar vast, gilden luid-op door 't stille huis...

'... O... daar is-ie... daar is de Messias... o... de zwarte man met 't dooie kind... o... de Doodsengel... moéder... moéder... vâder...'

Rauw kreten hun stemmen, woest bebeukten hun vuistjes 't beddebeschot, dat eronder dreunde... traptten hun hete voetjes in 't broeierig-verwoelde bed... rolden ze hun bezwete gezichtjes wanhopig in hun hoofdkussen...

Maar in 't alkoof kwam nu gerucht. De moeder, plots ontwaakt... op blote voeten, 't gezicht slaperig-ontsteld, snelde de kamer binnen.

'Wat is er... wat is er?' vroeg ze. 'In Godsnaam, maak vader niet wakker. Wat doet Dolf hier?'

De kinderen, huilend, half-hangend over de beddeplank, klemden zich aan haar vast...

'O... moéder... er is iemand binnengekomme... zó'n slag... zó'n slag... et is de Messias... et is de Doodsengel...'

'Néé, néé,' glimlachte de moeder, helemaal wakker, geen spoor van schrik in 'r stem, dan weer bestraffend... 'gòd... gòd... 'k schrok me-'n-ongeluk.'

In 'r nachtjak huiverde ze... 'Wat 'n tòcht hier... wat 'n wind... 'r staat toch niks open... 'k Zal eris kijke...'

'Néé,' gilde de jongen... 'niét weggaan... niét kijke... het loopt in de gang... ik hóór et.'

'Der is niks, hoor,' verzekerde de moeder, na even luisteren... 'laat me nou los...'

Zich losmakend liep ze de donkere gang in, kil vloog ze de wind in 't gelaat en even ontstelde ze, merkte dan, dat een forse vlaag de niet-gesloten buitendeur tegen de gangwand had gebeukt. Ze deed 'm nu op 't nachtslot, liep meteen de alkoof in, haastig, om de vader in te lichten, die ze brommend hoorde ontwaken.

In 't bed achter lagen de beide kinderen, zacht kermend in elkaars armen, de dekens over de bezwete hoofdjes getrokken... Nu moeder van hen was weggelopen, 't vreselijke tegemoet... moesten ze alles maar laten over zich komen.

En door hun, in 't opwindend praten verhitte verbeelding, fladderden wilde angstvisioenen... van de witte, koude Doodsengel, die rondging in de nacht en de deuroposten merkte met bloed... van de vreemde man met 't dooie kind... van de cent, die Moosie had versnoept met Dolf... van 't gomets-koekje, dat Roosje had gekregen... en niet uitgespuugd... toen ze 't merkte... en sidderend wachtten ze van moment tot moment tussen 't windgerucht buiten 't geluid te horen, geweldiger dan álles, van die grote bazuin, die eenmaal zal opklinken in de nacht.

Amoeretje

Grootmoeder van Markie bracht ze alle dagen naar school. Iedere ochtend, netjes op tijd, kwam 't stelletje de straat inschuiven, op de hoek voorzichtigjes, beduusd door schel geklingel van heldere trembellen, fris de morgen in, grootmoeder met aan iedere hand 'n klein kindje.

Oud Jodenmensje was 't, met goedig-glimlachend, toch zorgelijk mummelgezichtje, als 't prentje van Alfred Lévy, 't schrale bandeautje, waaruit 't aan de slapen wit pluisde, strak getrokken in een zuinig knotje en daarop 't kleine mutsje van wat flodderkant en kleurig strikje.

Voeten in leren pantoffels, stug plooiend en builend, besloften sliffend, voorzichtigjes de stoffige keien van de oude-stad-straat, waar de school stond. Dat was een oud gebouw met hoge brokkelig grijze voorpui, vochtvlekkig en puistig als de huid van 'n leproos, en vreemd erin glanzend-heldere ramen met daarvoor hier en daar een vrolijkend bloemenruikertje, onhandig samengeknoet, lief geschenkje van een kind aan juffrouw of meester.

Waren ze bij de school, dan gingen ze bedaard met z'n drieën op 't trottoir staan, leunend tegen de muur en kijkend naar de voorbijrinkelende trems en de zwaar rollende vrachtkarren. Grootmoeder, lacherig, boog zich dan wel naar ze over en vroeg, of ze goed stonden, prettig keken, wees ze nu en dan 'n bijzonder hoge wagen en andere dingen van morgendrukke, met innige handdrukjes.

Saartje en Markie speelden nooit met de andere kinderen. Grootmoeder bleef bij ze, tot de bel ging. Dan handig lanceerde ze de twee kleine Jodenkindertjes door het luidruchtig aangedring van de hele bende door naar binnen, tot ze in de muf-vochte, halfduistere kinderwriemlende gang stonden.

En iedere morgen weer, 't hoofd wat op zij, met lieverig-vleiend lachje vroeg ze, oogknippend naar boven, de surveillerende onderwijzer: 'Mag et menéér,' met een dikke Joodse 'g' en die eigenaardige beleefdheidstoon, die zelfs Joodjes-van-de-straat iets zo bijzonder hoffelijks geeft. Want eigenlijk — en dat wist Grootmoedertje wel — mocht er geen van de ouders of grote

broers mee naar boven, dat gaf op de nauwe, gepropte gangen te veel geweld en gedrang.

Boven moesten de kinderen zichzelf of elkaar maar helpen. Maar voor Grootmoedertje was 't altijd een uitzondering, gunst, die ze door haar beleefdheid van steeds vragen en nooit naar bovengaan of 't vanzelf sprak, slimmetjes alle dagen weer bedong. De onderwijzers wisten ook Saartje en Markie een paar stunteltjes, deerlijk geplaagd en geplukhaard soms door andere, wreed-sterke klasseggenootjes.

Koele ochtendwind nu prikkelde fijn jolige kindertjes voor de nog gesloten norske school met z'n donkere gevel, boosaardig blikkend, als 'n mens die aan 'n pijnlijke ziekte lijdt en zich verbittert om de vrolijkheid van anderen. Fijntjes tik-tikkelde de bel van een trem, die langzaam voortgleed door 't kindergewriemel, de belriem speels-ritmisch bewogen door 'n muzikale conducteur. Boze gezichten van opgehouden haastmensen gluurden door de ruiten, bejouwd door de jongens.

Grootmoedertje en de kindertjes kwamen er juist aan, haastig, want vrezend, zich verlaat te hebben, en heel bang te komen na belluiden. Maar de deur was nog toe en berustigd bleven ze nu even 't troittoir bedrentelen, vlak voor de deur, die toch wel zó zou opengaan.

't Waren een paar schrale Jodenkindertjes, Markie en Saartje, arme schoolkinderen uit 'n te groot, slecht gevoed, slecht gehuisvest gezin. Saartje, fijntjes in een bleek-verwassen rose jurkje, met in 't matgele snuitje mooie ovale ogen en een heel klein neusje éven gebogen in 'n teer lijntje, met korte bruine kroesekrulletjes onder een vuilwit hoedje, leek, toch al zeven jaar, een kindje van vijf. Markie, ook zeven, was wat langer, maar lelijk, met 'n plompbonkig Jodenneusje waarlangs diepe groeven in 't magere witte gezichtje. Z'n blauw, grofkatoenen kielkje, hard brutaal kleurend in 't plassende, wijde morgenlicht, onhandig geprutst matrozenbuisje, dat toch wel leuk bij een bruine jongenstronie met frisse kijkers zou hebben gestaan, accentueerde pijnlijk de broze teerheid van z'n was-wit kopje, slobberde over de schamele schoudertjes, aan 't middeltje veel te wijd, als een ballon rondom uitbollend. Karikaturig versmallend, daaronder

ineens de schrielle beentjes in zuinig-strak zwart broekje, de voetjes in schoenen, die zwaar schenen van plompheid.

Apart met grootmoedertje, als kleine oude mensjes zij ook, bedaard, bedrentelden ze 't trottoir.

Snel stappend in de verte kwam nu 'n onderwijzeresje aan, 't gezicht licht aangerood van de nog vreemde, eerste echt-zomerse warmte, 't haar in de haast iets wanordelijk.

Helder onder 't gezond-volle, vrolijk jonge gezicht wat onbeduidend door een iets te ronde kin, was de gesteven witte blouse met hoge, rondom aandringende boord. Stoer-bruin uit de mouwen stevigden aan fors-blanke polsen de kleine ongehandschoende handen, jongens-onbezorgd slingerend langs de korte, donkere schoolrok, kaal en verkleurd onder de feestelijke blouse. Helder feestelijkte ook 't schaterend rode lint om 't goedkope matelootje.

Joelend vloog er een hele schaar kinderen op de juffrouw af. In hun schunnige zomerkleertjes, die uit te korte mouwtjes grauwwellige armen blootlieten en boven de lage halsboordjes groezige, vieze, haar-bepiekte nekjes vertoonden, leken ze een zwerm verplukte, verhavende vogeltjes, toch kirrend en blij in de morgen. Die er 't eerst waren, rappe lopertjes op de spichtige pootjes, klemden zich, kinderlief en innig van gebaar om de juffrouw heen, die luid lachte en spelend trachtte zich 't troepje van 't lijf te houden. Maar stevig grepen ze, wijd uit slaand magere armpjes met strek-gespreide vingertjes, 't hoofd klemmend tegen juffrouw's benen, of ze 'r helemaal omvatten wilden. De donkere rok, die 'r tegen kon, beplukten ze met groezele vingertjes en met de rondomklittende kinderen werd 't lopen, 't benen-uitslaan onmogelijk. 't Helder witte blousebovenlijf alleen met 't blij hoedje stak boven de onverzorgde kopjes met ontkleurde mutsen en vale petten uit, als iets héél reins uit armoe-groezel. Maar vrolijk lachend liet ze zich door de joelende kinders, uitgelaten, naar de schooldeuren draagslepen, in 't voorbijgaan koddig-hulpeloos glimlachend tegen grootmoedertje, die eerbiedig, ook 'n ietsje oûwvijsjes beschermend lachend, teruggroette.

Nu klaterde ook luid de bel, de eerste weifelende klepjes gedempt achter de schooldeur, dan bij 't ineens wijd-openklappen, barstend 't geluid voluit naar buiten. En 't was of de lage donkere deur nu langzaam naar zich toe ging zuigen de kinderen die verstrooid waren in een wijd cirkeldeel met de schooldeur als sterkstomwriemeld middenpunt. Troepjes tegelijk werden er opgeslokt, anderen drongen dichterbij, uit de verte holden laatkomers aan, hier en daar kwam er een, klompklepperend, boterham in de hand, uit een dichtbij smal steegje gelopen, even broos-alleen tussen de hoge hellende huizen, dan weg in 't straatgewoel, glad glippend tussen de mensen door tot hijgend, vóór sluiten, de deur was bereikt.

Bovenmeester, spiedend, keek de straat af, goedig bedoelend laatkomers-op-'t-nippertje binnen te smokkelen zonder straf, dan met doffe slag, sloot hij de deur.

Al jong leven was nu besloten in 't hoog-stugge huis, met de melaatsige gevel, waarin 't druiste van gewoel en gewring op de nauwe gangen, om de voorste kapstokken, om 'n kapstok-voor-zich-alleen.

Toen kwam Grootmoedertje gauw al eruit, oud-tevreden Jodenvrouwtje, kromgerugd onder 't vale sjaaltje dat ze altijd droeg 'om gekleed te zijn.' En door de helle morgenstraat vol lawaaiend stadsleven, slipte ze op de bultige sloffen schuchtertjes naar haar kil-donker Ghetto-tje terug.

Markie en Saartje zaten naast elkaar in de klas. Dat sprak zo vanzelf. En hoewel het tijdelijk — voor straf — naast elkaar zetten van jongens en meisjes altijd gelach gaf, met halfbegrepen toespelingen van vroegrijpe achterbuurtkinderen, die maar nuchter navertellen, wat ze opvangen hier en daar, toch ook al dingen snappend, die gelukkiger kinderen onbekend zijn nog, vond in 't samenzitten van Saartje en Markie niemand iets bijzonders.

Ze wisten wel, de kameraadjes, dat ze niet zus-en-broer waren, doch langs hun anders sluwe opmerkzaamheid scheen toch 't pikante van 't gevalletje af te glijden. Ze hadden 't zo geaccepteerd van de dag af, dat de twee kleine Joodjes door Markie's grootmoeder voor 't eerst waren naar school gebracht, overgeplaatst van een ande-

re, die te vol-liep. De juffrouw ook. Innemend grootmoedertje had haar toegefluisterd, in ouwe-vrouwttjes-ernst, aandoenlijk en naïef voorbijziend de leeftijd van de kleuters... 'ze is z'n bruidje... later gaan ze trouwen.' Dat 'bruidje' had 't wat sentimentele onderwijzeresje getroffen. Want zelf was ze verloofd en ze droomde zich wel vaak 'bruidje' met bloesem en sneeuwblanke sluier.

Markie en Saartje waren vrijertje en vrijstertje zonder dat een van de andere kinderen op hun 'verhouding' ooit 'n ruwheid gezegd of erom gegriinnikt had. Véél werd er, vooral onder de groteren, 'gevrjrd' niet altijd even onschuldig, soms gebeurden er dingen, die alleen te begriipen waren als je 't kende, dat leven met z'n allen op een kamer, zonder pudeur, zonder terughouding in woorden en doen. Maar altijd ook stonden de schoolmuren vol met tekeningen en verhalen van Jan die met Truus en Flippie die met Neeltje 'vree', werden de helden meedogenloos bespot. 't Leven is in die vaak ziekelijke lichaampjes, oud in droefenis, te vroeg gerijpt, vroeger, dan 't verstand komt, 't verstand en de zelfbeheersing, die breidelen.

Doch 't kuise amoeretje van de twee Jodenkindertjes scheen, onbewust, ze te hebben geïmponeerd, of ze aanvoelden 't fijne, 't tere, 't lief-schuchtere daarin...

Ze waren héél zoet in de klas maar lang niet vlug. Hunbest-doend spanden ze zich heel erg in, kleine dreumesen in de lage bankjes, handjes gevouwen op de plank, soms 't jongetje z'n vrijstertje bij de hand houdend, die twee kleine handekens dan zoetjes rustend tussen hen in.

Saartje wist, dat ze z'n bruidje was. Grootmoeder had 't gezegd. Ze was haast altijd bij Grootmoeder, die ze ook zo noemde, in huis, want haar vader liep de hele dag achter de kar bij de weg en 'n moeder had ze niet meer.

Markie wèl, maar z'n ouders woonden buiten, met veel broertjes en zusjes, die allemaal brood en kleren vroegen. Daarom had goeidge grootmoeder, al was 't krapjes ook bij haar, 't doeziige ventje bij zich genomen.

In de vakantie ging Markie naar huis. Maar prettig vond hij 't daar niet. De lucht, sterk en zuiver, bedwelmdede hem en vermoeide zijn in 't triestige, altijd zurende en

gistige Jode-straatje, gewende longetjes. Z'n gezonde broertjes en zusjes waren hem te druk, baasden over 't schuchtere kereltje en 't gelukkigst was hij als de trein 'm ten slotte terugbracht naar Amsterdam, waar aan 't station Grootmoeder en Saartje hem wachtten.

In de klas was 't heel stil. Hoofdjes gebogen bekrasten de kleuters hun leien met de cijfertjes van pas-geleerde sommetjes. Onhandig deden de kleine vingertjes met de lange grijze griffels, moeizaam zwoegend, de griffels zwaar trekkend in stroef geknoers soms overslaand met een gril geluidje. Langzaam, de leien even overziend in 't voortlopen bewoog zich de juffrouw, héél jong meisje nog, tussen de bankenrijen, soms dromerig even voor zich uitstarend. Dan dacht ze aan de grote, blonde jongen, die haar om half twaalf zou komen afhalen.

Zon guldde haar door 't raam in de over 't boord krieuwende nekhaartjes, maakte daar goudig gewirwar van.

Van buiten kwamen harde geluiden binnen, die 't lesgeven in de klassen aan de straat tot een zware corvee maakten, 't trembelgerinkelink hield niet op, de hele lange ochtend niet, zeurig schreide naar boven gerekte roep van koopvrouwen, dan weer hoog gillend, en zwaarbasend, drankschor klonk mannengeschreeuw daartussen. In 't lokaal werd 't warm, broeierig kliemde de benauwdheid tussen de droge, stoppelige kinderhoofden, deed van de bloemetjes van twee dagen oud voor 't raam hun restje frisheid verloren gaan.

Nerveus geschuifel van kinderen, die 't warm krijgen in verdufte, ongewassen plunje, begon de soezelende stilte te doorritselen. Hier en daar gaapte er een, luidop. Markie zat knikkebollend, en tussen de in halve slaap vermachteloosde vingertjes slap bungelde z'n griffel, de mooie, dikke griffel, die Saartje hem gekocht had voor haar cent-van-vader. Saartje, naast hem, sufstaarde voor zich uit.

Hitte loomde door 't lokaal, kleverig zweet krieuwde de saamgepakte kinderen onder 't warrige, onverzorgde haar, parelde op de smalle, witte neusjes. Nijdig, krauwde er een met kromme vingers in z'n broeierige krullebol.

De juffrouw, met wrevelig-snelle rukken de hals heen en weer bewegend in 't nauwe, smoorwarme boord, de kin rekkend om wat ruimte, richtte zich, boos-op zichzelf, op uit haar dromerij. De wanorde, die ze toeschreef aan haar even absent-zijn, irriteerde haar en met nors-knorrig praten, geprikkeld door de warmte en 't eeuwige geraas buiten, dat luid binnengalmde door de hoge klepramen, gebod ze stilte. Even, in machinaal gehoorzamen, hield 't rusteloos schuifelen op, werd 't onder 't boos samentrekken van de blonde wenkbrauwen in 't jongemeisjesgezichtje, broeierig-stil, kunstmatig-ordelijk.

En in die stilte klonk ineens, absoluut onverwacht, luid geschrei, waar de hele klas en de juffrouw ook, van opschrikte.

Markie's voorbuur, potig kereltje, te oud voor de klas, maar te lummelig-dom om verder te komen, schrik en plaag voor de kleintjes, had stilletjes, heel voorzichtig, de dikke, mooie, met rood papier beplakte griffel uit Markie's slappe vingertjes gegrist. Doch voor hij tijd tot behoorlijk opbergen had, was Markie al wakker, met wijd sperren van z'n vakerige ogen, voelend dat er iets gebeurd was zonder nog juist te weten wat. Juist zag hij de mooie griffel in de blouse van dikke Dirk verdwijnen en ineens, met z'n hele bovenlijf de bank overschietend, dat de blauwe kiel Dirks rugleuning overbolde, greep hij met zenuwachtig gebarende vingers naar z'n eigendom, zodat Dirk, de stoere elleboog afwerend achteruitstotend hem juist, met vinnig rakende bons tegen 't dikke neusje meppe. Bloed spoot eruit en luid huilend liet bang, al afgebluft Jodenjongetje z'n hoofd op de bank vallen. Voor de bloedspatten, akelig op 't bankvlak, griezelden de dichtbij kinderen, en de juffrouw, even besluiteloos, stond een momentje overlegend.

Luid van ontzetting gilde anders stille Markie 't uit, en onthutst zat Dirk, die 't heel niet zo erg bedoeld had. Maar Saartje, vlam-rood ineens, vloog op uit de bank, en 't katlenig lichaampje boven op 't plat zwaaiend begon ze met kleine, fel-woedende vuistjes Dirk's rossige kop te bebeuken, die verbluft, zonder poging tot verweer, de tuchtiging onderging.

Doch de juffrouw schoot toe en Saartje wegrukkend

en rechtzettend in de bank, begon ze te beproeven onder 't tumult van de hele, opgewonden, om-beter-te-zien banken beklauterende klasse, uit de nu ook luid gillende Dirk enige opheldering te krijgen.

Saartje, duizelig ineens neergezet in de bank, na 't rooddriftig wraakbeuken, zag plotseling Markie's jammerlijk-bleek, bebloed gezichtje.

En smart-snikkend sloeg ze, innig-troostend, bēi-armen om zijn hoofdje.

Uitdrijving

I

's Middags had ze weer gevochten.

Om vier uur bij 't uitgaan van de school. In september was het, een zonrijke dag van begin herfst. Dan waaien er van die bolle winden, zomer-geurend en prikkelend, met al een ietsje ook van de weemoed, die late herfst- en winterwinden brengen, of 't boodschappers waren van verre, grauwe landen, die vaag bericht meevoeren...

Maar nu scheen de zon en dat maakte, met de wind als lichte wijn, de jongens dronken en zwierig in de bol. Ze liepen, zingend met monden wijd open en onbeholpen armzwaai van louter pret, en ze gooiden met de benen, uitbundig, of 't niet òpkon.

Op 't pad, de dorpsstraat, de ze altijd kortweg 't pad noemden, werden bomen gesnoeid. De hobbelige klinkers waren al dicht bespreid, met de brede, sappig-dikke takken, vol uitgegroeide twijgen met nog fris geblaart.

Dat lag daar allemaal welig te stoven in de zon en de geurige damp welde eruit. Want 't ging tegen de winter en dan werden de bomen, voor het tuintje van ieder net huisje één, helemaal gesnoeid en tot kale, lelijke proppen bijgeknipt.

Ze hadden maanden volop gehad om hun leefstorm en zomer-vrolijkheid uit te vieren en moesten nu stemmig terug, als bedaalde mensen, die kalmpjes de winter gaan doormaken, in volgende zomer dan weer vol van lustige fut.

Tuinlui, rode, glundere gezichten, gladgeschoren en een vrindelijk-brede mond met stomp-pijpje daarin, zaten hoog in de bomen tussen 't volrijp geblaart en de fijne, vrolijke geuren maakten hen ook jonk-jolig.

Telkens helder klonk 't metalen klikklak van hun scherpe scharen, wreed als werd er leven afgesneden en dan, loom-onwillig, ritsel-gleed er zo'n grote tak als een nog levende arm, naar beneden met z'n vracht van zijtakken en blad, neerploffend op de grond.

De bomen, die al de beurt hadden gehad, eng, rondom

bijgeknipt, stonden als vreemd gevlochten, gedrongen proppen op hun stam, enkele blaren er aan.

En ze lieten de diep-blauwe hemel door, wat een vreemd gezicht gaf voor de overburen, die de ganse zomer in de koel-groene schemering, met wat luchtkeur er tussen spelend, hadden gekeken.

Een oude tuinbaas, wadend met z'n klompen door 't dikgespreide groen, bewoog zich kleintjes onder de bomen met z'n lange schaar-aan-stok, en pijnlijk-gerimpeld z'n oud-mannetjes gezicht naar boven, omdat de lucht zo fel-licht, pikte hij er wreed-kalmpjes de grootste, levendste takken uit en gaf ze dan bedaard en zonder haast een vinnig klikklak-tikje — traag, met zwaar geruis, slepend gleden ze naar beneden, op de snee vochtig en fris wit.

Maar daar kwamen de jongens aan, overmoedig en licht-dronken van zon en lucht als van schuimende wijn; en 't wellustige blad-gegeur, dat ze in de bol sloeg, deed 't gezwaai van hun benen en 't wilde armbeweeg nog heftiger zijn. Uit hun frisse, open kindermonden welde tierige zang, als van vogels, die vol zijn van jeugd en vreugde.

Ze grepen joelend de takken beet, met hun tropeeën van twijg en blad, zoet geurend en levensvol nog en dol zwaaiden ze die boven 't hoofd, gillend en dansend. Ruk-kend gristen ze mekaar de groene takken uit de handen, stoeivechtend ermee, als losgelaten jonge honden. Door de luwe lucht stoven en stormden de afgeritste bladen, verscheurd en verformfaaid; de kale, lange takken, veerkrachtig en sterk taai, met een schors als levende huid, hielden ze dan in de hand.

Met fel geluid zwiepten en floepten ze die door de lucht, in die sterke bewegingen wat van hun overmoed en lust ontladend.

Vechtend om de mooiste, om de dikste, buitelden ze door het groene bed, dat de klompen wegstoven, een eind verder geluidloos, onvindbaar terechtkomend. En de tuinlui wisten zelf niet of ze de hele kluit zouden wegjagen, die ze belette in rustig voortwerken, of dat ze die lust — waren ze niet ook jong en jongens geweest? — zouden laten viëren voor ééns.

'n Klein, tenger meisje, van een jaar of acht, met een

heel mooi gezichtje, waarin goudige bruine ogen, en met veel loskrullig, bruin haar stond op een kleine afstand van de joelende bende.

Ze was niet op klompen, maar ze droeg al oude, verlapte rijgschoenen, plomp aan de klein-kindervoeten en daarboven, vreemde rijkdom bij 't grof-armelijk schoeisel, een kort, net jurkje van fijn mousseliën met kleurige bloemetjes. Warm in de zon guldde het springende, loskrullige haar, welig overstromend het nekje tot halverwege de rug van het witte jurkje, met de fijntjes erop tippende bloemfiguurtjes.

Ze deed heel niet luidruchtig, eerder stilletjes, als iemand, die zich liefst ongezien houdt, maar in haar gretig toekijken was de hevige lust om mee te doen, mee te joelen, te zwaaien als de anderen met de takken, dat de bladeren floepten door de lucht, van de tak gerist en even nog fladderend als kleine, al vermoeide vogeltjes. Want haar beweeglijk gezichtje, met het zenuwig, hartstochtelijk mondje was vol lust.

Maar schuchtertjes stond ze, niet durvend... De grote, sterke jongens en meisjes van de school hadden haar al zo dikwijls geslagen en ruw weggejaagd, zo dikwijls haar gebruikt als 't speelgoed, waaraan ze hun kinderwreedheid en groeiende kracht konden koelen.

Ze was 't enige Jodenmeisje op school, haar gezin 't enige van 't dorp, En van dat ze er — enkele maanden maar — nu waren, werd ze 't leven ondraaglijk gemaakt door bitse vijandigheid van de dorpelingen. Nóóit hadden er Joden op het dorp gewoond en toen zij er nu met het grote gezin waren gekomen, om er een manufacturen-zaakje te beginnen, hadden de boeren, al vóór de opening, gevloekt en gescholden in de herberg op die smerige Joden, die niks op d'r dorp te maken hadden. Blevén ze maar liever weg met hun vuile negotie!... 't Was om al dadelijk de moed erbij te verliezen. Maar vader, die altijd hoopte, nooit het hoofd neerlei, had gezegd, dat ze maar 't winkelkastje heel mooi zouden maken en op de openingsavond met veel licht. Dan móesten ze toch vanzelf wel komen. Mee-hopend hadden ze allemaal dapper geholpen. Oude vader, die al zoveel getobd en getrokken had, toch lustig gebleven en opfleurend bij

ieder klein kansje van slagen, had de dag zelf achter 't nog geheimzinnig-neergelaten gordijn de grote avond zittend voorbereiden. Bloemetjes en een paar grove planten hadden ze zorgzaam op 't grijs-blauw bekleedsel van de uitstalkast geschikt, tussen zwierig-geplooid rood zijden zakdoeken, boerenjongens-petten met glinstering van ankers en goudbies en andere, kleinere klungels. Saar had de petten en hoeden afgestoft, de jongenspakjes nagezien of geen knopen ontbraken, zorgvuldig opwrijvend het goud van ankertjes en jekkerknopen. Vaders blijde moed had ze allemaal wát gegeven en de vreugde van 't voorbereiden had ze een heerlijke dag bezorgd, als in lange zo niet. Die dag was gauw genoeg voorbij, met ploeteren en uitpakken, met schikken en bekijken, aanmerken en weer veranderen.

Joop, de oudste broer, had de prijsjes getekend, keurig op karton van oude dozen, met dikke potloodvegen, glimmerig-zwart-grijs en moeder had ze met grote steken op 't goed genaaid.

Vader zelf etaleerde en 's middags in opgewonden, vrolijke haast aten ze, want er moest afgemaakt en al duurde het lang, voor de altijd lichte zomeravond kwam, er moest voor lampen toch gezorgd, véél lampen, als, laat-avond, het kopen nog niet gedaan zou zijn.

En 's avonds had vader zelf, in z'n sjabbespak, plechtig-langzaam 't gordijn omhooggetrokken.

Toen, na de eerste schok van 'n moment heerlijke verrassing, omdat ze even dachten, door opgewondenheid op iets ongedachts-groots voorbereid, dat die hele troep schreeuw-dringende boeren en boerinnen koopgragen waren, wedstrijdend wie 't eerst in 't winkeltje zou zijn om 't mooiste te bemeesteren, hadden ze, ineens, begrepen dat er geen vrolijke kooplust, maar hatelijke moedwil was in 't lachkrijzen van opgeschoten lummels en frisse lolmeiden, hoorden ze, dof-dreigend, scheldwoorden... 'Jood!':... 'Smous!':... naar boven borrelen uit de dichte troep, laf-lachend glossen maken op hun waar, in dwaas-overdreven Joods jargon.

Tegen de winkeldeur hadden ze mekaar aangesmeten, dat die telkens openvloog met een harde bons en angstig getingel van 't schelle belletje. Uiterlijk dapper stond

Joop dan op om weer te sluiten, toch met een gewaarwording van uiterste gevoeligheid in de huid van hoofd en gelaat, die hij weerloos bloot hield tegen straffe gooi van stenen en vuil, die van buiten dreigde.

Zóver kwam 't niet. Er werd alleen gegild en rauw gescholden; kinderen, achter hun moeders brede rokkenvracht, staken vals-sarrig, pal vóór 't winkelraam, de tong uit, liepen dan hard terug, aangevuurd, toegejuicht door de groten.

Kort-dikke, breedschouderige jongen, nauw in z'n kleren, breed-stapte brutaal de winkel in, gezicht rood van ingehouden lach, die hij, bij 't raam-loeren van buiten, moeite had niet geweldig uit te proesten. Tot witte schijfjes plattend hun neuzen, drongen de voorsten op tegen de winkelruit, boers-lijzig gillend:

'Nou zèg, roep dan vollèk...'

Brutaal, met haast-overslaande stem van niet-meer-in-te-houden lach, kraaide de jongen z'n 'volk' de gesloten tussendeur toe...

Die ging toen open, en langzaam-wantrouwig schuifelde de oude Jood binnen, vroeg wat hij wilde. Pret-flikkerend de ogen, even opzij naar 't raam en, de oude man vlak in 't gezicht, haastig-flapte de jongen het er meteen uit: '... 'n... 'n stuiver boezeroenen...' en hoevél of-ie d'r dan kreeg...

Woede-bevend, stamelend, stond de Jood achter de toonbank, wilde antwoorden... uitvaren... Maar dikkerd was de winkel al uit, protsig stappend tussen de hoop, met gezicht van:

'Nou, hoe lever ik 'm dàt...?'

Dat zelfde spelletje werd nog veel herhaald. Rauw, met grove boerenstemmen, krijsten ze de winkel in om 'n cent lere-lappen... om muizevallen... glossend ook op spek en worst... Vuile woorden van slungelige jonge kerels, die lollig de brede meiden kietelden, keilden daartussen, en geen ogenblik zweeg 't vinnige belletje. Maar succes hadden ze niet meer. Stil bijeen achter de winkel bleef 't Jodengezin en zelfs Joop kwam niet meer te voorschijn om de deur te sluiten.

't Hele dorp had er een lol-avond van. Toen ze eindelijk afzakten, de herbergen in, om de pret en de drift met

borrels te verslaan, was er niets verkocht. De rood-zijden zakdoeken, elegant van plooi tussen bloemetjes en planten, en de jongenspakjes, stijf op houten staken, met petten bungelend aan de punt, dode poppen zonder kop of benen, stonden onaangeroerd in de schemerige winkelkast. Want ook de lampen hadden ze niet aangestoken. Die stonden klaar en blinkend opgepoetst op de tafel in het woonkamertje. Daar rondom zaten ze, stil van felle teleurstelling, de vader met z'n baard diep gegleden over de borst, in smartelijke hoofdbukking, moeder, 't uitgemagerd zorggezicht bleek onder zwarte bandeau. Beweegloos rustten de handen in haar schoot. Maar Bram had woedend gescholden op 't rapalje; er uit gewild, ze te lijf. Straf, met gebiedend gebaar, had vader hem gezegd, binnen te blijven. Een jood vocht niet, mocht geen opspraak geven. Een Jood leed en verdroeg in stilte...

Ja, zo was 't altijd. Zij, Saartje, met haar fijne mondje en dun fladderjurkje, was wel een klein, kranig dingetje ook, dat wàt graag de grote jongens met haar dappere, kleine vuisten had willen en durven slaan, als ze moeder scholden en beschimpten, haar nariepen, de enkele keren, dat ze zich vertoonde:

'Nâ, nâ, waar 's je negotie?'

Maar nu, geurige septembermiddag, stond ze, stillertjes, geleund tegen de grijzige, kale stam van een al bewerkte boom. Wat graag ze meedoen wilde in de leuke pret! Van 't prachtig speelgoed, lange, als meitooi frisse takken, kon ze haast niet afblijven. De andere kinderen vochten tierend dooreen. Hun gezichten gloeiden vochtig en rijp-rood en de pret flikker-danste in lustige ogen. De gemoedelijke ouwetjes van tuinlui met hun leuke, steenrode buitengezichten stonden kalmpjes toe te zien, glunderig-lachend hun pijpstompjes bemummelend. 't Werken hadden ze er maar aan gegeven en ze bliezen, toch wat killig voelend in hun losse vesten met blauw boezeroen, wat uit.

Vlak voor Saartjes voeten lag een mooie, versgesneden tak, vol bladeren en brede zijtakken, weeldige tropee, die de alvernielende overmoed van 't jolig kindervolk nog ontgaan was. Slimme oogjes met de goudflitsjes er in

listig loerend, trachtte ze die, ongezien, op te beuren, stevig trekkend met twee handen aan de tak, die zwaar bedolven lag onder nattig-samengepropte vracht van bladeren en takjes. Langzaampjes, almaar beloerend 't kindergewoel, beurde ze 'm de hoogte in, 't kleine hoofdje flitssnel plannend om, zó als ze 'm had, met haar lenige lijfje ongemerkt weg te glippen. Joop zou 'm dan voor haar schillen, tot een grote gladde stok, prachtige zweep voor paardjesspel. Maar een lange meid, met wijddopen mond en fladderend vuurrood haar aan 't dansen in een kring met anderen, wild klomp-springend in de bladerhoop, zag haar dadelijk.

'Nou kijk eris, nou kijk eris,' riep ze, 'die Jodenmeid met zo'n prèchtige tak. Geef òp, smous, smerige dief.'

'Nee,' snauwde Saar, moedig, nu ze de tak had, en stevig aanklemmend, 'je krijgt 'm niet. 't Is mijn tak. Je hebt er allang genoeg. 'k Neem 'm mee voor me broertje.'

Slungel met breed, sproetig gezicht en warrige haarbos, slenterde, voetstappend, boers-schouder-schokkend, handen in de zakken, op haar toe en vlak bij bleef hij staan, zei, ogen minachtend op haar:

'Neergooien, hè!'

'Nee,' nerveus-hikte Saar weer, 'k doe 't niet...' Koppig klemde ze de tak. 't Fijne mondje beefde en in haar ogen gloeide het van komende tranen.

Vrees voelde ze, dat die tranen te zien zouden komen, dan zou ze nog meer bespot en machteloos meteen zijn. Machinaal lippen-prevelend zei ze haar eigen gedachten na... niet huilen... niet huilen...

Joelend en schaterend dicht omringden ze, speels duwend, Saar en de grote jongen; zij, opkijkend naar hem met verdonkerde, felle ogen en hij breedlachend met witte tanden. Belust op vechtjool hitsten ze, handenvol gescheurd en nattig blad grijpend en ze haar gooierend over 't hoofd, dat ze kleefden in 't ruigkrullige, goudbruine haar. Meisjes, afgebroken-neuriënd onder 't bewegen, huppelden hoog op de voetpunten om het kind heen, sarend gezichten trekkend.

'Nou, zeg,' ruw-gebood de sproetige slungel, 'gòoi je 'n 'm nou neer of niet...'

Bevend, toch krampig geklemd tak in de kleine handjes, stond Saartje kleintjes in de tierende kring. Speelswreed sloegen haar de kinderen, schoppend in de bladerrommel, struikelend over nat-taaie takken, kleine, vlijmfel-aankomende streekjes met de lange, slapzwiepende zweeptakken, pijnlijk over gezicht en handen. Dan ineens, luid schreiend van angst en pijn, liet ze de tak uit de handen vallen, die ritselend langs haar jurkje op de grond gleed.

Nu hielp dat niet meer.

De jongens, losgelaten, schreeuw-joelden dooreen:

‘Ze môt hebben met ’r eigen stok.’

Plagerig drongen ze, verraderlijk stomp-duwend, om ’t snikkende kind heen, opduwend van achter, als die avond voor de winkel. Vals-venijnig peutten ze haar in de rug, trokken haar bij de armen, beplukten haar verwaai-de krullen. Vergeefs wendde ze zich heen en weer om uit het nauwe kringetje te raken; laf-treiterig huppel-drongen ze, buik naar voren, òp.

Rustig toekijkend, stonden twee tuinbazen op een afstandje. Angstig over de kinderen heen gilde Saar:

‘Help me, baas, help me dan toch...’

D’een, ouwelijk, kromruggig kereltje met dun grijs kinbaardje, keerde zich, met de hand afwerend gebarend, om, slenterde weg. Hij zou geen ruzie maken met de boeren om dat Jodekind. De andere, vóór z’n kame-raad te volgen, bleef nog even staan en, de wenkbrauwen optrekkend, schreeuwde hij, langzaam-luid nadrukke-lijk, over de hoofden heen:

‘Je eigen schuld, dan had-je maar door motten lopen. Je had hier toch niks-niemendal te maken? Nee, meissie, nou kan ik je niet helpen!’

Saar, voelend het hevig onrecht in z’n woorden, wou verdedigen:

‘k Wil toch ook spelen...,’ huilde ze, ‘k doe hun toch ook niks.’

Tuinbaasje toen, of hij niets hoorde, draaide zich om en ging weg.

Tegen de avond kwam Saartje thuis. Ze had zich wàt-knap verdedigd. Met de kleine, stevig-genepen vuistjes had ze in ’t wilde erop gebeukt, tot ze er genoeg van had-

den, en ze haar, schreiend en hijgend van nerveuze drift, lieten gaan, met wat nagejouw van 'smous' en 'vuile moer'.

Maar naar huis dadelijk durfde ze niet. Deerlijk gescheurd was 't jurkje, en 't gezicht, waarover zweetvochtig krullen sliertten, vol vuil en kleine krabbeltjes van nagels en vinnige tak-eindjes. Naar buiten het dorp dwaalde zij, de eenzame weg af, die zij en Joop zo dikwijls zochten, als ze zich, in hun te vroeg-rijpe en al te trots-gevoelige zieltjes dood-ongelukkig en heftig gegriefd voelden. Joop was héél knap, altijd de knapste van de klas geweest toen hij schoolging, en nóg las hij veel, wist alles van de beesten en de bloemen, die ze zagen op de wandeling. Onder 't uren ver voortdwalen, vertelde hij daar gretig-luisterend Saartje van. Kwamen ze dan een boerenjongen tegen, dan maakten ze zich maar klein tussen 't gras, lusteloos voor vechten en krakeel. Soms was 't, dat de jongen, lui en onverschillig, ze wel zag, maar te vadsig om kwaad te doen, effen-weg en door gewoonte als vanzelf, alleen maar even schimpschold:

'Smousen...'

Dat kon hij niet laten, maar daarmee vergenoegde hij zich dan. Joop, zwakke jongen, met z'n fijn-intelligent gelaat balde dan in woede-en-haat-opkoking de vuisten, nagels klemmend in 't vlees, en Saartje, schuw, durfde niets zeggen... 't Was er mooi toch, in 't zoet-riekende gras-en-bloemenland, bij de rietplassen, vol planten en leuke, kittig zwemmende beesten, van welke Joop, op z'n buik ervóór liggend en met de vinger 't vlugge beweeg volgend, allerlei aardigs vertelde...

Tegen de avond kwam Saartje thuis en toen ze, schuchtertjes binnensluipend, geen ander geluid hoorde dan een zacht-eigenaardig mompelen uit de woonkamer, deed ze nog stiller en bleef, schuw, in de deur staan, want ze begreep, dat vader en de jongens het avondgebed lazen, 't gezicht in eerbied naar 't Oosten en de voeten aaneen. Hun lippengeprevel ritselde zo'n beetje door de schemering en achter de deur wachtte Saar, tot ze klaar zouden zijn, terwijl bepeinzend of ze gestraft zou worden voor 't vechten en de bemorste jurk.

Ze mócht niet vechten, maar Bram gaf haar gelijk, in

stilte, want voor vader was hij bang. Zelf vocht hij maar wat vaak, kwam vader er achter, dan kreeg hij klappen, zo groot als hij was.

Binnen hoorde ze nu 't drie passen achteruitlopen van vader en de jongens na 't gebed en ze zag 't vóór zich, hoe ze de voorgeschreven buiging-naar-'t-Oosten maakten en hun gebedboek sloten. Toen, zoetjes en schuw sloop ze binnen en dadelijk was ze bij moeder, die voor 't zijraam zat en naar buiten staarde. Breiwerk rustte in haar schoot, ze had 't neergelegd, bij 't bidden van de mannen, in eerbied.

En haar donkere, mooi gevormde, maar ontglansde ogen snel schichtigden naar de vader, die, de boeken op 't rek zettend, daarbij hier en daar een los blaadje verschikkend, Saar niet had zien binnenkomen. Van het laatkomen en 't bemorste jurkje begreep ze dadelijk en tobbend, hoe dàt nu weer goed te praten tegen vader, die lelijk uitvallen kon de laatste tijd, schoof ze, bezorgd hoofdschuddend, stilletjes het kind naast zich, aan de raamkant.

Daar stond ze wèl nauw, maar heerlijk veilig, en zó voelend, lei ze, poezig vleierend, haar jong-fris kopje tegen magere moeder aan.

Zo lief stond ze daar, 't goudige haar diep schaduwend over de ronde wangetjes, dat vader, haar opeens in 't oog krijgende, niet boos was en alleen grapjes maakte over haar listig binnensluipen. Hij zette haar op z'n knie en, 't bemorst jurkje ziende, gaf hij haar grappend wat zachte tikken.

Maar Bram, met z'n hoge jongensstem, reclameerde de avondboterham, vertellend luidruchtig, hoe hij ràm-melde van de honger. In de schemering van 't achterwinkels kamertje schikten ze voor 't brood-eten nu allemaal om de tafel, nauwtjes gedrongen de vijf kinderen, van welke Saar op één na de jongste en Joop met z'n zacht-sympathiek jongensgezicht de oudste. Kibbelend en duwend om een plaatsje, vulden de kleintjes 't schemerkamertje met hun rumoer, dat de moeder, door een paar sussende woorden, bedaren weer deed.

Maar wilde Bram, jongen van veertien, loerde grappig-brutaal met clown-gebaar in de broodbak en vroeg, half-

verlegen, omdat hij wel wist, dat 't niet kon: 'of er geen kaas was...'

Vaders vriendelijke gezicht verplooide tot grommigheid en bits beet hij naar Bram:

'Nee, er is geen kaas, de boel gaat er nogal naar.'

Zacht erbij zei Joop, iets verwijtend:

'D'r is vandaag niks verkocht, Bram...' Maar vader wendde zich plotseling, kort, als herinnerend, naar Saar:

'En wat hebben ze jou weer gedaan, hoe was jij weer zo laat van school, vanmiddag?' Saartje, met haperig stemmetje, bang voor nu nog straf, misschien wel klappen als vader zo kwaad keek, vertelde van wat gebeurd was bij 't takken-spel. Waarom gunden ze haar nooit eens wat? Zoveel takken waren er en geen-één had ze er mogen hebben. Was dat eerlijk, dat moest vader maar zelf zeggen! En ook waren ze haar aangevlogen, zij had zich alleen verdedigd...'

'Maar je weet toch,' zachtmoedig coupeerde moeder 't verhaal, een driftbui voorziend en die zo trachtend te weren, 'je weet toch, dat vader 't niet hebben wil. Dan moet je maar doorlopen...'

Saar, zich diep-verongelijkt voelend, weer terug:

'Moet je maar kennen, als ze in een kring om je heen staan en je treiteren...'

'Wat deed je erbij?' snauwde de vader, boos, geprikkeld door de tegenspraak. Al die vechtpartijen óók nog namen 'm 't beetje klanten af, die nog bij hem kwamen, omdat hij goedkoop was en allerlei dingen in voorraad hield, die de boerenwinkeltjes misten. Vanmorgen had de huisbaas hem nog aangesproken. Geen kwaje baas, wat onverschillig. Zat hier om te potten, een mooie kous te mesten. Güntzel heette-die, 't was een bakker uit Westfalen, die een raar Hollands eruit flapte en daarom door de boeren op de hak werd genomen. Maar z'n brood vonden ze lekker en allemaal kochten ze bij hem. Zo had de Mof er alle eigen-bakkertjes uitgewerkt met slimme reclame-vindseltjes van paasbrood en wat toe voor de kinderen. Hij potte mooi, dit huisje was van hem en zijn eigen huis.

Maar de laatste tijd kreeg hij last met de boeren. Hij lag onder één deken met de Jood, zeiden ze. Had hij niet

verhuurd? Zou zonder hèm de Jodenboel ooit in 't dorp zijn gekomen? Hij moest blij zijn, dat ze hèm met vrede lieten, hem begunstigden. Wat had hij, Mof, die Jodenpan erin te halen?

En Güntzel, hoewel vredig, niets tegen 't gezin hebbend, zich zelfs, ook vreemdeling, tot hen aangetrokken voelend, werd onder 't gevit en de aanmerkingen weleens benauwd voor z'n zaakje. Hàd-ie 't ook maar nooit gedaan! Maar 't huisje stond al zo lang leeg en 't waren toch ook fatsoenlijke mensen. Toch gaven ze, al was 't buiten hun schuld, heel wat herrie op 't dorp.

De vrouw vertoonde zich nooit, de man heel zelden meer buiten de deur. Joop, die de inkopen deed, in de stad, een half uur sporen ver, lieten ze meestal rustig, omdat ze in hem de Jood zo niet zagen en omdat hij, stil en witjes, héél vroeg al op het pad was, een uur aan de loop vóór 't station bereikt.

Doch Bram, sterke jongen, die de boerenjongens aanvloog als ze maar naar 'm wezen, en de boeren brutaliseerde, was de ergernis.

Zo'n Jood en dan nog praats voor drie! En Saartje, vinnig ding, dat terugvloog, wie haar aanraakte, mochten ze óók niet...

Schuw-zwijgend, na vaders uitvallen en daarna in stilte terugzinken, kauwden de kinderen hun brood. Bram mokte, hij zou zich maar stil houden, al was 't, om je geduld te verliezen en eris flink op te spelen tegen vader, die maar makkelijk praten had en die niet, met een paar stevige armen aan 't lijf, gesard werd door die lamme boeren hier. En dàn niet eens wat te mogen terugdoen! Joop... nou diè was óók van water-en-melk. Als je 't verdragen kon, was 't makkelijk genoeg. Leuk vond-ie dat kleine ding van een Saar, sloeg er maar op in. Lé was een ziekelijke stumper en Michieltje nog veel te klein. Michieltje aan 't vechten, ja, dat zou 'n gezicht zijn. Bij 't grappige van de voorstelling legde z'n jongensdrift zich en tegen moeder, die 'm voetseinen trachtte te geven onder de tafel van stilhouden-voor-vader, wenklachte hij dat de bui al over was.

Boterham op, begon moeder, handig door jarenlang doen, de drie jongsten: Michieltje van drie, kittig rak-

kertje, Saar en ziek-bleke, manke Lé naar bed te helpen. Joop, die altijd hielp en ploeterde in 't huishouden, nam vlug de tafel af, bracht bordjes en kopjes naar een klein achterschuurtje, dat voor keuken diende.

'Mag ik er nog wat uit, vader?' verlangend vroeg Bram, hunkerogend naar buiten, waar 't koeler scheen dan in het kleine kamertje achter de winkel. Uit de achterdeur ging 't uitzicht over bouwlanden, groen-grijs van winterrog, waarachter de hemel, nog een ietsje kleurig, rustig bekwam na zonnedag.

Maar hij mocht niet. Vader was niet boos of driftig meer, doch hij wilde Bram toch graag nù in huis houden. In de dorpsstraat waren ze nog altijd bezig met de takken, doch 't vrolijke spel was ontaard in woest en bandeloos getier, waar ook de groten aan deelnamen. Liet hij Bram in die herrie, dan kwam er weer vechten en relletjes van. En droevig erom, want wetende dat ze 't zo vrolijk niet hadden, met allemaal in 't ene kamertje, verbood hij 't tòch. Hij zou dan wat lezen voor ze, als moeder de lamp had aangestoken. Zonder mokken, al spijt hebbend van z'n vragen om kaas daarstraks, onderwierp Bram zich. Van 't rekje nam de vader een oud boek. En hij las van de Uittocht uit Egypte. Z'n stem beefde bij 't lezen en veel fantaseerde en vertelde hij erom heen, de ogen ver, de baardharen bibberend in 't ontroeren van z'n mond. Stil zaten de moeder en de jongens, luisterend. De dromige woorden doorklankten de rustige intimiteit van het kamertje, en het luide getier van lollige jongens en luidruchtige meiden in de verte bij de bomen nam af. Doodstil luisterend waren ze naar 't veel-gehoorde verhaal en vaders fantaseren daaromheen.

Maar toen hij nabetrachten ging en sprak van de hoge bestemming der Joden en hun uitverkoren-zijn, zeggend dat ze daarvoor veel moesten verdragen, en zo terugkomend op de vechtpartij van daarstraks, begon Bram onrustig op z'n stoel heen en weer te schuiven, en, mond-vertrekkend, mompelde hij, ingehouden recalcitrant... 'nou jà... nou jà...'

Joop keek, strak-minachtend, vóór zich...

II

De vóóravond van Nieuwjaar, ditmaal vallend laat-september, bracht blijheid in huis.

Al gaat het materieel beloop der dingen nog zo weinig naar wens, al steekt het hoofd ook vol zorg en zaken-gepeins, de hoge dagen der Joodse feesten zijn en blijven aan de vreugde gewijd. Zó was 't ook nu...

Zon was, in betrokken lucht, al haast ondergegaan. Fijne damp kwam zwevend hangen over de landen, waarop de deur van 't kamertje achter de winkel gaf. Stug verborgen achter de duistere massa van de bomen errondom lagen de enkele boerenhuizen. Vaag in de mist was 't broze silhouet van een mosterdmolentje en hier en daar in de verte glimmerde nog in bleek licht een plas, van pluimig riet bewuifd...

Zó zag Joop het, terwijl hij armgekruist stond in de deur en rondom heen naar buiten uitstaarde. Maar z'n moeder, met haar weke stem en zacht gebaar, kwam achter hem en zei, vlei-vragend:

'Kom je in huis nou, Joop, en doe je de deur dicht? 't Is zo kil buiten. Zó gaat Jomtof in. Ik steek de lamp op en je vader komt daar dadelijk. Laten we vanavond simge hebben en niet prakkezeren...'

Joop keerde zich om en sloot de deur. De kilte van buiten was nu afgesneden en de damplanden met de rietplassen en het traag-treurig wikkende molentje schenen weg en tot een vreemde wereld te behoren.

Want de helder-brandende lamp, die moeder ontstak, liet de innige feestvreugde zien op haar gezicht, zo opgeklaard en uit de zorgplooien, als 'n Joods moedertje dat hebben kan op een feestavond. Zó, met kleine blijdschapsuitingen, maar heel intiem, even voelbaar in een enkel handgebaar, met verhelderde ogen, nam ze uit de kast en uit-spreidde het over tafel, het schitter-witte tafekleed, dat als bij tover van het ruw-bruine, geschilderde blad een blinkende feestdis maakte. En dezelfde blijheidsnaar-binnen, als van 'n spinnende poes, was in het zorgvuldig-zacht neerzetten van borden, het schikken der vorken op 't witte kleed. Haar gezicht, alsof 't zó aan 't neuriën zou gaan van ingehouden jubel, te innig om uit te

zingen. En Joop, haar aanziend, voelde haar gevoel heel sterk. Toen ging hij naar z'n moeder toe en zoende haar.

'M'n jongen,' zei ze... en om hen beiden was 't stille van de kamer. Rustig nog langs de wand stonden de oud-bruine, zorgzaam opgeglansde stoelen en stillekens boven de gesloten bedsteedeuren tikte de klok.

De moeder zette schaaltes met noten en peren op tafel en Joop had er plezier in de peren tot een hoge, wankel piramide te bouwen, waarom z'n moeder dan gelukkig lachte, terwijl hem goedigjes plagend om z'n klein-kinderbedrijf.

Zo bleef 't stiltes, tot moeder, met haar effen stem vol vreugdflitsjes, zei:

'Ze zijn zoet, de drie, vóór in de winkel.'

'Ze spelen met knopen,' droevig-glimlachte Joop, 'we verkopen ze toch niet.'

Wijs-moederlijk bestrafte ze, gewild-luchtig, al had even een zorgploo haar gezicht uit de feestelijkheid verknepen:

'Mag jij nou over verkopen praten... God hêt altijd geholpen, God zal wêr helpen...'

Buiten klonk nu geluid van aankomende stappen en tegelijk in de winkel voetgestommel van de kinderen daar, met geweld van omrollende dozen en neerkletterende knopen. Een enkele tolde op z'n kant over de houten winkelvloer, viel eindelijk, met een dof klikje, ergens in een hoek neer.

Buiten was Brams frisse stem, gedempt wat in dampige lucht, en de deur ging open, — waar 't nu donkere land dood en kil achter lag.

'Daar waren we,' vrolijk luid riep Bram, 'wat is 't hier leuk... de tafel al gedekt... peren en noten...' En schalks-nieuwsgierig tegen z'n moeder... 'wat eten we?'

Schertsend-weg duwde ze 'm bij z'n schouder, terwijl antwoordend, geheimzinnig lacherig en met dezelfde weke stemklank van straks tegen Joop:

'Zul je wel zien...'

De kleintjes waren nu ook binnengekomen, en in de gauwigheid, terwijl vader jas en hoed in de winkel bracht, deed Moeder Saar een stijf-gestreken wit schort voor, met opwippende schoudertjes als kleine vleugels,

dat haar appelblozend snoetje verfeestelijkte. Coquet streek ze zelf met de dunne, nerveuze handjes rap bewegend, door het dikke in lamplicht als bruin-gouden haar. Vader wreef zich, luidruchtig-feestelijk, de handen. Z'n vertoed en verweerd, maar nog fijn rabbijnengezicht met de krulbaard had een blijde plooi en helder-van-zekerheid klonk z'n stem, toen hij, de kinderen een voor een de handen opleggend, de gebruikelijke zegening zei:

'De Eeuwige zegene en behoeve U...'

Toen gingen ze aan tafel en kalm-feestend zaten ze, smullend het feestmaal, dicht gedrongen bij elkaar, te midden van bitse vijanden, de dorpsbevolking, die te soezen of te slapen nu al lag in de suffende huizen, weggedoezeld in mistdamp. Geen voetstap die verklonk, geen geluid van buiten was er dan héél uit de verte 't gedempt geblaf van een hofhond ergens.

Prettige eetgeluiden vulden het kamertje met z'n bruin behang en saai-gemoedelijk tik-takte de klok boven de gesloten bedsteedeuren.

Toen opeens, fel door de stilte en gans-onverwacht, luid schelde het winkelbelletje, lang aanhoudend. Gestommel van zware, vermoede of onzekere voeten was er in de donkere winkel.

En in 't lichte kamertje wendden ze allen het hoofd naar de deur, star-angstig, of daar achter iets gruwelijks spookte. Maar de vader stond op en hard klinkend z'n stem door de spannings-stilte, zei hij tegen Joop, die ook opgestaan was:

'Blijf zitten, Joop, 'k zal zèlf kijken...' Hij deed de winkel deur open, zodat er breed in de donkerte het lamplicht viel met vreemde effecten op toonbank en aan de zolder hangende mansbroeken, waarvan de pijpen steunloos schenen te zweven. Voor de toonbank stond een vreemd-uitziende man, die gretig z'n gezicht het licht toegewend hield.

De vader, na even wantrouwig toeven op de drempel, deed snel een paar stappen vooruit en zonder uiterlijk blijk van verrassing, stak hij de hand uit en zei eenvoudig:

'Sjoloum Aleigem.'

En de vreemdeling antwoordde:

‘Aleigem Sjoloum.’

Met hoffelijk-gastvrij handgebaar wees daarop de vader de vreemdeling de deur, van waarachter het licht kwam, en liet hem voorgaan, naar binnen...

De gezichten, nu in uiterste spanning, van moeder en de kinderen zag de binnenkomende naar zich toegekeerd, maar die spanning bedaarde, en rustig werden de trekken.

De moeder stond op en ernstig zei de vader:

‘Een zwervende Jehoedi, die Jomtof-avond komt meevieren.’

Moe-hijgend knikte de vreemdeling. ‘t Was een oude man, lang en wat gebogen. Vuile, mistklamme kaftan, waaraan modderklodders kleefden, slobberde hem tot onder aan de benen, en de voeten, in plompe, dikbeslijkte laarzen, staken daaruit.

Op het grijze gekrul van z’n haar, omhoog geduwd door proppige, vuilwitte halsdoek, stond een verkaalde Russische muts, die de haren boven ‘t voorhoofd blootliet. Daar waren ze wit, als de baard, die neergolfde over z’n borst, ruige massa, stug op de ruigte van de kaftan.

Z’n gezicht, met de zwakjes hijgende, half open mond en de moe-neergeslagen ogen, wat wezenloos lijkend zo, stond hij, als een getrapte, vuile straathond in de kalme kamer met feestelijk gedekte tafel.

Joop, het beven van z’n benen ziend, stond op, nam hem kaftan en muts af, en de oude man, met een schijn van moeilijke glimlach, tikte hem met z’n harde, koude hand op de weg, in gebroken Hollands stamelend:

‘... goeie jongen... goeie jongen...’

Of ‘t vanzelf zo sprak, schikte moeder aan tafel voor de vreemdeling de plaats naast vader, zette er bord en vork. ‘t Brood en zout der gastvrijheid lagen erop. De man zette zich, nam ‘t brood, brak het met bevende vingers, na even prevelen van een gebed...

Toen pas vroeg de vader, in het jargon, waarmee alle Joden van alle landen mekaar verstaan, wie hij was en waar hij vandaan kwam...

Maar afwerend schudde de Jood het hoofd, gebarend dat hij honger had, eerst eten wilde en dan vertellen. Dan rustig zaten ze weer en aten. De kinderen, niet schuw

meer, keken toch met blinkende ogen over hun bord heen naar de vreemd-gekomen gast met de lange baard, die wel van heel ver zou komen, misschien van Rusland, waarvan vader zo dikwijls vertelde, dat ze daar werden weggejaagd...

De Jood, in z'n schunnige jas van vreemd model, at haastig, maar beschaafd bewegend z'n handen. Die waren mager-blank, blauw-pezig, met een groef op de pink, waar een ring had gezeten.

Vaster klonk zijn stem en klaarder al waren z'n ogen, als hij, afwijzend meer eten, 't bord van zich afschoof en te vertellen begon.

Eerst van de dag, die hij achter de rug had, praatte hij, in z'n Duits-Russisch jargon, met hier en daar opgevangen en uit beleefdheid gesproken Hollandse woorden. 't Was zwerven geweest uren ver, van dorp tot dorp, langs rietplassen en door vlakke, drabbige polders, van 's morgens vroeg af.

Zo als vandaag had hij 't nog nooit gehad. De wegen waren zwaar geweest en de afstanden groot... en hij werd oud, oud en moe. Hij had al zoveel gelopen. Van z'n dorp in Rusland af... Maar dat zou hij straks vertellen... Eerst van vandaag. Wat hij niet uit te drukken wist gebaarden vaag z'n handen en soms in smartelijk herinneren, toorn-bibberde z'n stem. De vader, peinsneerziend op de grond, gebogen luisterend, de handen op de knieën, knikte soms, weemoedig, iets afwezig glimlachende.

De Jood vertelde hoe de avond was vallende, zonder dat hij gegeten, gedronken, een uur gerust had. Want al maar verder had hij voortgejakkerd, in angst van vóór de nacht geen Joods gezin te vinden, en de heilige Jomtofnacht te moeten slapen gaan, in 't klamme gras aan de wegkant, alleen, als een hond...

Z'n monotone stem, als aanhoudend klagend, somberde door de kamerstille, waarin de kinderen, met hoogrode gezichten van warmte en spanning, ademden hoorbaar door half-open mond, ogen strak op de Jood gericht. Toen ineens vroeg Bram, helder-op, met z'n frisse stem, haperig voor 't jargon, dat hij weinig sprak en van verlegenheid luid: hoe hij hùn huis dan gevonden had.

‘Als de doodsengel in Egypte,’ luguber-schertste de Jood terug, maar de vader, bevreemd, herhaalde Brams vraag: ‘hoe ’t mogelijk was?’

‘Hoe ’t mogelijk is? De huizen heb ’k langs gekeken of ’k de mezezo zag op de deuren. Een Jood, dacht ik, heeft ’n mezezo. Een Jood zonder mezezo is geen Jood, moet van mij óók niet hebben...’

Daar glimlachten ze allemaal van op en stil voor zich heen, vroom zei de moeder, dat ’t dan toch maar goed was, die mezezo, al werd erom gelachen, dat ’t hier toch een mens-in-nood had geholpen...

De kinderen, onbewust, wendden de ogen naar de binnendeur, waar ze ’t blikken geboden-huisje tegen de post gespijkerd zagen en de Jood, met weke ontroeringsstem, zei zacht op moeders opmerking:

‘Omein...’

Saar, met haar nerveuze mondje en fantastische ogen kwam, in haar mooiste school-Hollands...:

‘Maar, meneër, vertelt u nu eens wat van Rusland...’

Glimlachend keek de Jood in ’t opgewonden-frisse gezichtje met de wijd-open, vochtige ogen. Hij verstond niet wát ze zei, hoorde alleen de klank van de woorden. Maar onder ’t haar-aankijken vertroebelde z’n blik, vertrok z’n gezicht in vreemd-nerveuze sidderingen en strak hield hij de ogen op ’t kind, dat onrustig begon te worden. Z’n mond moeilijk prevelde: ‘... m’n kindje, mijn meisje...’

Zweet parelde op z’n voorhoofd en in de drukkende stilte aanhoudend mompelden de lippen. Als in benauwdheid bewogen zich de vingers met rillerige bewegingen door de lange baard en Saartje, opgewonden al, liep naar haar moeder, uitbarstend in zenuwachtig gesnik.

Vreemd-opziend, plotseling bedaarde de Jood. Z’n gezicht rustigde en verontschuldiging zei hij tegen vader:

‘n Mooie Jomtof-avond, die ik u daar bezorg. Dat ’s mijn bezoeking. Nergens kan ik komen, waar kinderen zijn of ik verbeeld me, dat ze ’t gezicht hebben van mijn dochttertje.’

‘Had-u een dochttertje?’

‘Ja,’ diep-langzaam knikte de Jood, ‘dat had ik. ’k

Heb meer kinderen, maar niet bij me. Dát ga 'k u vertellen. 't Is niet de eerste maal,' triestig glimlachte hij naar de moeder, 'dat 'k 't vertel en 't zal ook niet de laatste zijn. Overal waar je komt, willen ze van je weten. Je bent bij Jehoediem, je voelt je thuis.

't Ene woord haalt 't andere uit. Over en weer weet je te vertellen. Mijn geschiedenis is zo bijzonder niet, gebeurt alle dagen in onze streken. Dat lees je hier niet in de krant. Alleen als 't héél erg is...

'In Rusland,' ineens begon hij in verhaaltoneel, 'daar hadden we een groot huis in een klein dorp en we leefden er zo stil, als een Jood, die vrede wil hebben, in Rusland moet leven. M'n jongens gingen niet school, 'k had een onderwijzer bij ze, óók een Jood. Ja, dat kun jelui je niet voorstellen... tóch is 't zo... in Rusland voelt een Jood zich nooit hélemaal veilig. Hoe 't in grote steden is, weet ik niet van, 'k spreek van 't platteland. Waarom ze er dan blijven? Er is daar tenminste ruimte en eten voor wie werkt. Hier wonen de mensen op mekaar en kijken ze mekaar de boterham uit de mond... Daar niet. Maar er is áltijd iets... iets... ongedurigs... 't niet weten of je morgen... rustig Rousj-Hasjono vieren als u hier vanavond... Nee... nee... nee... altijd angst... En dan is 't dáár ook al winter... en dan kan 't er waaien... waaien... Ver over 't land, de steppe, loeit dan de wind, en wolven soms in de verte hoor je...

Mijn vrouw kon er zo angstig van zijn en dan praatte ze maar van soldaten... Nèt of er soldaten aankwamen, zei ze. Maar dat was de wind. Altijd over die soldaten tobde mijn vrouw, dat de kinderen huilen gingen en riepen... "moeder, u maakt ons bang!"

Op een nacht werden we opgeklopt... zoals ik jullie vanavond heb opgeklopt... Maar we lagen al in bed, boven... Goed gegrendeld was de deur, niemand kon erin... De wind woei om 't huis... Maar duidelijk hoorden we roepen en kloppen... De kinderen waren opgestaan en huilend kwamen ze in de kamer... bang... "vader, vader ze kloppen." Mijn vrouw, recht-op in bed, keek me aan, met zúlke ogen... en ze vroeg maar "wat zal 't zijn, wat zal 't zijn?"... Duidelijk door de wind hoorden we zacht kloppen en zacht roepen...

Geen rumoer van véél mensen was er. Maar dat kon je toch niet vertrouwen. 't Was meer gezien, dat er zó geklopt werd in de nacht, zacht als van een verdwaald mens, die een dak zoekt... En als je openmaakte stond er een troëp achter de deur en sloegen ze je dood... plunderden... moordden de boel uit... Maar opeens zegt m'n dochter... zij daar, wenkte z'n hoofd naar Saartje... "vader," zei ze, "ik hoor een kind huilen." We luisterden allemaal en toen de wind even lag, hoorden we 't ook. Een kind, zei m'n vrouw, maak open de deur... een kind zal ons geen kwaad doen... Maar nòg vertrouwde ik 't niet.

Toen ineens hoorde ik een jongensstem roepen naar boven, in onze eigen taal. Jodenkinderen moesten 't zijn, die daar beneden in de nacht tegen ons donkere huis opriepen... En ik liep de trap af... 'k was tòch nog niet gerust en grendelde af...

Een stevige meid stond daar, met verregende kleren en verwaaid haar, zonder hoed en zonder mantel. 't Was een Christen-boerenmeid, dat zag ik dadelijk. Maar op de arm hield ze een schreeuwend klein kind, dat blauw was van de kou, en een klein jongetje, met grote, strakke ogen... véél te wijze ogen voor zo'n kind... stond naast haar...

Vóór ze vroegen, had ik ze al binnengelaten, de deur gegrendeld. Van boven af, ziende dat er geen gevaar was, riepen mijn vrouw en kinderen... Met de meid, die 't kind droeg, 't jongetje aan de hand, kwam ik de trap op, bracht ze in de kamer. De kinderen legden we dadelijk te slapen... De meid was halfdood van angst en vermoeidheid. Ze kwamen van héél ver, zei ze, had gelopen met de kinderen twee nachten en overdag geslapen in 't hoge gras of in een kuil ergens bij de wegkant.

Daar ginds was een dorp uitgemoord... om 'k weet niet wat... om niks misschien... alle Joden hadden ze doodgeslagen of voortgejaagd... Zij had de twee kinderen gered van de mensen, waar ze diende en die ook vermoord waren. 't Jongetje had haar de weg gewezen naar ons toe... Jaren geleden was hij met z'n vader op reis geweest... en toen hadden ze bij ons uitgerust en gegeten... 'k Wist er niet meer van, er kwamen zo

véél... maar hij wist het, herinnerde zich het huis... en de meid had hij gezegd, hoe ze lopen moesten...

"t Was een Duitse meid, meegekomen met die mensen naar Rusland... een Christenmeid maar met een goed hart... een heel goed hart. Honger had ze geleden voor die kinderen, half-dood zich gesjouwd met 't kleintje.

Overdag sliepen ze, huilde het kind, dan hield ze 't stil... 's Nachts liepen ze, liepen voort in donker, de meid en de twee kinderen... en zo kwamen ze bij ons terecht...

We hielden ze bij ons, natuurlijk hielden we ze bij ons... Maar alle dagen zei m'n vrouw... er komt ongeluk van... er komt neweire van, en als we 's avonds de wind hoorden, praatte ze nog meer van de soldaten, almaar de soldaten, dat de kinderen haar de hand voor de mond hielden... Nog zwaarder grendelden we de deuren af, voor we slapen gingen. En... néé... néé... 's nachts is er ook niets gebeurd. Wat er gebeurd is, weet ik nòg niet. Hoe ze er achter zijn gekomen...

Maar op een middag... klaarlichte dag... stond er zó'n troep voor de deur en schreeuwde om de meid... en om de kinderen. 't Kleine ding lag rustig te slapen... en 't jongetje, zo'n stil, slim kereltje, keek plaatjes met mijn twee jongens en met de onderwijzer... Mijn dochtertje stond voor 't raam... zij zag ze 't eerst... "Grendel de deur, vader!" riep ze. 't Hielp me niet. De Christenmeid gilte... we moesten haar niet de deur uitgooien... om de kinderen had ze 't gedaan, om de kinderen te redden... Mijn vrouw zat stil op haar stoel, in 'n hoek, en zó blééf ze ook zitten, wat we zeiden. Buiten begonnen ze te beuken op de deur... voor de ramen hadden we tralies... als wilde beesten gingen ze tekeer. We hebben messen gepakt en stoelen en alles. We hebben tafels en kasten gesleept voor de deur. Wat gaf 't? Ze zijn toch binnengekomen, de kamer in, de hele troep...

Met stokken en messen sloegen ze. Zoals ik zeg... m'n vrouw zat op haar stoel... bewoog zich niet... en zo hebben ze haar vermoord... Maar eigenlijk hadden ze 't voorzien op de vreemde meid... en op de vreemde kinderen... Waarom die juist? D'r moeten kerels bijgeveest zijn van 't andere dorp... 'k weet niet beter... De

rest... nòu, de rest begrijp jullie... 't jongetje hebben ze doodgeslagen... en 't kleine kind... 't kleine kind hebben ze uit de wieg gerukt... en een grote kerel... 'k zie 'm nòg... met 'n rooie muts... trok 't zo... bij de beentjes van elkaar... nee... stil... 't was niet de eerste maal, dat 'k 't zag... lang geleden nòg eens...

Mijn dochtertje, mijn eigen, is vertrapt, gewoon vertrapt onder de voeten... Toen ze de meid hadden... zijn ze gegaan... sleurden haar mee... ze gilde... ze gilde zó...

Verder weet 'k niet. 'k Heb daar gezeten, bloedend mijn kop als 'n os... met m'n twee zoontjes en de onderwijzer, die te krimpen lag over de grond... bij mijn dode vrouw en de dode kinderen... mijn dochtertje en de twee anderen... Meer weet 'k er niet van...

't Was bloed... en bloed... en allemaal bloed... 'k Ben er bij weggegaan... De onderwijzer is gestorven... wie hielp 'm? Wij hebben 'm verbonden en water gegeven... Toch is hij gestorven... De jongens zijn verderop... bij familie in Duitsland... Polen heet 't daar...

Wie weet, wie weet, wat ze hun daar doen...?

Ik kon ze niet meenemen... en mijn familie kon mij niet houden... Wat was me te doen?

Zó en niet anders... Ik heb van Holland gehoord... we horen allemaal van Holland... in Rusland al... En nu ben ik hier... nu ben ik hier...'

Nerveus-glimlachend keek hij op. Tranen stroomden, stil, zonder snikken uit z'n ogen en gruwelijk daarbij spookte de zenuwglimlach over z'n gezicht... In de stilte van de intieme kamer gingen alle gevoelens naar de oude Jood heen, schreiden ze mee met hem, de kleineren niet begrijpend, aanvoelend de sfeer... Saartje, aanhalig, was stilletjes bij hem komen staan, streelde z'n hand, in troost-behoefte en de moeder snikte, met kleine hikjes, de ogen bewrijvend met haar zakdoek. Maar woede vlamde in Brams ogen en de handen saamknijpend, riep hij: '... Zúlke beesten... zúlke beesten... kinderen vermoorden... als ik er maar bij geweest was... ik zou ze... ik had ze...'

Z'n onbeholpen verontwaardigings-gestotter gaf de ontspanning. Pijnlijk, mat-glimlachend keek z'n vader

'm aan, maar de moeder, beweeglijk, met 't nattig-saam-gekleefde zakdoekpropje veegde ogen af, en met bibberstemmetje van diep-geschokt oud vrouwtje stelde ze voor 'niet meer te prakkezeren over de narigheid, die voorbij was. Was 't geen Jomtof en moest de feestdag, de feestavond z'n recht niet hebben? Alles op z'n tijd. Toen was 't tijd van huilen geweest, nou was 't tijd van lachen. Jomtof was 't en 't zou zijn zondigen tegen God, de mooie avond te verdoen in klacht over dingen, die voorbij waren...' Zich naar de oude Jood kerend, die haar met iets van glimlach zat aan te horen, voegde ze daar, druk-goedig-verwijtend, in verlangen de stemming te forceren, bij: 'Nee dat mag me niet doen, dat weet-u óók wel...'

En, ineens weer huisvrouwte wordend, met allerlei beredderingetjes, pruttelde zij, rad-verschrikt de mond onder de rode huil-ogen, dat de etensboel nog op tafel stond. Joop moest heel gauw afnemen, dan zou zij thee zetten, met de peren en noten erbij en met 't suikergoed, dat ze óók nog had in de kast. Dat gaf juiching onder de kinderen. Druk, wat nerveus, hielpen ze allemaal de boel bij elkaar zetten, borden met vette resten, klevend op elkander en daarop de vorken en messen, die er haast afgleden.

Handig balancerend bracht Joop 't hele stelletje naar 't keukenschuurtje.

De vader en de gast hadden zich wat afgewend en naar elkaar toe gebogen praatten ze nu halffluid in goed Hebreuws. Vader hield ervan te tonen, dat hij nog een Jood van de oude soort was, die z'n taal spreken wist, en moeder luisterde met verrukt ontzag, bedrijvig doende voor de tafel, waarop ze 't theeblad en 't grof-glazen schaalte sterk-gekleurd suikergoed bij de vruchten-schaaltjes schikte...

Joop kwam weer binnen, van over de nachtlanden woei koude mistlucht de kamer in... en luidruchtig na de gespannen stilte van straks... allemaal dooreen riepen ze...: 'dicht de deur, Joop... hou 'm dicht...!'

Om de als nieuw-frisse tafel met blinkend wit doek schikten ze, gezellig kringetje makend, heen, en fijn-tintig van wazige rose en blauwe flitsjes kinkelde in lampe-

schijn damp uit de kopjes, die de moeder volschonk met thee.

De Rus, z'n apart-spreken met de vader nu afbrekend, schoof bij. Onder 't lamplicht scheen effen en glad z'n voorhoofd met het warrig haargekrul, was rustig-vriendelijk z'n gezicht. Als erbijhorend zat hij aan, in z'n kale, hoog-toegeknoopte, vreemd gesneden jas tussen de feest-kleren van de anderen.

Fijntjes in de slurp-stilte tikte de klok en de kinderen, met klevende vingers, snoepten suikergoed, telkens listiglijk-snel het schaaltje beogend en dan, met bescheiden gebaartje, als toevallig, de mooiste uitpikkend. Ze staken ze in de mond en na even zuigen namen ze 't lek-ers weer eruit tussen twee klevende vingertopjes, 't eens beziend en verrukt knussend met elkaar om de weelde van de avond. Ze kraakten de noten en pulkten onhandig met stompe nageltjes de stukjes pit eruit, met gezichtjes van aandacht en 't tongspitsje tussen even-gescheiden tandenrijtjes de bittere schilletjes dan er af vezelend. De zwerver nam een peer van het schaaltje en die zorgzaam schillend praatte hij gezelligjes met de moeder over van-alles, vragend of 't meer gebeurde, dat ze zo onverwacht bezoek kregen, als nu van hem...

'Niet veel,' toestemde de moeder, een peer etend met sappig-smakkende hapjes, 'deze streek uit, moet u denken, kommen ze zo niet... de meesten weten wel, waar ze gaan moeten.'

Langzamerhand kwam er luidere vrolijkheid. De Jood begon te vertellen, leuke dingen, moppen, die hij zei zelf beleefd te hebben, en andere, die hij nog van z'n vader had. Van die eigenaardige Joden-geestigheden die haast altijd ook geestig zijn. Als er een uit was, luidruchtig schaterden de kinderen en de vader vertelde er nu ook, aardig in jargon... altijd dienst doende moppen van slimme rabbonem en brutale Polakken...

'Want,' wijsde de moeder, 'u natúúrlijk niet, maar ze kènnen brutaal wezen, die Polakken, die zo lopen met halfdolo-kaarsen en Arbang-kanfous...'

Als vader een mop verteld had, verweten, met grappend-pruilerig stemuithalen, de kinderen, dat vader anders zo moppig niet was... Waarom ze dat allemaal niet

eerder gehoord hadden...?

't Witte tafelkleed geel-bruin vlekte van doppen en kleine notenschilfers. Een lange pereschil zwaaide daar doorheen en leeg er tussen stond het suikergoedbakje, met een enkel rose schilfertje erop. Michieltje, hangerig van de warmte en 't late eten, was knikkebollend met rood-open mondje op de tafelrand gegleden, tukte daar nu rustig in 't rumoer... De moeder stond op en lippen spitsend wenkte ze om stilte. Als ze 'm niet wakker maakten, zou ze, zoetjes, 'm uitkleden en zó in bed leggen.

Gerucht zakte dan even, om slapend kind, dat iets hoorbaar ademend, hoofdje op tafelrand, rustig te tukken lag.

Maar achter de deur was gedempt geluid van een mannenstem, ongeduldig van toon, alsof er al meer geroepen was:

'Buur, ben je erin?'

'Wie is dat?' schrikte de moeder op. Slapend Michieltje werd wakker, wijd-sperrend z'n ogen, maar knippend pijnlijk tegen fel lamplicht... begon kribbig te gieren.

'k Hoor 't al,' zei Joop. 't Is Güntzel, de huisbaas. Zal 'k even open doen?'

'Wat moet diè op Jomtof-avond?' ontstemd-klemtoonde de vader, wenkbrauwfronsend en tegen Joop: 'Ja, maak open...'

Güntzel kwam binnen, bol-bleke kerel met bakkerstroonie, kouwelijk opgeslagen de jaskraag en handen in de zakken. Kleppet, ruig van mist, in de ogen getrokken.

Even, als zich bezinnend, bleef hij aarzelend van 't ongewone der kamer-feestelijkheid, toen trok hij de deur toe, kwam dichterbij, wendde zich naar vader:

'k Mot je even spreken, baas, over zaken...' Maar onwillig, kortaf antwoordde die:

'k Bèn niet te spreken voor zaken vanavond. We hebben feest, zie je dat niet?'

'k Kan er niets aan doen,' brutaalde Güntzel, geprikkeld. Die Jodenboel ook. Wàt 'n herrie had ie er al niet om gehad en dan nog praats op de koop toe...

Kortaf, vinniger, dan hij zelf bedoelde, vertelde hij, in

z'n slecht Hollands, dat 't niet ging, langer. De jongeheer daár, spottend wees hij naar Bram, was vandaag weer eens aan 't vechten geweest met de jongen van de wethouder nog wel en 's middags had hij, Güntzel, een heel relletje gehad, hadden de boeren, zó'n troep, bij hem voor de deur staan schelden, dat ze voor dit en voor dat hem en z'n hele bakkerij in mekaar zouden trappen, als hij er die Joden-pan niet uitdonderde... 'Geen Joden op 't dorp,' hadden ze geschreeuwd...

Zachter van toon, meelijden voelend met de mensen, die 'm kommerlijk en verwezen zaten aan te kijken, deed hij gemoedelijk een beroep op hun eigen voelen:

'Ja, zeg nou zelf, wat kan ik er tegen? Ik zit hier in m'n bakkerij en de boel gaat goed... dat 's te zeggen... ik kan tevreden zijn... Jij'... even lachend naar vader, 'wordt hier toch niet rijk. De wereld is groot genoeg, man... Nou, kort en goed, 'k zeg je de huur op tegen november. Tot zolang zullen ze je wel met rust laten. Je weet 't nou, hè...?'

Zoekend naar meer woorden, antwoord wachtend, dat niet kwam, stond hij nog even. Maar al die stomme, strakke gezichten om de witgedekte tafel maakten 'm kriegel en met een korte mompel liep hij snel de deur uit, die hij vergat achter zich te sluiten.

Kille wind, van de rietplassen, vèr... drong nattig binnen...

III

De volgende morgen, vroeg, kwam Güntzel alweer aanzetten. Als met z'n houding verlegen, bleef hij in de deur staan, vóór binnen te komen. Niemand lette zo gauw op hem. Midden in de kamer stond de oude Rus, zich gereedmakend tot vertrek. De kaftan had hij over de arm en de hoge, ruige kaalplekkige muts al opgezet.

Bij de rommelige, bekruimelde tafel met 't koffiebemorste witte kleed, stond de moeder, proppend dikke broodsmeden met bruin-zwarte, plakkerige schijfjes roggebrood daartussen in een zakdoek van vaalrood katoen. Maar de vader zag opeens Güntzel inkomen en verbaasd

bedacht hij, wat die nu nog moest komen doen.

'Ja, vадertje,' joviaalде geforceerd de huisbaas, 'daar had-je me weer! 't Is geen prettige boodschap, die 'k je gisteravond ben komme brengen, waarachtig niet, voor mezelf ook niet, hoor... Maar 't is niet anders, en 'k zeg 't je nòg eris... je mòt eruit man...'

'Zó,' giftigde Bram, 'dat zègt u nou en... en waar moeten we dan naar toe, zeg-u dat nou ook eris!'

'Hou je mond erbuiten, jij aap,' nijdig gaf Güntzel terug, 'k praat met je vader en niet met jou.'

'Goed, gòed, Güntzel,' zei, moe-gebarend met de hand, de vader. 'Je praat met mij. Maar ik heb niks te zeggen. 'k Zeg, dat 't gòed is... Eéns schlemiel, altijd schlemiel... dan gaan we maar weer... verderop maar weer...'

De moeder begon nu ook te klagen... met bezorgd-huilerige stem:

'Gaan we maar weer... waarheen? Waarhéén, vraag 'k! Veel hebben we hier niet, ergens anders hebben we ja niemendal. Soms verkoopt Joop aardig wat... ginder-òp, waar ze 'm niet kennen... Nou weer weg, nou weer weg... Wat leggen we iemand in de weg? Wat dòèn we?...'

'M'n goeie mensen,' coupeerde Güntzel luchtig, 'ze willen jullie eenvoudig niet hier hebben. Je weet' — zich tot de vader wendende — 'je weet zelf hoe de boeren zijn. Ze hebben nu eenmaal wat tegen jullie Joden — ja, mensen, ik commandeer 't ze niet — en ze zeggen maar, er zijn hier nooit geen Joden geweest... en ze zulle d'r niet komme óók... Zeg-ù nou maar, wat ik d'ran doen kan. U bent nou óók man-van-zaken... 't Is niet anders, 'k mòt je opzeggen... 'k Heb me daar gister een relletje voor me deur gehad... lang geen gekheid... làng niet...'

Bedrukt zwijgend, niet luisterend naar Güntzels be-toog, zat de vader in een stoel neergezakt... Al had-ie 't zien aankomen, 't viel 'm toch lelijk en lelijk op z'n dak...

Waar moesten ze, in-godsnaam, nòu weer heen...? Nergens zag hij een cent verdienste, nergens was wat... Zorg kneep hem in de kop, woede brandde op naar z'n

ogen. Wát moest-ie nou beginnen...? Hier hadden ze wát, goedkoop wonen, weinig behoefte, gezond voor de kinderen, die waarachtig wel 'n hap lucht mochten hebben. Moesten ze terug naar Rotterdam, dan werd 't weer krimpen in een krot... toch niks-an-te-doen, niks en niks an te doen, hilde 't rond in z'n kop...

Güntzel, terzij naar 'm kijkend, verlangend weg te komen, in vage spijt over z'n eigen goedigheid van nog eens met-de-lui-te-gaan-praten, stond ongeduldig beenwiegelend de moeder aan te horen. Haar ouwelijk gezicht met de scheefgetrokken, dunne bandeau, verplooid in huil-trekken. Soebattend stond ze voor 'm, betogend 't zelfde wat vader in zich zelf zat uit te piekeren... De kleine kinderen waren de deur uitgelopen, speelden op 't erfje achter 't huis. Ze hadden geen plezier in de kamer, waar moeder hilde en vader zo akelig zat... Bram, zich verbijtdend, nijdig gesmakt z'n breed jongenslijf in een hoek, keek naar z'n vader, die kommerlijk en bleek in z'n stoel zat, duwde voettrappelend de vuisten in de ogen...

Zachtjes bij de tafel was Joop bezig de broodkrumels, op 't witte kleed verspreid, met de hand bijeen te vegen...

Verstrooid bewoog hij z'n vingers langs 't tafelblad, hoofd in luisterhouding gebogen.

Oude Rus had geen woord gezegd. Zwijgend nu trok hij z'n kale kaftan aan, en de kinderen, die luidruchtig weer binnengekomen waren en om 'm heen drongen tot afscheid, legde hij de handen op 't hoofd, ze zegenend, met zachtmelankoliek lippengeprevel en ritmisch bewegen van z'n hoofd op en neer. Toen drukte hij de moeder, die bedroefd, schort voor de ogen, te huilen stond, de hand en nam z'n pakje van de tafel om heen te gaan. Joop en Bram, met handdrukken, zeiden: 'mazzel en brooge, rebbe' en hij dankte, op z'n stameltoon: 'goeie jongens ben jullie, goeie jongens allebei.' De vader stond op en de winkel door geleidde hij de gast naar buiten, wees hem, in de deuropening staande, de weg naar een verderliggend dorp, al te zien als bleek-flauw kerkspitsje met golflijn van daken. Even nog praatten de beide mannen met zorgelijk hoofdschudden tegen elkaar, toen ging de Rus, na dank en hoffelijke groet, de weg af, armelijk

zakdoek-pakje in de hand.

Peinzend even nog staarde de vader hem na, sloot de deur dan en ging door naar achter.

De moeder zat nu stil, 't hoofd haast weg achter 't bonte schort, waarmee ze de ogen beveegd had, geleund op tafel en Güntzel praatte, gewichtig betogend, zacht nog even na met Joop. Maar de vader ziende brak hij, vlug en rad z'n zin besluitend, af, en verder gepraat afwendend, verdween hij na 'n haastig goêdag de achterdeur uit.

De beide ouders en Joop, nu bij elkaar gelaten, overlegden nog wat samen, Joop helemaal en onbewust in te wijze oudmannetjes-toon, met stumperige zorgtrekken in z'n jong gezicht.

Met z'n drietjes moest 't àl bedisseld, want al was Bram geen kind meer, verstand – vond vader – en overleg had hij nog voor geen cént. Er was nooit praten met hem, altijd was hij opstandig tegen wat eenmaal beschikt was. Waar was hij nou weer heengelopen... misschien een eind met de Rus mee...

De moeder verdedigde:

'Nog gelijk hêt-ie, 't is een kind, wat zal-ie zich oud maken voor z'n tijd!' Maar voelend voor Joop, bleek ploetermannetje, zei ze hartelijk:

'Nee, Joop, nee jongen, jou bedoel ik niet, jij bent een beste jongen, nou, wàt?'

Effen triestig, zich rustiger al schikkend, nu 't zo kwam en niet meer te mijden was, begonnen ze nu al te praten over de verhuizing, die, vonden ze alle drie, maar niet te lang moest uitgesteld... En zo, zorgelijk pratend, bleven ze uren aaneen in 't kamertje, terwijl langzaam, bleek en traag, de feestdag omkniesde.

Zo kniesden andere dagen óók om, één voor één komend en zich voortslepend tot sterven.

Want 't was vroeg herfst dit jaar en na de paar eerste nazomerweken van gul-blij zonneweer, bleef de zon, nijdig en preuts, pruilen achter de wolkenpakken. Nauwelijks gaf ze wat zuur-zoete lachjes, doch dag in dag uit tik-tikkelde kille regen en rukwinden gristen van de bomen de laatste bladeren, die ongelukkig, half verslijmd van nat, als bij toeval nog aan de takken waren gebleven.

Onder de dood-grijze regenhemel loodwoog op 't winkeltje de stugge vijandigheid van 't dorp, al kwam 't niet tot gewelddaden, werd er alleen 's avonds uit de verte meestal, maar ook dichtbij, triestig-lollik geschimpscholden, waarbij een enkele keer wel de deur openvloog met rad-driftig geschellebel. Maar daar kwam niemand op, want verkocht werd niets meer.

Enkele keren, overdag, kwam er nog wel een boerin, brutaal eisend garen of naalden, die ze in de andere, nog kleinere winkeltjes en bij de boer-op-trekkende kooplui niet naar haar zin gevonden had. Joop hielp dan zwijgend en geen woord viel in de stugge stilte tussen 't kortaf believe der boerin en 't neerkletteren der centen op toonbank.

En langzamerhand begonnen ze nu ook met pakken en 't zwierige, met 'n ietsje kleur-bewustzijn ingerichte etalagekastje eenmaal aangeroord en in wanorde, lieten ze, bedrukt en verkommerd, het winkelgordijn óók maar toe, afsluitend het binnen, of daarin niets meer leefde. In durende schemering achter dat gordijn, waar ze zich veilig voelden voor vijandige spot, bewogen zich mensen en kinderen.

Op aandringen van de oude schoolmeester, bang voor twist en krakeel, waarin hij geen partij durfde kiezen tegen de boerenkinderen, die in november smakelijke varkens-delicatessen meebrachten, was Saar van school genomen 'nu ze toch gauw weggingen.' Zonder weerwoord, met z'n moede lach van berusting, had vader het de meester toegezegd.

Ze kon nu meehelpen pakken en een handje uitsteken in 't huishouden. Doch lange uren zaten de kinderen ook spelend onder de donkere toonbank, of plas-knoeiden op 't erfje met water.

Zorgzaam werd ingepakt. De jongenspakjes, handig gevouwen, gingen in grote kartonnen dozen, en de rood-zijden zakdoeken streek moeder voorzichtig uit tussen twee vochtige doeken; dan werden ze gepakt in platte, glimmend-witte doosjes.

Zo lag al gauw kil-kniezig het planke-winkeltje, met het uitstalkastje van dof, muf grijs, alles gelig bezeefd van licht door neergelaten gordijn.

Zó de dingen, haakten ze allemaal naar de dag van weggaan. 't Loom gekriel achter 't dode gordijn maakte moe en verslapt. Iedere verandering zou verluchten.

Güntzel wilde twee handkarren lenen. Ze mochten die aan 't station laten staan. Blij, dat ze zo gauw weggingen, veel gauwer dan hij gedacht had, ook wel meelijden voelend met de stakkers, die eigenlijk nergens honk hadden, beloofde hij 't gulweg, op de eerste vraag.

'Aan hem had 't niet gelegen,' beweerde hij nogeens, nadrukkelijk, 'aan hem waarachtig niet...' en dat zou hij ze laten zien. Twee beste, ruime karren mochten ze hebben en voor 't terugbrengen hoefden ze niet te zorgen. Hij kreeg ze dan wel weerom, kon hij 't mooier met ze maken?

Avond voor de verhuizing haalde Joop de karren, bracht meteen de huissleutel terug. Heel vroeg 's morgens zouden ze weggaan. Die avond nog werd de rommel bijeengepakt, zo maar voor 't opladen, de handige winkeldozen tot effen stapels gevoegd, touwtje eromheen. Zo zetten ze alles gereed in de winkel en vroeg al, in 't ontredderde huis, gingen ze triestig slapen.

Kille morgen volgde. 't Had de hele nacht geregend, maar tegen zonsopgang was de lucht gebroken. Uitgeput van ontlading dreven de wolken aan de lucht, als doel-loos, niet wetend waarheen. Vrolijk blauwde daartussen de hemel. Wijd en kil was de lucht en ruim scheen de horizon, waar glinsterkleurig opging de zon, onder laagstreckende stroken van kleigrijze, vaste wolk. De lichtkolk, met de komende zon als kern, scheen onder 't reliëf van die wolkrepen te verdiepen en eindeloos te worden.

Nat huiverde 't over de kale, zwarte landen, hier en daar grofgroen of grijsig geplekt van aardappel en late rog. Aan de bladloze bomen in de dorpsstraat glimwerden van nat de zwartbruine takjes, vocht dat afdroop in klare droppels.

De meeste huizen waren nog gesloten, met gordijnen ervoor, dingen zonder leven. Want laat oktober, als 't land leit te rusten van zomerse uitgroei, verkiest de dorpsboer 't rustig uitronken in mufte bedstee boven 't zien rijzen van rijkkleurige zon-in-herfst...

Maar 'n enkel arbeidershuis was al opgeleefd met

vroeg-ochtendse, lome beweging van mensen achter de raamruiten. Theelichtje brandde op tafel, vlak voor 't bloemetjes-begroeide venster, en ellebogen stuttend slobberde er de man z'n thee, klauwig geklemd de kop tussen de vingers, maalde koeiig z'n brood in grove kaakmond.

In 't woonkamertje achter de lege manufactuurwinkel was het Jodengezin bijeen, gereed voor de reis. De jongens, in sjofele, verkleurde jassen met kaalplekkige bontmutsen op, propten haastig de laatste afkruimende boterhambrokken. Oude vader had een te korte jekker aan en een vaal petje op 't hoofd. Saars tenger-fijne lijfje was verslobberd in een oude, groenig-grijze regencape, met verrafelde randen. De moeder, op de kale planken zittende, enkel een paarsige omslagdoek over hals en borst, had Michieltje op schoot, de enige, die pret had in wat er gebeurde en met z'n leuk snuitje uit een rode meisjeskap van grof wollen breisel vrolijk rondkeek, zich verheugend op 'n ritje. Want hij mocht op vaders kar zitten tussen de verhuisboel. Moeder met Saar en Lé moesten lopen achter de karren, de lange weg naar 't station.

De een na de ander kwamen de kinderen nu buiten gelopen. Lusteloos-vermoeid stonden hun vroegwijze gezichten, bleek in de ochtendkou na een nare nacht. Zwijgend slenterden ze, in hun voddig wintergoed, om de karren. Dan kwam moeder 't huis uit, springend Michieltje op de arm, de rode kap vrolijk vlekken tussen de vervalde plunje van de anderen. 't Laatst buiten kwam de vader, trok de winkel deur met een ruk dicht, dat de bel onnozel hard klingelde in 't mensenlege en ontredderde huis. Armelijk zag hij eruit in de korte jekker, waarin onbeholpen stokten de schrale benen. Onder 't petje uit flodderde grijzig haar en kil woei hem de wind in de nek. 't Kraaiend en nu luid handklappend rakkertje nam hij van de moeder over en zette hem, vooraf met een paar handduwen een holletje makend tussen beddegoed en klererommel, in z'n eigen kar. De andere, de zwaarste, zouden Bram en Joop voortduwen. Moeder met Saar en Lé bij de hand, achter de karren aan.

Zwaar-duwend met gebogen bovenlijf zetten vader en de jongens hun hortende karren in beweging, die plomp kreun-ratelden over de keien.

't Sjofele mensje, spichtig hoedje met kaal uitgeveerd vogeltje op 't armelijk haarknoedeltje, groenige omslagdoek om stakkerig-mager lichaam, sjokte achteraan, manke jongen voortzeulend aan de ene hand; dapper stapte Saartje aan de andere.

Onder de alweer gesloten oktoberhemel, pruilig en vervelend als een jengelig kind, dat niet weet wat het wil, trokken ze, sjofele optocht, het dorp door...

Verantwoording

Deze prisma-editie volgt onverkort en ongewijzigd de tekst van de eerste en tot op heden enige uitgave van *In de schaduw (van kinderleven)* die in 1907 verscheen te Amsterdam.

De tekst is zorgvuldig herspeld, dat wil zeggen: waar de conventionele spelling van toen (1907) afwijkt van de conventionele spelling nu, is gekozen voor aanpassing. Waar echter Carry van Bruggen afwijkt van de toen bestaande spellingsconventies, volgt deze editie de oorspronkelijke spelling.

Nederlandse klassieken

- P 39 Godfried Bomans PIETER BAS
- P 717 Diversen NEDERLANDSE VERHALEN 1880-1960
- P 1954 Marcellus Emants DRIE NOVELLEN
- P 1955 Conrad Busken Huet LIDEWYDE
- P 1958 Herman Heijermans KAMERTJESZONDE
- P 1959 Diversen (samengesteld door F.H. de Wit)
VAN HET LEVEN DAT VOORBIJGAAT –
NATURALISTISCHE VERHALEN
- P 1963 Louis Couperus VERHALEN
- P 1964 Rhijnvis Feith JULIA/FERDINAND EN
CONSTANTIA
- P 1993 Jacob Israël de Haan PIJPELIJNTJES
- P 1999 Jac. van Looy DE DOOD VAN MIJN POES
- P 2007 Frans Coenen EEN ZWAKKE
- P 2015 Marcellus Emants INWIJDING HAAGS LEVEN
- P 2019 Herman Heijermans DUCZIKA, EEN BERLIJNSE
ROMAN
- P 2033 Arnold Aletrino UIT 'T LEVEN
- P 2034 Diversen (samengesteld door F.H. de Wit)
VAN REIZENDE SCHRIJVERS
- P 2041 Johan de Meester DE ZONDE IN HET DEFTIGE
DORP
- P 2051 J. van Oudshoorn JEUGD. VIJF VERHALEN
- P 2068 Frans Netscher/Lodewijk van Deyssel
STUDIES NAAR HET NAAKT MODEL
- P 2074 Carry van Bruggen HELEEN, EEN VROEGE
WINTER
- P 2082 Frans Coenen STUDIES
- P 2084 Arij Prins UIT HET LEVEN
- P 2085 Augustijn P. van Groeningen EEN NEST
MENSEN

In voorbereiding:

- P 2150 Penninc/Vostaert DE ROMAN VAN WALEWEIN